

TAIKOS KULTŪROS KALVĖ: UNESCO VEIKLA LIETUVOJE IR PASAULYJE

Pasaulio paveldo sąrašė, kurį sudaro visai žmonijai reikšmingos ir išskirtinę visuotinę vertę turinčios kultūros ir gamtos paveldo vertybės, šiuo metu įrašyta 1 121 vertybė. Jos pasklidusios 167 valstybių narių teritorijose. 4 iš jų – Lietuvoje. Vilniaus istorinis centras į šį sąrašą buvo įrašytas prieš 26 metus, Kernavės archeologinė vietovė – prieš 16 metų, Kuršių nerija šiais metais mini 20 metų, o Struvės geodezinis lankas – 15 metų įrašymo į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašą sukaktis. 2020-uosius Lietuvos Respublikos Seimas paskelbė UNESCO pasaulio paveldo Lietuvoje metais, o kitais metais minėsime Lietuvos narystės UNESCO trisdešimtmetį. Šia proga apie šios organizacijos veiklos barus ir metodus kalbamės su Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos sekretoriato vadove Asta JUNEVIČIENE. Kalbina Lina Leparskienė.

■ Dažnai susivokiui, kad mano žinios apie UNESCO veiklos apimtį ir prasmę yra gana ribotos. Daugiausia žinau apie paveldo ir kraštovaizdžio objektus, kurie reprezentuoja Lietuvą pasaulyje ir kuriuos mes prieš visą žmonių esamę įsipareigoję saugoti. Bet juk ne reprezentacija ir net ne apsauga yra pamatinės UNESCO idėjos. Tai veikiau antraeiliai dalykai, tam tikros priemonės, pasitelkiamos vardan aukštesnio tikslo – taikos išsaugojimo. Žmonija, kaip bendruomenė, turėtų susitelkti ne naikinimui, bet kūrybai, švietimui, saugojimui. Kaip šis gana utopinis, bet svarbus tikslas įgyvendinamas tikrovėje?

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui San Franciske susirinko 50 šalių atstovai, kurie pasirašė Jungtinių Tautų chartiją, – taip atsirado mums gerai žinoma Jungtinių Tautų Organizacija (JTO). Netrukus viena JTO konferencijų buvo surengta tam, kad būtų įsteigta agentūra, kuri rūpintųsi būtent taikos kultūros vystymu. Ją ir žymi UNESCO akronimas. Tai Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacija (angl. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*), kurios Konstitucijos pirmas punktas yra labai iškalbingas: „Mintys apie karus gimsta žmonių protuose, todėl būtent žmonių sąmonėje privalu skiepyti taikos gynimo idėją.“ Trys pagrindinės UNESCO taikos idėjų šventovės „kolonos“ yra švietimas, mokslas ir kultūra. Kiek vėliau, suvokus žmogaus kultūros, etikos ir elgsenos studijų svarbą, buvo mokslo sritis buvo išskirta į gamtos bei socialinius ir humanitarinius mokslus. O pastaraisiais keliais dešimtmečiais itin daug dėmesio skiriama ir informacijai bei komunikacijai. Skatinamas medių raštingumas, žiniasklaidos atsakomybė, žinių prieinamumas, vykdoma dokumentinio paveldo sklaida. Kiekviena iš įvardintų 5 UNESCO veiklos sričių turi savo atskirą sekretoriatą ir biudžetą, savas programas ir veiklas.

Nors kiekvienoje šalyje ar regione UNESCO asocijuojasi su skirtingomis veiklomis, būtina pabrėžti, kad pirmuoju UNESCO prioritetu visuomet buvo ir išlieka švietimas. Siekiama užtikrinti pamatinę žmogaus teisę gauti išsilavinimą ir tikima, kad būtent išsilavinimas gali padėti išsaugoti taiką, naikinti skurdą ir atskirtį. Žinoma, Europoje ar Šiaurės Amerikoje UNESCO neįgyvendina didelių švietimo programų, nes nebemato tokio poreikio. Mūsų regiono valstybės kartu su UNESCO siekia padėti spręsti švietimo problemas kitų regionų šalyse. Tad Europoje UNESCO visų pirma siejama su kultūra, paveldu ir mokslu. Tad galime pasidžiaugti, kad iš viso 11 Lietuvos vertybių yra įrašytos į įvairius UNESCO sąrašus ir registrus: 4 – Pasaulio paveldo sąrašė, jas jau minėjome, 3 reiškiniai – UNESCO Rerezentatyviajame žmonijos nematerialaus kultūros paveldo sąrašė (Lietuvos kryždirbystė ir kryžių simbolika, Dainų ir šokių šventės Baltijos valstybėse bei lietuviškos daugiabalsės dainos sutartinės), į pasaulinį UNESCO programos „Žmogus ir biosfera“ biosferos rezervatų tinklą įrašytas Žuvinto biosferos rezervatas; o į tarptautinį registrą „Pasaulio atmintis“ įrašytos 3 su Lietuva susijusios dokumentų kolekcijos: „Baltijos kelias – žmonių grandinė, sujungusi tris valstybes laisvės vardan“, Radvilų archyvai ir Nesvyžiaus bibliotekos kolekcija bei 1569 m. Liublino unijos aktas, kurio vienintelis išlikęs egzempliorius saugomas Centriniam senųjų aktų archyve Varšuvoje.

Norėčiau pabrėžti, kad paveldo vertinimas ir saugojimas, pagal UNESCO taikos kultūros sampratą, yra tiesiogiai susijęs su žmogaus išsilavinimu. Tokio pobūdžio išsilavinimas yra būtinas savo ir kitų kultūrų pažinimui. Jei nesupranti ir negerbi kitų tautų paveldo, lengviau būti paveikiamas nepakantumą kurstančių žinių ar stereotipų apie „kitus“ ir „kitokius“.

Kernavės archeologinė vietovė, nuo 2004 m. – Pasaulio paveldo objektas. 2020 m.

Įvairovė daro mūsų pasaulį įdomų. Manau, kad būtent per paveldą gali įvykti susitikimas su kita ir kitokia kultūra. Vis dėlto, jei nedėsime pastangų tam kitoniškumui pažinti, santykis su juo tebus vartotojiškas. Tarkim, pažinimą plečiantis turizmas prisideda ir prie klimato atšilimo (dėl aviacinės taršos ir dažnai neatsakingo keliautojų elgesio). Kita vertus, kad susidurtum su „kitu“, nebūtina keliauti į tolimą šalį, – tai gali būti tiesiog kitokį išsilavinimą, socialinę kilmę ar net lytį turintis žmogus. Kiek UNESCO priartėja prie žmogaus kasdienybės?

UNESCO yra politinė organizacija. Į ją stojančios valstybės pasirašo UNESCO Konstituciją ir įsipareigoja jos laikytis. Šiandien UNESCO narėmis yra 193 valstybės ir 11 asocijuotų narių. Juk tai kone visas pasaulis! Aukščiausias organizacijos valdymo organas – šių valstybių Generalinė konferencija, kuri kas dveji metai renkasi Paryžiuje įsikūrusioje organizacijos būstinėje. Veiklą tarp UNESCO generalinių konferencijų sesijų užtikrina du kartus per metus į sesijas susirenkanti Vykdomoji taryba, kurią sudaro 58 valstybės narės. UNESCO unikalumu laikytinas ir nacionalinių UNESCO komisijų tinklas, vienijantis 199 nacionalines UNESCO komisijas visame pasaulyje.

Kalbant apie globalines problemas, pasaulio regionai dėl įvairiausių priežasčių vystosi labai netolygiai, prie to žymiai prisideda ir klimato

kaita. Šis netolygumas lemia, kad jau daug metų UNESCO dėmesio centre yra du globalieji prioritetai – Afrika bei lyčių lygybė, ypač moterų raštingumo skatinimas.

Na, o prie kasdienybės priartėja kiekviena iš pokalbio pradžioje paminėtų UNESCO veiklos sričių: švietimo idėjos vystomos per specializuotus švietimo institutus. Pavyzdžiui, Tarpautinis švietimo planavimo institutas rūpinasi visą gyvenimą trunkančiu suaugusiųjų švietimu, Mahatmos Gandžio taikos ir darnaus vystymosi švietimo institutas skiria dėmesį emociniams ir socialiniams mokymosi aspektams, kiti institutai specialų dėmesį skiria Lotynų Amerikos ar Afrikos problemoms, techniniam ir profesiniam mokymui ir pan. Švietimo institutai labai daug dirba būtent su Afrikos regiono valstybėmis, identifikuoja problemas ir siūlo jų sprendimo būdus. Jei kokioje Afrikos šalyje yra itin daug neraštingų moterų, UNESCO bando įtikinti vietos valdžios atstovus rasti lėšų mokyklų statybai, ieškoti būdų, kaip skatinti mokytis suaugusias ir vaikus auginančias moteris ir t. t. Didelį dėmesį UNESCO skiria ir mokytojų kompetencijos ugdymui: jiems ruošiami specialūs vadovėliai, organizuojami mokymai ir pan. Apibendrinama galėčiau pasakyti, kad UNESCO yra atsakinga už 4-ąją Jungtinių Tautų Darnaus vystymosi tikslą – kokybišką išsilavinimą ir jo siekia vykdydama programos „Švietimas 2030“ veiksmų planą.

Humanitarinių ir socialinių mokslų programos siekia vienyti žymiausius mokslininkus ir intelektualus, galinčius padėti ugdyti gebėjimą etiškai ir atsakingai spręsti ne tik įsisenėjusias žmonių nelygybės, ksenofobijos ar rasizmo problemas, bet ir reaguoti į ekonominės pažangos keliamus etinius bei socialinius iššūkius, susijusius su aplinkosauga, etika gyvybės mokslų bei dirbtinio intelekto srityse, kosmoso tyrinėjimais, netgi medikamentų, pripažįstamų dopingu, vartojimu.

Kultūros srityje UNESCO daugiausiai veikia per konvencijas ir rekomendacijas, t. y. teisinius dokumentus, kuriuos puikiai žinome ir Lietuvoje, nes mūsų šalis yra šias konvencijas ratifikavusi arba prie jų prisijungusi. Tai UNESCO kultūros vertybių apsaugos ginkluoto konflikto metu konvencija ir jos protokolai (1954, 1999), UNESCO nelegalaus kultūros vertybių įvežimo, išvežimo ir nuosavybės teisės perdavimo uždraudimo priemonių konvencija (1970), Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencija (1972), Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvencija (2001), Nematerialaus kultūros paveldo apsaugos konvencija (2003) ir Konvencija dėl kultūros raiškos apsaugos ir skatinimo (2005).

Gamtos mokslai vystomi per įvairias programas: „Žmogus ir biosfera“, Tarptautinė hidrologijos programa, Fundamentaliųjų mokslų programa ir t. t. Jose šalys narės dalyvauja savanoriškai. Kai kurios programos, pavyzdžiui, Cunamių prevencijos programa arba Dykumų plėtros valdymo programa Lietuvai nėra aktualios, tačiau jau daug metų mūsų šalis dalyvauja programoje „Žmogus ir biosfera“, o Žuvinto biosferos rezervatas, kaip minėjau, įrašytas į pasaulinį biosferos rezervatų tinklą. Neatsitiktinai Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija reagavo iškilus žvejojimo bei kitų žmogaus veiklų Žuvinto biosferos rezervate klausimui. Taip, žmogus turi teisę lankytis šioje ypač jautrioje teritorijoje, ja džiaugtis, stebėti gamtos reiškinius. Vis dėlto Žuvinto biosferos rezervate svarbiausia yra gamta, Lietuva yra prisidėjusi tarptautinius įsipareigojimus tokiose vietose stipriai apriboti žmogaus veiklas.

Žmogaus teisių apribojimas šiuo atveju irgi vertintinas kaip ugdymo dalis. Žuvinto biosferos rezervato saugojimas prisideda prie visos planetos ekologinės gerovės. Išties mes visi jau mokame skaityti, tačiau vis didesnę svarbą įgyja aplinkosauginis raštingumas.

UNESCO to siekia, skatindama valstybes stiprinti mokslo tyrimais grįstą infrastruktūrą: integruoti mokslą į kultūrą ir švietimą, skatinti

bendradarbiavimą tarp akademinės bendruomenės, nevyriausybių organizacijų ir politikų. Tai nėra lengva. Be to, Lietuvoje dažnai manoma, kad turime daug laukinės gamtos, kurią reikėtų pritaikyti, t. y. naudoti žmonių reikmėms.

Tikrai dar daug kur turime stiebtis. Bet smagu prisiminti, kad mums pavyko nustebinti tarptautinę bendruomenę, kai įstodami į šią organizaciją pasiūlėme įkurti dokumentinio paveldo apsaugai ir jo propagavimui skirtą programą „Pasaulio atmintis“.

Tai buvo tobula idėja, kurią sugeneravo trys žmonės: šviesios atminties ambasadorė Ugnė Karvelis, tuometinis UNESCO generalinio direktoriaus pavaduotojas komunikacijai ir informacijai Henrikas Juškevičius ir tuometinis kultūros ministras Darius Kuolys. Šios idėjos pristatymas 1991 metų Generalinėje konferencijoje tapo labai gražia ir prasminga Lietuvos narystės UNESCO organizacijoje pradžia. Programa „Pasaulio atmintis“ skatina dokumentinio paveldo aktualizavimą, skaitmeninimą bei visuotinį prieinamumą. Deja, šis, rodos, nekaltas tikslas pastaraisiais metais sukėlė politinių įtampų, nes kai kurios šalys nutarė, kad jos turi teisę uzurpuoti istorinę atmintį. Dėl to programa buvo pristabdyta, ir dabar sprendžiama dilema, kaip išlaikyti kuo neutralesnį programos formatą, nenuitylint ir skaudžių istorijų, iš kurių žmonija galėtų pasimokyti.

Dar grįžkime prie ankstesnės temos. Kaip praktiniame veiklos lygmenyje nusileidžiama iki visuomenės, vardan kurios gerovės ir yra dirbama? Kaip, pavyzdžiui, susipažįstama su Afrikos problemomis ar švietimo problemomis konkrečioje šalyje, regione?

Centrinė UNESCO būstinė yra Paryžiuje, bet organizacija turi 54 įvairaus formato biurus (angl. *Field offices*) visame pasaulyje. Antai Nairobyje yra įsikūręs UNESCO biuras, kurio veikla apima 13 Rytų Afrikos valstybių, biuras Ekvadore sostinėje Kito veikia 4 Pietų Amerikos valstybėse (Bolivijoje, Ekvadore, Kolumbijoje ir Venesueloje) ir kt. Šiuose biuruose dirbantys UNESCO sekretoriato atstovai stebi vietos aktualijas, įgyvendina įvairius projektus ir informuoja Paryžių. Bet svarbiausias yra pasaulio valstybių vadovų ir visuomenių noras prisidėti prie UNESCO idėjų įgyvendinimo savo šalyse ir drauge visame pasaulyje. Sunku tiksliai suskaičiuoti, tačiau tikriausiai maždaug pusė UNESCO sekretoriato darbuotojų energijos skiriama diplomatinei veiklai, pastangoms įtikinti, pateikti argumentus, kodėl verta

dalyvauti UNESCO veikloje, įgyvendinti švietimo, mokslo programas, ratifikuoti konvencijas, vykdyti tyrimus, ugdyti kritinį mąstymą. Kaip minėjau, kiekviena valstybė, atsižvelgdama į svarbiausias savo šalies aktualijas, pasirenka tam tikras UNESCO veiklas. Kita vertus, UNESCO skatina bendromis jėgomis ieškoti atsakymų į tokius nūdienos iššūkius, kaip suaugusiųjų mokymasis ir švietimas, mokslo bendruomenių stiprinimas, siekia užtikrinti atsakingus ir kokybiškus mokslinius tyrimus ir plėtrą, sprendžia protų nutekėjimo problemą, akcentuoja lyčių lygybę mokslo darbuotojų mokymo ir karjeros srityse ir pan. Šiuo metu valstybės pradeda Pasaulinės aukštojo mokslo kvalifikacijų pripažinimo konvencijos ratifikavimo procesus, 2021 m. tikimasi patvirtinti UNESCO rekomendacijas dėl atvirųjų švietimo išteklių, atvirojo mokslo, etinių principų, susijusių su dirbtiniu intelektu ir kt.

2021 m. Lietuva minės narystės UNESCO organizacijoje 30-metį. Šia proga galime prisiminti UNESCO Socialinių transformacijų suvaldymo (MOST) programą, kurioje iš pradžių aktyviai dalyvavo ir Lietuva, nes mūsų valstybei trūko patirties, padedančios perprasti, suvaldyti ir nukreipti teigiama linkme prasidėjusius ekonomikos, technologijų ir visuomenės pokyčius.

Kitaip tariant, UNESCO akumuliuoja žmonijos intelektą bendrų problemų sprendimui, o kiekviena šalis narė yra laisva prisijungti prie bendrojo gėrio kūrimo arba prašyti pagalbos sau. Kaip Lietuva prisideda prie platesnių organizacijos misijų? Pavyzdžiui, šiemet Vilniaus politikos analizės instituto vadovė doc. dr. Virginija Būdienė pakviesta prisijungti prie UNESCO pasaulio švietimo stebėsenos ataskaitos patariamąsios valdybos.

Dauguma UNESCO programų ar konvencijų turi savo tarpvyriausybinius komitetus. Nors sprendimai priimami Generalinės konferencijos sesijose, tačiau iki galutinio dokumento parengimo – ilgas kelias, kurį nueiti padeda tarpvyriausybiniai ir tarptautiniai komitetai, į kuriuos valstybės narės deleguoja geriausius savo ekspertus, o UNESCO Generalinė direktorė tvirtina jų sudėtį, atsižvelgdama ne tik į siūlomų kandidatų profesionalumą, bet ir į lyčių lygybę ar galios pusiausvyrą tarp skirtingų pasaulio regionų. Iš viso yra 6 regionai: Vakarų Europos ir Šiaurės Amerikos, Rytų Europos, Lotynų Amerikos ir Karibų, Azijos ir Ramiojo vandenyno, Afrikos, Arabų. Pagal juos skirstomos rinkiminės grupės: net perrenkant Generalinį sekretorių laikomasi principo, kad jis

atstovautų vis kitą regioną. Šiandien Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos generalinis direktorius prof. dr. Renaldas Gudauskas yra UNESCO programos „Informacija visiems“ (IFAP) Tarpvyriausybinių tarybos narys, o LRT radijo laidų redaktorė Aušra Jaruševičiūtė – UNESCO Tarptautinės komunikacijos vystymo programos (IPDC) Tarpvyriausybinių tarybos biuro vicepirmininkė.

Kai kurias atvejais UNESCO Generalinis direktorius asmeniškai pasikviečia reikalingą ekspertą. Profesorius Eugenijus Gefenas net dvi kadencijas (2002–2009) buvo Tarptautinio bioetikos komiteto nariu, dalyvavo rengiant 2003 m. Visuotinę bioetikos ir žmogaus teisių deklaraciją, kaip Lietuvos atstovas, dirbo Tarpvyriausybiniame bioetikos komitete. Prieš keletą metų Vilniaus universiteto bibliotekos direktorė Irena Krivienė buvo pakviesta į atnaujintą programos „Pasaulio atmintis“ Patariamąją tarybą.

Paprastai valstybė narė, kurios atstovas tampa komiteto nariu, apmoka jo dalyvavimo bei ekspertines išlaidas. Ir tai nenuostabu, nes turėti savo atstovus įvairiuose UNESCO valdymo organuose ar tarpvyriausybiniuose komitetuose valstybėms yra didelė garbė.

Nemažai Lietuvos atstovų ir, džiugu pastebėti, Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos narių, dalyvauja kitose labai svarbiose Jungtinių Tautų agentūrų ar organizacijų veiklose. Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos pirmininkas prof. Jonas Ruškus yra Jungtinių tautų Neįgaliųjų teisių komiteto vicepirmininkas, prof. Dalia Leinartė – Jungtinių Tautų Moterų diskriminacijos panaikinimo komiteto narė, o Kauno technologijos universiteto prof. Jurgis Kazimieras Staniškis buvo vienas iš 15 nepriklausomų ekspertų Jungtinių Tautų Organizacijos suburtos komandos, rengusios 2017–2019 m. Pasaulinę darnaus vystymosi ataskaitą. Jūsų minima Virginija Būdienė, kaip vienintelė Rytų Europos rinkiminės grupės atstovė, vertins valstybių ir kitų specialistų parengtą Pasaulio švietimo programos ataskaitą.

Taip pat galime prisiminti, kad net tris kadencijas Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto profesorius Vladas Žulkus atstovavo Lietuvai UNESCO Povandeninio paveldo apsaugos konvencijos Moksliniame ir techniniame komitete (STAB). Kiek anksčiau Lietuvos atstovai buvo išrinkti į prestižinius Pasaulio paveldo komitetą bei Kultūros raiškos apsaugos ir skatinimo konvencijos tarpvyriausybinių komitetą.

Kernavės archeologinės vietovės muziejuje – Gyvosios archeologijos dienos. 2016 m. pagal archeologinių tyrimų medžiagą atkurtas XIII–XIV a. Kernavės Viduramžių miesto fragmentas – trijų amatininkų sodybų kompleksas.

Tam, kad valstybė galėtų aktyviai dalyvauti UNESCO veikloje, būtina sukurti reikiamą struktūrą...

Valstybei tapus UNESCO nare, būtina žengti du žingsnius. Pirmas žingsnis yra įsteigti atstovybę prie UNESCO. Kitas žingsnis yra nacionalinės UNESCO komisijos įsteigimas.

Nacionalinės komisijos steigiamos visose valstybėse – UNESCO narėse. Kaip jau buvo minėta, šiuo metu mūsų kolegos yra 199 nacionalinių UNESCO komisijų ir jų sekretoriatų nariai visame pasaulyje. Nacionalinės komisijos vadovaujasi nacionaline teise, jose dirba konkrečių valstybių atstovai, tačiau mus vienija Nacionalinių UNESCO komisijų Chartija, apibrėžianti nacionalinių UNESCO komisijų tikslus ir funkcijas, santykius su valstybėmis narėmis, pagalbą, kurią nacionalinės komisijos teikia UNESCO, valstybių narių ir UNESCO įsipareigojimus nacionalinėms komisijoms ir pan.

Apibendrinant galima pasakyti, kad nacionalinės UNESCO komisijos yra tarsi UNESCO ambasada savo valstybėje, jos skleidžia informaciją apie organizacijos tikslus, programas ir veiklas bei stengiasi paskatinti visuomenę tuo domėtis. Nacionalinių UNESCO komisijų nariais tampa trijų grandžių atstovai: strateginius sprendimus priimančios politikos, su UNESCO veiklos sritimis dirbantys valstybinių bei savivaldos įstaigų

specialistai, nevyriausybinių organizacijų atstovai ir nepriklausomi ekspertai. Šie žmonės dirba savanoriškais pagrindais, o nacionalinių UNESCO komisijų darbą organizuoja ir sprendimus įgyvendina sekretoriatai. Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos sekretoriatas yra biudžetinė įstaiga prie LR Vyriausybės kanceliarijos.

Mūsų užduotis – informuoti apie UNESCO veiklą valstybės nares. Pavyzdžiui, UNESCO ruošia Cunamijų prevencijos programą, informuojame apie tai vyriausybę ir teiraujamės, ar mums tai aktualu. Šiuo atveju – ne. Tačiau kuomet rengiamasi priimti rekomendaciją mokslui ir mokslininkams, kurioje kalbama apie socialinių ir humanitarinių mokslų svarbą, apie lygias galimybes moterims dalyvauti tyrimuose ir siekti akademinės karjeros, kad mokslas turi būti etiškas, nepajungtas vien verslo interesams ir panašiai – tada jau ir mes, ir visos susijusios valstybinės institucijos deda daug pastangų, visų pirma, kad galėtume dalyvauti rekomendacijos rengimo procese, o ją priėmus, stengiamasi integruoti dokumentą į nacionalinę teisę, nacionalines mokslo programas, mokslininkai skatinami siekti pokyčių ir pan. Šiuo konkrečiu atveju norėčiau pasidžiaugti aktyviais Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos bei Lietuvos mokslo tarybos veiksmais.

Kadangi esame teisinė valstybė, dalį UNESCO idėjų realizuojame įgyvendindami šios organizacijos tarptautinius dokumentus – konvencijas ir rekomendacijas. Ar jos pakankamai integruotos į mūsų teisinę sistemą? Kas atsakingas už tinkamą jų įgyvendinimą?

Kai 1992 m. įstojome į UNESCO, jau buvo priimta daug konvencijų. Valstybė jas peržiūrėjo ir ratifikavo arba prisijungė prie tų, kurios mūsų valstybei atrodė tinkamos ir reikalingos. Ratifikuodama arba prisijungdama prie konvencijos valstybė prisiima tarptautinius įsipareigojimus laikytis dokumento nuostatų ir integruoti juos į nacionalinę teisę, įvairias mokslo, švietimo, kultūros ir kitas programas. Tai yra antrasis žingsnis. Reikia pripažinti, kad vienos konvencijos yra koncentruotos į vieną ar kitą sritį, o kitos apima daugiau sričių ir jų įgyvendinimas reikalauja didesnio dėmesio ir didesnio skaičiaus institucijų įsitraukimo. Todėl reikia pripažinti, kad iki šiol ne visos UNESCO konvencijos yra pakankamai integruotos į nacionalinę teisę plačiąja prasme.

Kalbant apie atsakomybę už konvencijų įgyvendinimą, ją konkretizuoja LR Seimas, primantis įstatymą dėl konvencijos ratifikavimo ar prisijungimo. Dažnai kartu yra priimamas dar vienas įstatymas ar kitas teisės aktas, kuriuo Lietuvos Respublikos Prezidentas, Seimas arba Vyriausybė konkrečią ministeriją skiria atsakinga už konvencijos įgyvendinimą. O atsakingoji ministerija gali parengti papildomus teisės dokumentus, dalį veiklų deleguoti pavaldžioms institucijoms ir pan. Galima apibendrinti: už konkrečių konvencijų įgyvendinimą yra atsakinga valstybė atsakingų ministerijų lygmenyje. Išskyrus vienintelį atvejį, kai, LR Vyriausybės skyrimu, atsakingu už Povandeninio kultūros paveldo apsaugos konvenciją tapo Kultūros paveldo departamentas prie Kultūros ministerijos.

Šiuo metu Lietuvos Respublika įgyvendina 17 su UNESCO siejamų konvencijų, kurios mūsų valstybę susieja su pasaulinės svarbos aktualijomis. Būtina pabrėžti, kad kai kurios konvencijos yra įgyvendinamos per papildomus, vis atnaujinamus sudėtinius dokumentus – įgyvendinimo ar veiklos gaires. Kai kurios konvencijos turi jas lydinčias rekomendacijas. Šiais papildomais dokumentais siekiama reaguoti į aktualijas, pavyzdžiui, klimato kaitos keliamus iššūkius ir pan. Taip pat svarbu pastebėti, kad dažnai UNESCO konvencijos ir (arba) rekomendacijos bei tarpvyriausybinių programos tarsi papildo viena kitą. Pavyzdžiui, gali rasti sąlyčio taškų tarp Pasaulio

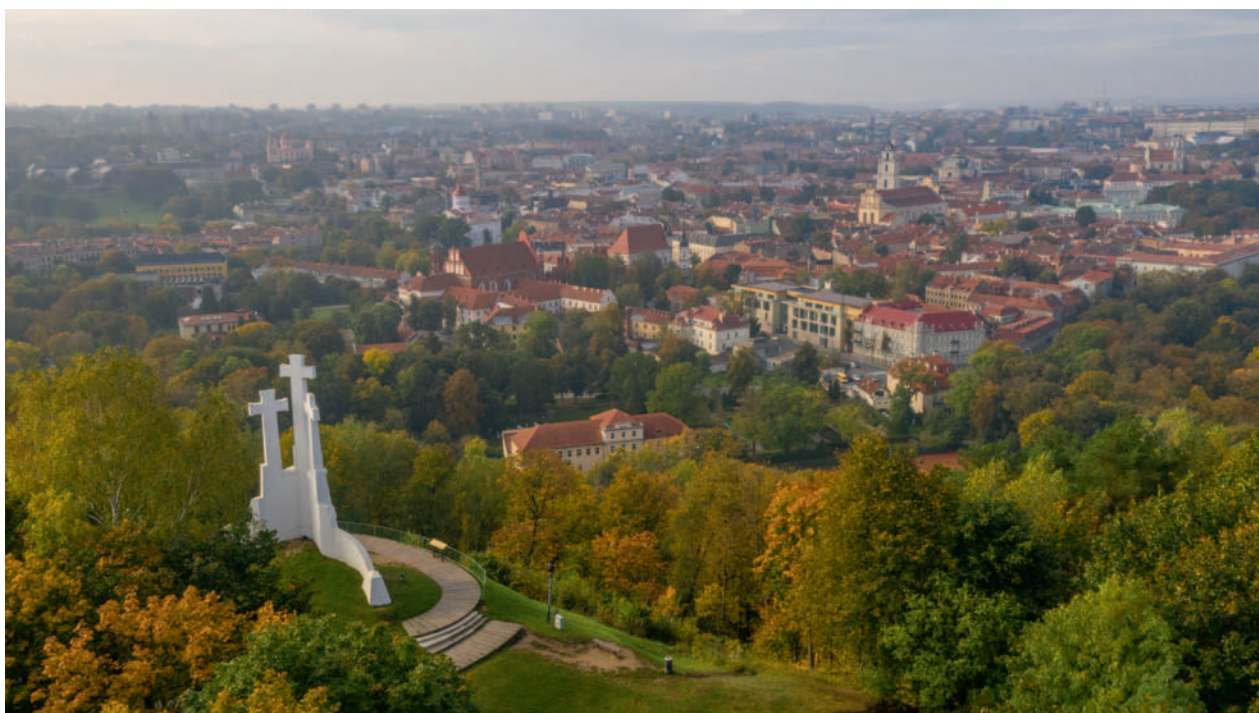
kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencijos, Nematerialaus kultūros paveldo apsaugos konvencijos, programos „Žmogus ir biosfera“ bei Geologijos parkų programos.

UNESCO taip pat prašo skirti konvencijų (nacionalinius) koordinatorius (angl. *Focal point*), kuriais paprastai tampa atsakingų ministerijų atstovai. Juos pasiekia visa su konkrečia konvencija susijusi informacija, jie koordinuoja konvencijos įgyvendinimo stebėseną ir periodinių ataskaitų rengimą.

Žinoma, kai kuriais atvejais konvencija yra labai plačios apimties ir ją įgyvendina ne viena ministerija. Pavyzdžiui, už dalinį Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencijos įgyvendinimą, t. y. už keturias Lietuvos pasaulio paveldo vertybes, LR Vyriausybės nutarimu, yra atsakingos trys ministerijos: Kultūros ministerija yra atsakinga už Vilniaus istorinį centrą ir Kernavės archeologinę vietovę, Aplinkos ministerija – už Kuršių neriją, o Žemės ūkio ministerija – už Struvės geodezinį lanką. Norisi pasidžiaugti pastaraisiais metais suaktyvėjusia Žemės ūkio ministerijos veikla: buvo pasirašyta bendradarbiavimo sutartis su Vilniaus r. ir Rokiškio r. savivaldybėmis, kurių teritorijoje yra trys Struvės dienovidinio lanko geodeziniai punktai (Meškonnys, Paliepučiai ir Gireišiai), Vilniaus Gedimino technikos universitetu ir Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos sekretoriatu, o ministerijos darbuotojas oficialiai paskirtas Struvės geodezinio lanko vietos valdytoju (angl. *Site manager*).

O kaip sekasi Kultūros ir Aplinkos apsaugos ministerijoms? Juk kitaip nei Struvės geodezinio lanko atveju, dėl joms priskirtų objektų saugojimo ir priežiūros nuolat kyla aštrių diskusijų, atveriančių mūsų šalies paveldosaugos ir aplinkosaugos problemas.

Visos keturios mūsų vertybės į Pasaulio paveldo sąrašą įrašytos kaip kultūros paveldo vertybės, jos visos pripažintos nacionaliniais paminklais, todėl galėjome tikėtis, kad Kultūros ministerija labiau įsitrauks į jų visų valdymą. 2010 m. LR Vyriausybė, norėdama palengvinti valdymą, kaip minėjau, atsakomybę paskirstė trimis ministerijoms, ir, norėdama gero, padarė meškos paslaugą. Vadovaujantis kitų valstybių praktika, viena ministerija turėtų būti pagrindinė ir vadovauti visiems procesams, o kitos – įgyvendinti specialius veiksmus. Dabar Kuršių nerijos nacionalinis parkas yra Aplinkos ministerijos žinioje, tačiau daugiausia aštrių klausimų kyla Neringos gyvenviečių, o su jomis

Vilniaus istorinis centras, nuo 1994 m. – Pasaulio paveldo objektas. 2020 m.

susijusius sprendimus priima Kultūros ministerijai pavaldus Kultūros paveldo departamentas. Žinoma, neturime pamiršti ir savivaldybėms tenkančios atsakomybės. Beje, Kuršių nerijoje veikia net dvi – Neringos ir Klaipėdos m. – savivaldybės (pastarajai priklauso Smiltynės dalis). Toks atsakomybių pasiskirstymas kliudo tinkamai užtikrinti šios unikalios vietovės apsaugą ir darnią raidą. Todėl UNESCO skatina parengti Pasaulio paveldo vertybių valdymo planus, kuriuose būtų tiksliai nusakytos visų susijusių institucijų atsakomybės, bendruomenių įtraukimas į sprendimų priėmimą.

Parengti vertybės nominaciją yra gana sudėtinga, brangu, rengiant šį dokumentą dirba daug žmonių, o sėkmės atveju šalis išsipareigoja laikytis konvencijos ir jos įgyvendinimo gairių nuostatų, Pasaulio paveldo komiteto sprendimų, UNESCO Pasaulio paveldo centro ir patariamųjų organizacijų rekomendacijų. Kasmet į Pasaulio paveldo sąrašą įtraukiama nuo 12 iki 17 naujų objektų. Nepriklausomybės pradžioje labai norėjome, kad ir mūsų objektų atsidurtų Pasaulio paveldo sąrašė, nes tai ištis pasaulinės svarbos, elitinis sąrašas. Vis dėlto mūsų valstybės išsipareigojimai šiems objektams iki šiol nepakankamai suvokti.

Štai prieš keletą dienų buvo pabaigta rengti Kauno modernizmo architektūros nominacija, UNESCO Pasaulio paveldo centrui ji bus teikiama artimiausiu metu. Nominacijos paraišką rengė

geriausi Lietuvos ekspertai, bendradarbiaudami su užsienio kolegomis. Kultūros ministerija ir Kauno m. savivaldybė skyrė lėšas, teikė konsultacijas. Tačiau reikia suprasti, kad teikiant nominaciją ir valstybė, ir miestas prisiima atsakomybę sėkmės atveju laikytis aukščiau minėtų su konvencija susijusių reikalavimų.

Kas vertina šalių teikiamas nominacijas?

Įgyvendinant Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvenciją, UNESCO bendradarbiauja su dviem nevyriausybinėmis organizacijomis – ICOMOS (kultūros paveldo klausimais) ir IUCN (gamtos paveldo klausimais). Jos vertina ir nominacijas, ir nuolat rengiamas konvencijos įgyvendinimo ataskaitas. Trečiasis patariamasis organas – UNESCO iniciatyva įkurtas Tarptautinis kultūros vertybių konservavimo ir restauravimo studijų centras (ICCROM, 1956). Tai tarpvyriausybėnė organizacija, teikianti techninę pagalbą ir ekspertų patarimus, organizuojanti mokymus apie tinkamiausias priemones ir geriausias praktikas saugant paveldo objektus viename pasaulyje.

Jei, tarkim, pilietiškam vilniečiui, susipažinusiam su Lietuvos UNESCO organizacijai teikta Vilniaus istorinio miesto nominacija, kiltų abejonių dėl konvencijos įgyvendinimo, t. y. dėl kokio nors objekto tvarkymo, kur jis turėtų kreiptis?

Yra jau minėta pareigybė – vietos valdytojas. Dažniausiai tai savivaldybės skiriamas žmogus, kurio komanda turi vykdyti pasaulio paveldo vietovės stebėseną. Tačiau Lietuvoje tokia pareigybė vis dar nėra įteisinta, nėra apibrėžtos jos funkcijos ir atsakomybė. Iš esmės vietos valdytojai turi būti puikiai susipažinę su pasaulio paveldo vietovės, su kuria jie dirba, vertybėmis, bendrauti su vietos bendruomenėmis, specialistais, vystytojais, teikti jiems rekomendacijas... Visa tai galima apibendrinti taip: vietos valdytojui turi būti įtvirtinta administracinė galimybė dalyvauti Pasaulio paveldo vertybės raidos procese.

Kalbant apie Vilniaus istorinį centrą, priminsiu, kad jame yra išskiriamos šešios pagrindinių pastatų ir jų kompleksų grupės: Pilis – Katedra; Bernardinų – Šv. Onos – Šv. Mykolo – Švč. Mergelės Marijos bažnyčios; Šv. Jonų bažnyčia – Vilniaus Universitetas – Generalgubernatoriaus rezidencija (dabartinė Prezidentūra); Aušros Vartai – Šv. Teresės bažnyčia – Šv. Dvasios cerkvė – Bazilijonų bažnyčia – Nacionalinė filharmonija; Šv. Mikalojaus – Pranciškonų – Liuteronų bažnyčios; Vizitiečių – Misionierių bažnyčios. Tai yra ansambliai! Ir net jei atskiri jų pastatai ar želdynai priklauso skirtingiems savininkams, ansamblis negali būti vystomas taip, kaip atsitiko Misionierių bažnyčios atveju. Valstybė yra atsakinga, kad bendruose ir specialiuose planuose numatant šių vietų raidą, būtų užtikrintas tų ansamblių išsaugojimas. Juk tai Vilniaus istorinio centro vizitinė kortelė!

Pastaraisiais metais UNESCO ypatingą dėmesį skiria pasaulio paveldo vertybių valdymo planams, kurių paskirtis – atsižvelgiant į nominacijoje išdėstytas vertybes bei Pasaulio paveldo komiteto patvirtintą Išskirtinės visuotinės vertės aprašą (angl. *Outstanding universal value*) užtikrinti vietovės vientisumo ir autentiškumo išsaugojimą, parengiant ir įgyvendinant atitinkamus jos apsaugos ir valdymo reikalavimus. Rengiant Valdymo planą turėtų dalyvauti visos suinteresuotos institucijos, vietos bendruomenės, specialistai, vystytojai, o ši dokumentą parengus, privalu būtų jo laikytis.

UNESCO idėjos juk nėra primestos iš viršaus. Mes patys norime, kad mūsų šalies objektai būtų pripažinti ir pasaulio paveldo vertybėmis. Todėl kiek stebina, kad nepavyksta susitvarkyti gana paprastų dalykų. Pastaruoju metu už Vilniaus raidą atsakingi architektai ir politikai kalba apie poreikį tankinti miestą, vis kyla diskusija apie esą labai reikalingą tiltą per Kuršių marias. Gal turėtume sąžiningai apsispręsti, ko mums labiau reikia, ir atsisakyti to pasaulio paveldo statuso, jei jis trukdo progresui?

Nėra taip, kad Europos sąjunga ar UNESCO kažką liepia, draudžia, neleidžia ar kaip nors kitaip varžo mūsų laisves. Lietuvos visuomenė, mokslininkai, politikai nutarė, kad tam tikros Lietuvos vietos svarbios mūsų tapatybei, savigarbai. Šios vietos turi vystytis (man nepatinka sąvoka

Naujos statybos Vilniuje, prie Vizitiečių-Misionierių bažnyčių pastatų komplekso, 1994 m. įrašyta į Pasaulio paveldo vertybių sąrašą. 2020 m.

Pilkosios kopos. Kuršių nerija nuo 2000 m. – Pasaulio paveldo objektas.

„plėtra“), tačiau visi pragmatiniai interesai turėtų būti vertinami ekspertų, pirmiausiai mokslininkų, kurie patartų, į kokius ekologinius, geologinius, archeologinius, paveldosauginius, kultūrinius aspektus reikia atkreipti dėmesį. Be to, turime suvokti, kad prisiėmėme įsipareigojimus, kurių paisymas svariai prisideda prie mūsų tarptautinio įvaizdžio.

Kone kasmet keliamas klausimas dėl tilto į Kuršių neriją, kurios pagrindinė vertybė – kultūrinis kraštovaizdis, todėl pagrindinė valstybės pareiga – jį išsaugoti. Kalbėkime ne tik apie galimybę apsilankyti Kuršių nerijoje, bet ir apie tai, kad nepakankamai reguliuojami žmonių srautai ir turistinės infrastruktūros vystymas gali sukelti daug naujų iššūkių. Gal svarbiau galvoti apie kitų Lietuvos vietovių, kuriose žmogus galėtų kokybiškai pailsėti, vystymą, o ne šios erdvės beribį išnaudojimą.

Kalbant apie Vilniaus istorinį centrą ar Kuršių neriją, dažnai spekuliuojama kito sąrašo – Pasaulio paveldas pavojuje – grėsmėmis. Toks sąrašas egzistuoja, į jį įrašomos kultūros ir gamtos paveldo vietovės, kurioms gresia pavojus dėl ginkluotų konfliktų, silpnos ekonomikos, stichinių nelaimių, neatsakingos valstybių veiklos ar intensyvios urbanistinės plėtros. Į šį sąrašą šiuo metu įtrauktos 53 vertybės, pavyzdžiui, dėl brakonieriavimo į jį įrašyti penki Kongo Demokratinės Respublikos nacionaliniai parkai,

o dėl nuolatinių karo veiksmų – senieji Palmyros, Damasko, Alepo paminklai. Dėl šių Pasaulio paveldo komiteto sprendimų nekyla jokių abejonių. Tačiau dažnai sprendimas vertybę įrašyti į Pasaulio paveldo pavojuje sąrašą sukelia labai daug aistrų. Ir ne mes vieni turime tokių problemų – jų turi ir Ryga, ir Talinas, net Venecija. Kaskart, kai Pasaulio paveldo komitete kalbama apie šį miestą, Venecijos gyventojai prašo įrašyti jų miestą į šį sąrašą, nes jam milžinišką žalą daro kruiziniai laivai, bet tokiam žingsniui prieštarauja Italijos valdžia. O štai Vienos istorinis centras dėl destruktivios urbanistikos į šį sąrašą įrašytas 2017-aisiais. Jei Austrija norės ir sugebės atitaistyti padarytą žalą, Viena vėl bus sugrąžinta į Pasaulio paveldo sąrašą. Suprantama, valstybės nenori patirti tarptautinės gėdos, bet aš manau, kad geriau susigėsti ir ieškoti išeities, nei apsimesti, kad viskas gerai.

Mūsų pokalbis verčia susimąstyti apie tai, kad Lietuvai geriau sekasi veikti tarptautiniame UNESCO politikos lauke, bet kur kas sunkiau – savajame. Gal dar ne visas UNESCO idėjas vertiname kaip priimtinas todėl, kad vis dar esame kelyje – per 30 metų turėjome tarsi iš naujo atrasti save kaip politinę tautą. Paveldosauga ir aplinkosauga šališkame diskurse dažnai priešinama žmonių interesams. Tokia situacija galbūt susiklostė dėl to, kad valstybė nėra pakankamai brandi ir turtinga, kad priimtų su šiomis

sritimis susijusius socialinius įsipareigojimus. Per paveldą visuomenei yra išsaugomos istorinės erdvės, objektai, bet valstybė turi padėti tą paveldą saugoti. Kai taip ir bus, žiniosiu, kad gyvenu toje išsivajotoje gerovės valstybėje.

Kai Vilniaus istorinis centras buvo įrašytas į Pasaulio paveldo sąrašą, jis buvo gana apšiuręs. UNESCO ir Pasaulio banko pastangomis ir lėšomis 1995–1996 m. tarptautinė ekspertų grupė parengė Vilniaus senamiesčio atgaivinimo strategiją, buvo įsteigta Vilniaus senamiesčio atnaujinimo agentūra, finansuota nemažai svarbių senamiesčio atgaivinimo veiklų. Kuršių nerijai UNESCO skyrė lėšų dar iki šios teritorijos pripažinimo pasaulio paveldo vertybe, t. y. po Anatolijaus uragano 1999 m. ir pan.

Taigi, UNESCO ištis skiria ne tik daug dėmesio, bet ir lėšų, teikia ekspertinius patarimus. Mano minėtos periodinės ataskaitos apie objektų būklę jokių būdu neimplikuoja bausmės ar liaupsų. Tai veikiau savianalizė, kurią atlikus, kartu su tarptautiniais specialistais galima džiaugtis pasiekimais ir dalintis gerosiomis praktikomis, o identifikavus problemas – kartu ieškoti sprendimų. Mano manymu, blogiausia kas gali atsitikti, tai bandymas ignoruoti problemas ir tikėtis, kad jos pačios išsipręs. Taip tikrai nebūna, tik brandi valstybė kartu su stipriomis ir atsakingomis bendruomenėmis gali pasiekti geriausių rezultatų.

Mes visi didžiujamės Lietuvos pasaulio paveldo vertybėmis, noriai kviečiame svečius jas aplankyti, tačiau ne mažiau svarbu jas tinkamai saugoti ir užtikrinti atsakingą jų vystymą. Tuomet užteks vietos visiems – ir žmogui, ir gamtai, ir vietos gyventojui, ir verslininkui.

Norėčiau pabrėžti, kad Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencijoje ir susijusiuose dokumentuose ištis didelis vaidmuo skiriamas savivaldai ir ypač vietos bendruomenėms, – jų lūkesčiams, edukacijai, sąmoningumo ugdymui. Svarbus vaidmuo tenka ir pilietinei visuomenei, nes kultūros ir gamtos paveldo vertybės didina žmonių pasididžiavimą savo valstybe, skatina toleranciją, tvirtina valstybingumo pamatus.

Ne paslaptis, kad Lietuvoje ta paveldo bendruomenė yra gana maža...

Žmonės dar retai drįsta viešumoje išsakyti savo nuomonę dėl bendro labo. Politikai taip pat ne

visuomet skatina prasmingą dialogą, – juk lengviau Lukiškių aikštę pripilti smėlio, nei dialogo forma ieškoti būdų šią vietą įprasminginti.

Na, o bendruomenių stiprinimas – kiekvienos demokratinės valstybės pareiga. Vienoje konferencijoje britai pasakojo, kad parduodant turtą panašioje paveldo vietovėje, kaip Kuršių nerija, vietiniams taikoma mažesnė kaina. Tokias taisykles yra nustačiusi vietos savivalda. Tuo tarpu Lietuvoje savivaldybės, kurių teritorijose yra pasaulio paveldo vertybės, neturi jokių papildomų finansinių lėšų, kurios galėtų būti skirtos paveldo išsaugojimui, puoselėjimui, vietos gyventojų rėmimui. Turiu omenyje, pavyzdžiui, finansinę pagalbą Vilniaus senamiesčio gyventojams, kad jie išsaugotų medinius langus ir nekeistų jų į pigesnius plastikinius.

Stiprios ir atsakingos turi būti ir profesionalų bendruomenės, ypač archeologų, architektų, restauratorių. Specialistų žinios ir principingumas labai prisideda prie tvarios raidos.

Įkvepiantis pavyzdys, kaip paveldo objektai gali suvienyti pasaulio bendruomenę, – Pietų Egipte esančių Abu Simbelo šventyklų perkėlimas.

Norint suvaldyti Nilo potvynius ir atoslūgius, dar XX a. pradžioje buvo pastatyta Asuano užtvanka. XX a. šeštajame dešimtmetyje pradėjus planuoti antrąją Asuano užtvanką, buvo suvokta, kad po vandeniu atsidurs Senovės Egipto ir Nubijos civilizacijos palikimas – Abu Simbelo ir kitos Nilo pakrantėje įsikūrusios šventyklos. Egipto valstybė kreipėsi į UNESCO. Organizacijos ir pasaulio bendruomenės dėka, per dešimt metų buvo surengta tarptautinė kampanija, valstybės skyrė reikiamų lėšų, sutelkė geriausius specialistus ir vos per penkerius metus į saugią aukštesnę vietą buvo perkeltos ne tik Abu Simbelo šventyklos, bet ir 14 kitų, iš kurių kelios buvo padovanotos Niujorko (JAV), Leideno (Nyderlandai), Madrido (Ispanija) ir Turino (Italija) muziejams, kaip padėka už finansinę ir intelektualinę paramą. Tai buvo daug kainavęs, bet puikiai parengtas ir įgyvendintas pasaulinis projektas, paskatinęs 1972 m. priimti šiame interviu taip dažnai minimą Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo konvenciją, skirtą saugoti pasaulio žmonijai svarbiam kultūros ir gamtos palikimui. Kaip tik šiais metais UNESCO mini šios ypač sėkmingos tarptautinės kampanijos 40-metį.

Juodkrantės Gintaro įlanka nuo 2004-ųjų puošiama nendrinėmis skulptūromis. 2018 m. Gyčio Grižo nuotraukos.

Tiek pasaulis, tiek atskiros šalys mokosi pažinti savo paveldą. Materialaus kultūros paveldo registrą mes jau seniai turime ir nuolat pildome, tačiau nematerialusis paveldas pradėtas registruoti tik prieš porą metų. Tikiuosi, kad ateityje valstybė skatins ne tik paraiškų teikimą, bet ir mokslinius tų vertybių tyrimus.

UNESCO Reprezentatyvusis žmonijos nematerialaus kultūros paveldo sąrašas padeda suprasti, kad gyvename nepaprastai spalvingame pasaulyje, o nacionaliniai nematerialaus kultūros paveldo sąvadai padeda įvertinti ir savosios tautos, ir šalia gyvenančiųjų palikimą. Šiandien Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo sąvade turime jau 32 vertybes, o tarptautiniame – UNESCO Reprezentatyviajame žmonijos nematerialaus kultūros paveldo sąrašė – 463 vertybes 124 pasaulio valstybėse, trys iš jų siejamos su Lietuva..

Reikia prisiminti ir dar vieną – dokumentinį paveldą. UNESCO programa „Pasaulio atmintis“ į Tarptautinį registrą įrašo pasaulinės svarbos dokumentus arba jų kolekcijas. Nuo 2006 m. kaupiamame nacionaliniame dokumentinio paveldo registre „Pasaulio atmintis“ yra jau 74 dokumentai ir jų kolekcijos, tarp jų – Martyno Mažvydo katekizmas, Kovo 11-osios aktas, 1941 m. birželio trėmimų sąrašai, žydų geto spektaklių afišos ir kt.

UNESCO vis dėlto yra utopinė organizacija, kuriai šis bei tas pavyksta vien dėl to, kad nuolat stengiamasi

bendroms idėjoms suburti geriausius specialistus. O mums, Lietuvai, telieka viltis, kad ilgai bus suvokta ir politinė atsakomybė išsaugoti savąjį pasaulio paveldą.

Neturime kito pasirinkimo, tik keistis į gera, ieškoti sutarimo ir nuolat mokytis.

THE FORGE OF THE CULTURE OF PEACE: UNESCO ACTIVITIES IN LITHUANIA AND WORLDWIDE

In Europe, UNESCOs activities are mostly related to culture, heritage and science, and at the global level, the main priority of the organisation is education, with the aim, through knowledge, learning of ones own and other cultures, the strengthening of the aspiration for peace and the preservation of peace. Eleven Lithuanian values have been included in various UNESCO lists and registers. Four of them are on the elite World Heritage List: Vilnius Historic Centre, Kernavė Archaeological Site, Curonian Spit and Struve Geodetic Arc.

In 2021, we will commemorate the 30th anniversary of Lithuanias membership in UNESCO, and the Seimas of the Republic of Lithuania declared 2020 the UNESCO World Heritage Year in Lithuania. On this occasion, we are talking to Asta Junevičienė, Head of the Secretariat of the Lithuanian National Commission for UNESCO, about the bars and methods of this organisations activities. The talk raises questions of whether we really understand UNESCOs ideas, whether the legal and moral obligations to take care of exceptional values have been properly implemented in Lithuania, or whether cultural heritage is widely spoken of as a value and the threats it faces.

KELIAS – MIRTIES IR POMIRTINĖS BŪKLĖS ĮVAIZDIS

Dainius RAZAUSKAS

Šis straipsnis – tęsinys ankstesniojo („Aū, neturiu namų“: benamystės išgyvenimas ir jo dvasinė prasmė. Iš: Būdas, 2020, Nr. 4, p. 22–31), kuriame aptartos istorinių negandų sukeltos lietuvių, ypač išeivių, benamystės patirtys, iš jų išmoktos pamokos ir padarytos dvasinės išvados. Įtraukiant jas į turtingą būsenos be namų ir be vietos tradiciją įvairiose pasaulio kultūrose nuo seniausių laikų, iškeltas ir pabrėžtas metafizinis, dvasinis šios egzistencinės būsenos ar bent savijautos dėmuo. Tačiau būti be namų ir be vietos savaime neišvengiamai reiškia keliauti, būti kelyje. Iš čia reikalinga aptarti ir kelio, keliavimo metafizinį dėmenį, dvasinę simboliką. Tai ir bus mėginama padaryti šiame straipsnyje, lietuvių tradicijos duomenis vėlgi įtraukiant į platų pasaulinį kontekstą.

Reikšminiai žodžiai: kelias, pomirtinė kelionė, mirties samprata.

■ Kelias, kelionė, keliavimas savaime yra visiškai namų priešybė. O dvasinis kelias kaip tik yra būdingiausias dvasinių siekių ir dvasinio gyvenimo įvaizdis. Vienas iš artimiausių pavyzdžių – Vilniuje leidžiamo katalikiško žurnalo pavadinimas „Kelionė“.

Jeigu žmogus ko nors siekia, vadinasi, jis trokšta tam tikros permainos, o kelias, kelionė ir yra permainų įvaizdis. Neįmanoma tuo pat metu siekti permainos (keliauti) ir jos vengti (likti namie).

Tibetietiškojo budizmo dvasininkas Čiogjamas Trungpa pamėgino tai paaiškinti štai kaip: „Ego rūpestis plėstis neturi krypties. Ego judėjimas nėra tėkmė. Jis paprasčiausiai stengiasi išsaugoti savo namus. Kadangi ego rūpestis kyla būtent iš šios išsaugojimo nuostatos, iš tikrųjų nelieka jokio kelionės jausmo. <...> Situacijos neprivalo būti pažįstamos. O ego rūpestis – kad viskas būtų pažįstama, jausmas, kad nieko nevyksta. <...> Tačiau įmanoma kiekvieną akimirką išgyventi kaip savitą. Atsidūręs situacijoje, atsiduodi jos savitumui, jos ypatingai faktūrai ir t. t. Tai ganėtinai skiriasi nuo ego rūpesčio išsaugoti save kaip tvirtą daiktą. Kiekvienai situacijai pripažinti jos nepakartojamą savitumą ego atrodo kaip milžiniška grėsmė. Tačiau kaip tik šitoks santykis su kiekviena situacija yra kelias. Jame daug judėjimo. Nuolat išgyveni tam tikrą dramą.“¹

Arba štai Mirčia Eliadė: „Kelias ir ėjimas gali įgyti religinę reikšmę, nes bet koks kelias gali simbolizuoti gyvenimo kelią, o bet koks ėjimas – maldingą kelionę, žygį į pasaulio centrą. Jei turėti namus reiškia, kad žmogus užima pastovią situaciją pasaulyje, tie, kurie atsisakė namų – maldininkai ir asketai, – savo ėjimu, nuolatinio judėjimo išsako troškimą palikti pasaulį, išsižadėti bet kokios situacijos pasaulyje. Namai – tai lizdas <...>. Tie, kurie pasirinko paieškas, kelią į centrą,

turi atsisakyti bet kokios šeimyninės ir visuomeninės padėties, bet kokio lizdo ir atsidėti vien ėjimui į aukščiausiąją tiesą.“²

Galų gale žemiškieji namai vis tiek tėra laikini, tai laikinas būstas – tik stovykla nepabaigiamame sielos žygyje: gal viešbutis darbo komandiruoje, gal vasarnamis ar sanatorija, ligoninė, o gal net pataisos namai, kalėjimas, priklausomai nuo būdo ir pasaulėjautos. Anksčiau ar vėliau šiuos namus vis tiek neišvengiamai teks palikti – likti be namų ir vėl leistis į kelią. Užtat giliausia, kraštutine prasme kelias, kelionė yra mirtis, ir dvasinis kelias yra toks pat vidinis išėjimas iš namų, tik daugiau mažiau valingas ir savanoriškas, kaip ir priverstinis sielos iškeliavimas mirus.

Gastono Bašliaro žodžiais, „mirtis yra kelionė, o kelionė yra mirtis. Išvykti, vadinasi, siek tiek numirti. Mirti – vadinasi, tikrai išvykti.“³ Todėl, anot Marijos Luizos fon Franc, „mirštantys žmonės paprastai sapnuoja ne mirtį, o kelionę. Jie turi pasirengti kelionei.“⁴

Žinoma, ši lygtis negalėjo nepalikti gilaus įspaudo kultūroje. Pasak M. Eliadės, „daugybė dramatiškų motyvų tiek mituose, tiek tautosakoje susiję su kelionėmis į pasakų šalis už jūrų marių ar pasaulio pakrašty. Šie mitiniai kraštai aiškiai mena mirusiųjų pasaulį. Tokių laidojimo geografių nei kilmės, nei istorijos nubrėžti neįmanoma, tačiau tiesiogiai ar netiesiogiai visos jos išreiškia skirtingas ano pasaulio sampratas, iš kurių geriausiai pažįstamos yra požeminė, dangiškoji ir ta už jūrų marių.“⁵

Užtat, Vladimiro Propo nuomone, „galima daryti prielaidą, jog vienas iš pirmiausiųjų pasaulio kompozicijos pagrindų, būtent keliavimas,

2 Eliade 1997: 129–130.

3 Bachelard 1993: 187.

4 Franz 1994: 213.

5 Eliade 1976: 39.

1 Trungpa 1978: 83.

atspindi vaizdinius apie sielos keliavimą pomirtiniame pasaulyje⁶. „Galima nustatyti, kad apavas, lazda ir duona – tai tie daiktai, kuriais kitados būdavo aprūpinami mirusieji kelionei į aną pasaulį. Geležiniais jie tapo vėliau, simbolizuodami kelio ilgumą. N. Charuzinas sako: ‘Nuo kelio anapus sampratos <...> priklauso ir daiktai, dedami į kapą arba sudeginami kartu su mirusiuoju. Visai natūralu, kad jeigu mirusiajam pakeliui į vėlių pasaulį teks perplaukti vandenį, į kapą jam bus dedamas luotas. Jeigu jo laukia tolimas kelias pėsčiomis, jis bus apaunamas tvirtu apavu.’ Toks požiūris būdingas jau Šiaurės Amerikos indėnams. F. Boaso užrašyto pasakojimo herojus nori surasti savo mirusią žmoną. ‘Jis paprašė savo tėvo penkių lokio kailių ir išrėžė sau iš jų šimtą porų batų.’ Taigi, norint keliauti į mirusiųjų karalystę, reikia turėti tvirtą apavą. Kalifornijos indėnai laidoti būtinai su mokasiniais. ‘Kalifornijos čia buviai savo velioniams įduoda apavą, nes kelias į amžinosios medžioklės vietas tolimas ir sunkus’ (N. Charuzinas). ‘Bengaliijoje mirusieji ‘aprūpinami taip, tarsi jų lauktų ilgas kelias’ (J. Negeleinas). Egipte mirusiajam įduodama tvirta lazda ir sandalai. ‘[Egipto] mirusiųjų knygos’ 125-to skyriaus vienas iš variantų turi paantraštę: ‘Šis skyrius turi būti atskleistas [mirusiajam] po to, kai jis bus išvalytas ir nupraustas, ir aprengtas drabužiais, ir apautas baltais odos sandalais...’ Hieratiniame papiruse apie Astartę (jai esant požemių karalijoje) sakoma: ‘Kur tu eini, Ptaho dukra, aršioji, baisioji deive? Argi nesusidėvėjo sandalai ant tavo kojų? Argi nenudrisko tavo apdarai, tau vis išeinant ir pareinant dangumi ir žeme?’ Šie tikri, nors itin atsparūs sandalai tolydžio pakeičiami simboliniais. Senovės Graikijos palaidojimuose aptinkamas molinis apavas, kartais po dvi poras. Šis paprotys toliau gyvuoja viduramžiais ir pasiekia šiuos laikus. Alemanų kapuose aptinkama žvakių, vaisių, lazdų ir apavo. Kai kuriose Lotaringijos vietovėse velionis būdavo apaunamas auliniais batais, o į rankas jam įduodama lazda kelionei į pomirtinį pasaulį. Skandinavijoje ‘su mirusiuoju laidodavo ypatingą apavą, kuris padėtų velioniui laisvai eiti akmeningu ir dygliuotais augalais užžėlusiu taku, vedančiu į mirusiųjų pasaulį’ (N. Charuzinas). ‘Tuo atveju, kai kelias tenai eina sausuma, pasirūpinama palengvinti jį mirusiajam apaunant jį auliniais batais, įdedant jam lazda ir kt.’ – sako D. Anučinas.⁷ „Taigi, išvykimas į tolimą kelią simbolizuoja perėjimą į aną pasaulį, į mirties

šalį, į mitinių dvasių karaliją“, – čiuvašų tradicijos pagrindu Vladimirui Propui pritaria Antonas Salminas.

Apie atitinkamus jakutų papročius Luiza Gabyševa pasakoja: „Laidotuvių apeigose dėmesys ypač buvo skiriamas velionio apavui, kuriuo jam teks įveikti ilgą, sunkų kelią į mirusiųjų pasaulį; priminsime, kad iki šiol apie mirusįjį jakutai sako *barda* (*барда*) ‘išėjo’. Praeityje, remiantis kai kurių informantų pranešimais, jakutai turėjo specialius laidojamuosius batus dvigubu padu. R. Maakas, aprašydamas turtingos jakutės palaidojimą (maždaug XVIII a. pradžia), praneša kairėje pusėje prie palaikų gulėjus kelias poras atsarginių torbų [jakutų tradicinis apavas]. Palyginimui paminėsime, jog chantų ir mansių velioniui pagalvę galėjo atstoti maišas su avalyne.“⁸ Altajaus „kumandinių šamanas, paruošęs naminio alaus, per specialias šamaniškas apeigas kviesdavo neseniai mirusį velionį ir pranešdavo vesiąs jį į vėlių (*ȳzȳm*) šalį. Paklausdavo, ar tasai kartais nepastvėrė su savimi kurio nors gyvo žmogaus *kuto* ar *čiuilo* [vienos iš sielų], o paskui eidavo jį lydėti į tolimą kelionę vėlių keliu, vadinamu *ȳzȳm jol* ir sudarytu iš kelių etapų.“⁹

Ėjimą, keliavimą akivaizdžiai mena tokie mirusįjį žymintys žodžiai kaip sen. indų *preta* ‘išėjęs, miręs’, ‘mirusysis, velionis’ (iš veiksmazodžio *preti* ‘išeina, nueina, praeina’, priešdėlis *pra-* su šaknimi *i-* ‘eiti’)¹⁰; atitinkamai lotynų *peritus* ‘išėjęs, miręs’ (iš *perire* ‘išeiti, išnykti, dingti’, priešdėlis *per-* su veiksmazodžio *i-re* ‘eiti’ šaknimi) ir iš čia ang. *perish* ‘(pra)žūti, mirti, (iš)nykti’, taip pat *dēcessus* iš *dē-cēdere* ‘išeiti, nueiti’ ir iš čia ang. *deceased* ‘velionis’¹¹; čia ir ang. *gone* ‘išėjęs, miręs’. Graikų žodžius *θάνατος* ‘mirtis’, *ἐθαινον* ‘numiriau’ Voicechas Smočynskis kildina iš šaknies **d^henh₂-* ‘nueiti’¹². Latvių *aizgājējs*, pažodžiui ‘išėjusysis, išėvis’, reiškia ‘velionis’¹³. Ir senovės islandų mirusysis vadinamas išėjusiuoju, kaip štai „Poetinėje edoje“ („Eilės apie Sigdrývą“ 34), kur Sigdrýva moko Sigurdą, kaip elgtis su mirusiais:

Kūnus nuplauk tiems, kas i š ė j ė, –
rankas apiplauki ir galvą,
sušukuok, išdžiovink, prieš dėdams į karstą,
palinkėk miegoti laimingai.¹⁴

6 Пропп 1998: 82.

7 Пропп 1998: 145–146; žr. Beresnevičius 1990: 116.

8 Габышева 2003: 34, dar žr. 27, 31, 164.

9 Потапов 1991: 155.

10 Monier-Williams 1899: 711.

11 LoLKŽ: 220, 221, 630, 633; Klein 2003: 194, 550.

12 Smoczyński 2006: 57.

13 LaLKŽ: 24.

14 PE: 258.

Kelią žymintys germanų žodžiai savime liudija mirties semantiką, būtent – germanų prokalbės žodis **laidō* ‘kelias’ ir jo vediniai, kaip sen. islandų *leið*, sen. anglų *lād*, sen. fryzų *lāde*, *lēde*, sen. saksų *lēda*, sen. vokiečių aukštaičių *leita*, kilę iš veiksmažodžio ‘eiti, vykti’ (germ. **leidan*, sen. isl. *liða*, gotų *ga-leiþan*, sen. ang. *līðan*, sen. saks. *lithan*, sen. vok. aukšt. *līdan*); germanistė Tatjana Toporova (su nuoroda į T. L. Markey) pažymi: „Matyt, germanų šaknis **leid-* (< ide. **leith-* ‘eiti, vykti’) buvo susijusi su laidotuvių eiseną. Šios prielaidos naudai liudija tiek indoeuropiečių (plg. Avestos *raēθ-* ‘mirti’, gr. *λοιτή* ‘palaidojimas’), tiek atskirai germanų kalbų faktai, kuriuose **leid-* vartojama laidotuvių ritualo kontekste – plg. sen. isl. *liðinn* ‘mirties, negyvas’, *leiði* ‘kapas’, sen. vok. aukšt. *leita* ‘laidotuvės, palaidojimas, palaikai’ ir kt.“¹⁵

Kitame pasaulio krašte – Australijos čiabuvių požiūriu, „mirusio žmogaus dvasia lieka prie savo kūniškojo antrininko kapo, kol bus visiškai užbaigtos laidotuvių apeigos, o laidotuvėms pasibaigus, ji leidžiasi į tolimą kelią naujon savo buveinėn“¹⁶.

Vėl kitame pasaulio krašte – senovės majų apeiginiuose laidotuvių tekstuose visas pomirtinis tarpnis nuo mirties ligi naujo atgimimo vadina mas „Didžiuoju keliu“ ar „Didžiąja kelione“¹⁷.

Šeštosios dinastijos (III tūkstantmečio pr. Kr. paskutinis trečdalis) Egipto faraono Harchnufio kapo įrašas linki: „Lai keliauja jis taikiai šventais keliais į Vakarus, keliaudamas jais kaip pagerbtasis. Lai kyla jis pas dangaus Viešpatį Dievą kaip dangaus Viešpaties Dievo pagerbtasis.“¹⁸

Gal kaip tik todėl ir senovės Graikijoje „Plotinas pataria Porfirijui, persekiojamam minčių apie savižudybę, keliauti“¹⁹. O, kad šis filosofinis patarimas būtų pasiekęs mūsų amžininkus, nebeapsikentusius savo namuose ir todėl nusprendusius palikti ar net išduoti tėvynę!

Mirusiajam gresiančią kelionę mini Buda „Dhamapadoje“ (XVIII.1 ir 3): „Esi tarsi sudžiūvęs lapas, Jamos šaukliai tavęs jau tyko. Prie mirties slenksčio stovi, neturi net atsargų kelionei“; „Štai baigiasi tavo gyvenimas – jau prisiartinai prie Jamos. Kur prisiglaust nebeturi nei atsargų kelionei.“²⁰

Tibetietiškojo dzogčeno mokytojas Longčenpa (XIV a.) savo testamente sako: „Kaip klajūnas leidžias į kelionę, kai ateina laikas iškeliauti, taip ir aš tariau ‘sudie’ pasauliui šiam.“²¹

Vadinamoji „Tibeto mirusiųjų knyga“ velionį veda ir pamoko: „Kilmingasis, vardu [toks ir toks], atėjo laikas rasti kelią“; „Negalėdamas apsistoti vienoje vietoje ir nuolat verčiamas kažkur keliauti, negalvok apie įvairius dalykus – išsaugok prigimtą sąmonės būseną“²² ir panašiai. O viename iš „Tibeto mirusiųjų knyga“ lydinčių tekstų trečiuoju asmeniu pasakojama: „Štai žmogus, vardu [toks ir toks], keliauja į kitą pasaulį, palieka šią žemę, pasirengęs ‘didžiajam persikėlimui’. Jo nelydi draugai, ir jis labai kenčia, neturėdamas nei prieglobsčio, nei globėjo, nei bičiulio. Gyvenimo šviesa gėsta, ir jis keliauja į kitą sferą [sritį], pasineria juodon tamson, krenta į gilią prarają, žengia į tankų mišką... Karmos galia jį gena į bekraštes dykvietes, plukdo vandenynu. Karmos vėjo blaškomas jis keliauja nesaugia kryptimi, stoja į aršią kovą, apsėstas Piktosios Dvasios, gądinamas Mirties Valdovo pasiuntinių, vėl karmos stumiamas į sansarą... Atėjo metas jam iškeliauti – bejėgiui, vienišam, be draugų.“²³

Išpūdingai panaši savo nuotaika rumunų rauda prasideda:

*Scoală, cutare, scoală,
Că soarele-apune,
Calea 'n codru-ți tună,
Codru iese mare
Și lumină n-are,
Codru iese des...*

Kelkis, toks ir toks, kelkis,
Saulėlė leidžiasi,
K e l i a s į mišką tave šaukia,
Miškas didis
Ir tamsus,
Miškas tankus...²⁴

Minėtą santykį tarp kelio pasakose ir mirties Viačeslavas Ivanovas su Vladimiru Toporovu pažymi slavų, rusų tradicijoje: „Pasakose, taip pat herojinio ciklo bylynose kelias paprastai yra veiksmo užuomazga (be to, pasakose dažniausias būtent tolimas kelias). Kelio, kelelio (paprastai tolimo) vaizdinys nuolat iškyla raudose, atspindinčiose velionio kelio į aną pasaulį (dangų arba požemių karalystę) sampratą.“²⁵

15 Toporova 1994: 60–61; žr. PkIEW: 672; VrAEW: 350, 354 ir kt.

16 Кудиновы 1987: 47.

17 Ершова 1986: 155, 170.

18 Griffiths 1986: 19.

19 Hadot 2005: 254.

20 Dhammapada 2005: 79. Jama – senovės indų mirusiųjų valdovas.

21 Sogjalas 2011: 348.

22 TMK: 149, 197.

23 TMK: 223, daugtaškiai – tekste.

24 Свешникова 1990: 128.

25 Иванов, Топоров 1965: 166.

Ruduo Punsco krašte I. 2013 m.

Jau XIX a. į tai yra atkreipęs dėmesį Aleksandras Potebnia: „Visuose slavų kraštuose paplitęs kelio sugretinimas su mirtimi. Štai serbų raudoje, kreipiantis į mirusį šeimos galvą, sako: *Те си, бане, упутио* ‘Kur, tėveli, iškeliavoji?’ *Путуј ти, оче, изумане, а не брину се за манастир* ‘Keliauk sau, tėve, o ne vienuolynu rūpinkis’ – pasakė vienas vienuolis igumenui, kai tas mirdamas reiškė susirūpinimą be jo liksiančiu vienuolynu. Rusų raudoje velionio laukiama sugrįžtant *с пути дороженьки* ‘iš kelio kelelio’. Čia ir tarmiškas pasakymas *удорожить* (pažodžiui ‘pakelinti, pastūmėti, išvaryti į kelią’) – sunkiai, mirtinai sumušti, užmušti“, be to, „*отойти* (pažodžiui ‘nueiti’) reiškia numirti, *отходная* (pažodžiui ‘nueinamoji’) – prie mirusiojo skaitoma bažnytinė malda.“²⁶ Rusų *странствовать*, pažodžiui ‘keliauti, klajoti’, tarmėse reiškia ‘sunkiai sirgti’²⁷; *к выходу*, pažodžiui ‘link, prie išėjimo’, – ‘link, prie mirties’²⁸.

Apskritai rusų „liaudies terminologijoje, nusakančioje mirimo būklę, dažnai pavartojami judėjimą žymintys veiksmazodžiai: *ушел* ‘išėjo, nuėjo’, *отошел* ‘nuėjo’, *покинул* ‘paliko’,

выходит в путь ‘išeina į kelią’, *переселяется* ‘persikrausto’“²⁹.

Svetlana Tolstaja apibendrina: „Ėjimo–vaikščiojimo konceptas priklauso prie pagrindinių tradicinės pasaulio sampratos sąvokų. Ėjimo kategorijomis, vaizdiniais ir terminais įprasminamas pats žmogaus gyvenimas. Tokia yra gyvenimo kelio sąvoka – vaizdavimasis žmogų ateinant į šį pasaulį ir išeinant iš jo, plg. ru. Kostromos tarmėje *выход* ‘išėjimas’ reiškė ‘mirtis’: *Трецуит в избе подоконный угол – к выходу (к смерти)* ‘Girgžda troboje palanginis kampas – link išėjimo (mirties)’; Oloneco tarmėje *выходить* ‘išeidinėti’, *выйти* ‘išeiti’ reiškia ‘(nu)gaišti, kristi (apie gyvulį)’: *Коровушка вышла* ‘Karvutė išėjo’ <...>. Ėjimo, vaikščiojimo subjektai liaudies vaizdiniuose gali būti mirusiųjų vėlės (plg. *исход души* ‘sielos išėjimas’, *ходячие покойники* ‘vaikštantys numirėliai’ ir pan.) arba ant ribos tarp šio ir ano pasaulių esantys *двоедушники* ‘dvisieliai’, bet jų vaikščiojimas vertinamas kaip žmogui pavojinga ir visai pasaulio tvarkai grėsminga anomalija.“³⁰

Todėl, pasak rusų tikėjimų, namo, trobos negalima statyti ten, kur būta kelio, nes name, pastatytame ant buvusio kelio, netrukus visi išmirs; negana to: *Если к дому, где больной лежит,*

26 Потебня 2000: 19–20, 117; žg. Афанасьев 1995 III: 141, 396; Журавлев 2005: 785.

27 Афанасьев 1995 III: 396.

28 Невская 1980a: 229.

29 Виноградова 2005: 96.

30 Толстая 1996: 96, 97.

бабы проторят дорогу, то ему умереть „Jeigu prie namo, kur guli ligonis, bobos pramins kelią, tai jis mirs“³¹. Taip pat: *Если больной бредит дорогой (о дороге, о конях), то умрет* „Jeigu ligonis kliedi keliu (apie kelią, apie žirgus), tai numirs“³².

V. Čistiakovas nagrinėjo šios metaforos apraiškas tradicinėse laidotuvių raudose: „Kelio vaizdinys, dažnai aptinkamas XIX–XX a. laidotuvių raudose, iš esmės remiasi požiūriu į mirtį kaip į persikraustymą į ganėtinai tolimą sritį (mirusiųjų pasaulį), o pats persikraustymas atliekamas kelioavimo būdu. <...> Kelio nusakymas raudoje pradedamas išplėtotu klausimu kreipiantis į velionį:

*Голубушка мила сестрица!
Уж куды ты снарядилася,
Уж куды да ты сподобилася?
В котору путь-дороженьку,
В каки гости незнакомыи,
Незнакомыи да нежеланныи?*

Balandėle mieloji, sesule!
Kurgi tu susirengei,
Kurgi tu susiruošei?
Į kokį kelią kelelį,
Į kokius svečius nepažįstamus,
Nepažįstamus ir negeidaujamus?

<...> Tačiau šiuo apeigų etapu giminės neįvardija galutinio kelionės tikslo, tikrosios to persikėlimo, kuriam rengiamas mirusysis, prasmės. Svarstydami, kurgi jis keliaus, jie vardija vietas, kuriose velionis lankėsi būdamas gyvas ir į kurias dabar galėtų vykti. <...> Bet po šios kelio 'kva-zimotyvacijos' paprastai pabrėžiama, kad jis yra neįprastas ir negali būti palyginamas su žmogaus judėjimu gyvam esant – juk velionis vyksta į kokybiškai kitą erdvę – į savo mirusių protėvių šalį:

*Сама знаю, сама ведаю,
Что ты ешь да снаряжаешься
Как во эту во дороженьку,
На родительську на буевку,
Ко сердечным ко родителям.*

Pati žinau, pati numanau,
Kadgi tujen rengiesi
Kaip į šitą gi kelelį,
Į tėvėlių subuvimą,
Pas širdinguosius tėvelius.

<...> Ilgos kelionės pėsčiomis jausmas sužadinas vardių klišes, kurias teks įveikti mirusiajam pakeliui į aną pasaulį. Įdomus pats tokių klišių rinkinys:

*Уж ты пойдеешь, сердечно дитятко,
Пойдеешь по тем путям-дороженькам,
По лесам да по дремучим,
По болотам по седучим,
По ручьям по прегрубим,
Пойдеешь по узеньким тропиночкам,
Пойдеешь по частому вересинничку.
Уж как встретишь-то, мое сердечное,
Моих-то родных родителей.*

Jau tu eisi, širdele vaikeli,
Eisi tais keliais keleliais,
Miškais neįžengiamais,
Pelkėmis klampiosiomis,
Upeliais grublėtaisiais,
Eisi siauraisiais takeliais,
Eisi tankiaisiais viržynėliais.
Jau kai sutiksi, mano širdele,
Mano gimtuosius tėvelius.

Šiame tekste, kaip ir daugelyje kitų, kelias pabrėžtinai buitiškas, iki pat galo jame nėra jokių fantastinių klišių. Patekęs į mirusiųjų pasaulį velionis susitinka su savo giminėmis, mirusiais prieš jį, išpildo jų gyvų duotus paliepimus, pasakoja protėviams apie jų palikuonių gyvenimą. Numanoma, jog esama tik vieno kelio į mirusiųjų pasaulį, todėl neretai protėviai pasitinka einantįjį ir palydi jį į jo būsimą vietą.³³

Pažymėtinas kelio į vėlių šalį panašumas minėtuose tibetiečių, rumunų ir rusų tekstuose.

Dar štai ištrauka iš vienos tradicinės rusų raudos:

*День ко вечеру последний коротается,
Красно солнышко ко западу двигается,
Всё за облачку ходячую теряется,
Мое дитё в путь-дорожку отправляется!*³⁴

Diena į vakarą paskutinioji trumpsta,
Raudona saulė vakaropi slenka,
Vis už debesėlio vaikštūnėlio dingsta,
Mano vaikelis į kelią kelelį leidžiasi!

Mirties kaip kelio metaforą yra pažymėję ir atitinkamų pavyzdžių pateikę daug rusų mokslininkų. Antai Jelena Levkijevskaja: „Apie merdintį

31 Байбурин 2005: 45, 64 (išn. 50) ir 41.

32 ДлПРН: 769.

33 Чистяков 1982: 116–119; žr. Невская 1980a: 231–232.

34 РФ: 110; Невская 1980a: 229.

žmogų sakoma, kad jis esąs *на раздорожье* 'kryžkelėje, skerskelėje', stovi ant mirties (arba Dievo) kelio, į kelią rengiasi, sau kelią renkasi, kad jam kelias atviras. Polesėje, pavyzdžiui, tie, kurie kam nors mirštant verčia, sudraudžiami: 'Neverk, o tai nudauši nuo kelio.'³⁵

Beje, Zietelos tarmėje tas pats mirtį reiškiantis frazeologizmas *Dievo kelias* sutrauktas į vieną sudurtinį žodį *dieukelys*, pavyzdžiui: *aimū aimū d'ieuk'el'īn*³⁶. O frazeologizmas *nuo kelio nudaužti* 'sutrukdyti mirti', perspėjantis pernelyg negailėti mirusiojo, užrašytas Dieveniškėse: *Nereikia verkaut, ka(d) nenudaušč nabaščiką nok kelio*³⁷.

Apie baltų (jotvingių, lietuvių) ir rytų slavų tradicijas sulydžiusią Polesę panašiai kalba Galina Kabakova: „Mirtis suprantama kaip ilgas kelias. Vakarų Polesėje sakoma: mirštantysis *стоит на дороге* 'stovi ant kelio', *очи в дорогу вбив* 'akis į kelią įbedęs', *дорога йому открыта* 'kelias jam atviras'. Kelias gali būti apibūdinamas kaip *своя* 'savas', *їедина* 'vienasis', *божа* 'Dievo', *смертна* 'mirtinas, mirties', tai *остатний путь* 'paskutinysis kelias'.³⁸ Apie agoniją Polesėje sakoma *брод*, pažodžiui 'brasta, bradas, bridimas'³⁹.

Lidija Nevskaja apibendrina: „Kelias ir su juo susiję vaizdiniai sudaro laidotuvių apeigų šerdį, nes kaip tik per šiuos vaizdinius išsprendžiama pagrindinė jų kolizija – gyvenimo ir mirties (plačiau – savo ir svetimo) sferų jungtis“, užtat „laidotuvės – tai pasirengimas kelionei, išsirengimas į tolimą kelią“⁴⁰. Tolimo kelio įvaizdį rytų slavų ir lietuvių laidotuvių raudose autorė ypač pabrėžia „ritualine šio termino prasme, kaip gyvenimo sritį ir mirties sritį susiejančio elemento, pagrindinio laidotuvių, kaip pereinimo ritualo, koncepto ir centrinio raudos vaizdinio: *Tėvulis iškeliausi dzidelėn kelionėn – in aukštų kalnelį po sieru žamelį*. – *Куда снарядилась, куда сокрутилась, моя красна красигорка? Во котору путь-тропу, широкую дороженьку? Во которо хорошо гостьбище любимое?* 'Kur susirengi, kur susisukai, mano gražioji gražkalnyte? Į kokį kelią, taką, platų kelelį? Į kokius gerus mylimus svetelius?' – *У какую ты дарожаньку адпраўляешся, у дарожаньку невазвращімую?* 'Į kokį kelelį vyksiti, kelelį negrįžtamą?' – *А деж ти ся вибираеш в дорожейку – в сирую землейку, в зеленую*

муравейку? 'O kurgi tu susirengi į kelionę – į drėgnąją žemelę, į žaliąją skruzdėlyną?'⁴¹ Gudihoje apie mirštantį pasakoma: *стаіць на дарозе на выхат* „stovi ant kelio išeiti“, visai kaip ir Pelesos lietuvių: *stovė ant kelio išeic iš šito svieto*⁴².

Nepraslydo visa tai pro Gintaro Beresnevičiaus akis: „Dar šiais laikais Pelesoje, kur šio krašto tyrinėtoja L. Nevskaja pažymi bemaž pilną Pelesos ir baltų laidojimo apeigų sutapimą – netgi frazeologijoje, – išlikęs archajiškas kelio vaizdinys. Lietuvoje laidojant stebima, kad nepalaidotų surištomis kojomis: visa tai apspręsta tikėjimo pomirtiniu keliu, turinčiu atitikmenis kitų ide. tautų pasaulėvaizdžiuose. Vokiečiai žino minėtą keliovimą atitinkančius *abspazieren, ins Jenseits reiten* <...> Tiesa, kai kur tarp lietuvių išlikę papročiai mirusiųsios laidoti basus – taip jie greičiau galėsia nubėgti į Dievo teismą.“⁴³ Tiesa, Beresnevičiaus nurodoma Marijona Čilvinaitė pateikia savitą kojų atirišimo argumentą: „Žiūrима, kad nepalaidotų surištomis kojomis, nes sunku būsia eiti *paskutinioje teismo dienoje*.“⁴⁴ Tiek paprotys laidojamajam atirišti kojas, tiek šitoks jo argumentas paminėti jau 1767 m. pranciškonų observantų (bernardinų) misijos Dauguose ataskaitoje: *Umarlego grzebiąc wymują ćwieki, y nogi rozwiązują, aby mu nie przeszkodziło do powstania na sąd Boski* „Pakasdami mirusį išima vinis ir atiriša kojas, idant jam netrukdytų keltis į Dievo teismą“⁴⁵. Betgi esmės tai nekeičia: kad ir kaip būtų suprantamas velionio kelionės galutinis tikslas, iki jo jam vis tiek tenka nueiti, nukeliauti. Paprotys gyvas iki šiol, net ir nebeminint argumento, antai dar XX a. antrojoje pusėje Dieveniškėse: „Jei būdavo surištos rankos ar kojos, tai nurišdavo raiščius ir palikdavo juos karste.“⁴⁶

Bene pirmasis mirusiojo kelionės paminėjimas baltų kraštuose yra 1606 m. Janio Stribinio žinia apie latvių laidotuves: *Ponunt in tumba ad caput defuncti unum panem, putantes illo indigere pro itinere tam longo* „Karste prie mirusiojo galvos deda vieną duonos kepalą, manydami jo prireikiant tokioje ilgoje kelionėje“⁴⁷.

Jonas Balys pateikia (tikėtina, Mato) Pretorijaus ištrauką apie lietuvininkus: „Kai jie turi

35 Левкиевская 2002: 169–170; žr. Nevskaja 1980b: 251–252.

36 ZŠŽ: 148.

37 Lipsnikė 1968: 204.

38 Кабакова 2001: 73; žr. ВЭС: 322.

39 Nevskaja 1999: 125, 132, išn. 4.

40 Nevskaja 1980a: 228, 229; plg. Nevskaja 1980b: 251.

41 Nevskaja 1990: 137; žr. Nevskaja 1980a: 229.

42 Nevskaja 1993: 105; Nevskaja 1980b: 251; Nevskaja 1999: 132, išn. 5.

43 Beresnevičius 1990: 115–116; su nuoroda į Nevskaja 1980a: 245.

44 Čilvinaitė 1943: 183.

45 BRMŠR: 435, 437.

46 Kasarskaitė 1995: 382.

47 BRMŠR: 126, 128; vertimas mano šiek tiek pageduotas.

mirusį, tai aprenkia jį priderančiais drabužiais. Jei miršta moteris, ją apvelka dvejais marškiniais ir dar į grabą įdeda dvejis ir net trejis marškinius. Jie savo mirusiems įdeda į grabą siūlų ir adatą, taip pat pinigų; kai juos paklausi, kodėl taip daro, jie atsako, kad galėtų tolimoje kelionėje drabužius susiadyti. Neseniai palaidojo jie lietuvišką seniūną, apvilko jį drabužiais ir apavė batais, įdavė jam į ranką botagą“ ir t. t.⁴⁸ Deja, J. Balio pateiktas vien vertimas su perdėm neaiškia, niekur neaprašyta šaltinio santrumpa. Mato Pretorijaus raštuose šio teiginio tuo kartu rasti nepavyko, bet panašiai panašiu laiku (1679 m.) yra rašęs Kristoforas Hartknochas: *Tum dabantur munuscula defunctis, nimirum mulieribus filum cum acu, ut, si quid itinere discinderetur vel laceraretur, resarcire possent* „Paskui mirusiesiems būdavo dedamos dovanos: moterims – siūlų su adata, kad galėtų susitaisyti, jei kelyje kas iširtų ar suplyštų“⁴⁹.

Lietuvių frazeologizmus, kuriuose mirtis suvokiama ir įvardijama kaip kelias, kelionė, keliavimas, yra apžvelgusi Rasa Kašėtienė: „Mūsų protėviai mirtį suvokė kaip perėjimą iš vieno pasaulio į kitą – laimingą pomirtinį pasaulį. Tai matyti iš šių pavyzdžių: *Jau ketvirtas žmogus per tuos metus iškeliavo iš šio pasaulio* (Varniai, Telšių r.); *Daug žmonių negeru smerčiu iš to svieto iš-ein* (iš bažnytinių raštų); *Viso ko datirsi, kol su šiuo pasauliu atsiskirsi* (Giedraičiai, Molėtų r.); *Jau mums reiks važiuoti į kitą pasaulį* (Endriejavas, Klaipėdos r.); *Motina nukeliavusi į aną pasaulį* (iš nenurodytų raštų); *Anie jauni yra, o mes jau einam į antrą pasaulį* (Endriejavas).“⁵⁰ „Taigi yra dvi sferos – gyvenimas ir mirtis, šis ir anas pasaulis. Logiška manyti, kad norint iš vienos sferos patekti į kitą, reikia nueiti tam tikrą kelią. Šio kelio į pomirtinį pasaulį vaizdinys išlikęs tokiuose pasakymuose: *Jau, sakot, laikas keliaut į paskutinį kelią?* (Eduardas Mieželaitis); <...> *Pakavoję Danutę, dabar ant kelio stovi Petriukas, o gal visai sveikas grius, ką ten žinosi* (Surdegis, Anykščių r.); *Labai rimtai sudėstė dabar Ignotienė visus savo būties mazgelius, ryšuliukus, jai atrodė, kad netrukus teks keltis paskutinėn kelionėn* (iš nenurodytų raštų) <...>. Beje, apie tai, kad į kitą pasaulį veda kažkoks kelias, liudija šios tematikos frazeologizmuose dažniausiai vartojami tokie veiksmazodžiai: *eiti, nueiti, išeiti, važiuoti, išvažiuoti, nuvažiuoti, keliauti, iškeliauti, išvykti* ir pan.“⁵¹

Mirties kaip kelio, kelionės samprata mitiniame pasaulėvaizdyje taip išsiskynusi, kad, pasak Arūno Vaicekausko, „mitologinė sąmonė paprastam kaimo keliui suteikdavo kelio į aną pasaulį, kuriuo vaikšto mirusiųjų vėlės, reikšmę. Apie tai galima spręsti iš tokių tikėjimų: *Seno kelio naikinti negalima, nes tuojau mirsi; Jei eidamas kelyje atsisėsi pailsėti ant kelio, tai mirs tėvas, jei valgyti atsisėsi ant kelio, tai mirs motina; Žmonės sako, kad jei pirmą Velykų dieną pereini skersai kelią, tai iš tų namų turės kas mirti*.“⁵²

Tą patį pažymi ir išplėtoja Radvilė Racėnaitė: „Tikėjimuose ir papročiuose ryškėja samprata, kad savo paties ar artimųjų mirtį galima prišaukti neleistiniais veiksmais kelio erdvėje. Pavyzdžiui, greitai pats mirsi, jei sunaikinsi, suarsi ar sukasi seną kelią. Keliaujant negalima atsisėdus ant kelio valgyti, nes mirs vienas iš tėvų. Pavojainga prigulti poilsio pakeleje, ant kelio ar ant lauko ežios. <...> Kelio sąsajas su mirties sfera papildė informacija apie paprotį šalia kelio laidoti mirusiuosius. Senovės Romoje kapinės buvo įrengtos paties svarbiausio – Apijaus kelio (*Via Appia*) keliais. Prie kelių numirėlius laidodavo germanai. Lietuvoje XX a. pradžioje pakelese kartais užkasdavo savižudžius, o Dieveniškų apylinkėse prie pakele kryžiaus retkarčiais palaidodavo nekrikštytus mirusius mažus vaikus. Tokios laidojimo vietos rodo tradicinį neigiamą požiūrį į nepriimtiniu būdu (ne sava mirtimi ar be krikšto) mirusius asmenis. Prisimintinas ir ne tik Lietuvoje iki pat šių dienų paplitęs paprotys kaip nors paženklinėti žuvusiojo avarijoje mirties vietą. Šalia greitkelių padedama ne tik gėlių, bet ir statomi kryžiai ar net akmeniniai paminklai. <...> Sakmėse teigiama, jog vėlės pievose ir laukuose turi savus, žmonėms nematomus kelius. Jei žmogui *atsitinka ant tokio tako ar atsigulti, ar troba pasistatyti, nevaldysi: atsigulsi, vis kels, o jeigu neklausysi, tai net pasmaugs ir nustums, o bus troba, tai nepaspėsi pastatyti ir sudegs*. Negalima vasarą gulėti ant žiemkelio, *bo lietuvenam* [J. Balio pastaba: *lietuvens* – latviškas pavadinimas besivaidenančiam numirėliui, kuris slogina miegančius žmones – *D. R.*] *ten yra pažnočyta eiti*. Išeitų, kad keliu, kuriuo žmonės naudojasi tik žiemą, vėlės vaikšto visus metus. Todėl galima daryti prielaidą: nematomi ‘dūšių takai’ kitados iš tiesų buvę, o dabar tai – nenaudojami žmonių keliai. Pažymėtina, jog laukais, nuošaliomis vietomis – tarsi vėlių takais – veždavo laidoti ne sava mirtimi mirusius žmones, kad vaidendami jie nevaikšiotų

48 Balys 2004: 165, Nr. 668.

49 BRMŠ III: 85, 89; vertimas Eugenijos Ulčinaitės.

50 Kašėtienė 2003: 101; dauguma pavyzdžių iš FŽ: 497.

51 Kašėtienė 2003: 102; žr. FŽ: 294.

52 Vaicekauskas 1999: 141.

gyvųjų keliais ir jų negąsdintų. Taigi tiek žmonių kelio, tiek 'vėlių tako' erdvėje galima susidurti su ten lokalizuojamomis mitinėmis esybėmis.⁵³

Viena iš nelaimingų vietų namui stovėti Lietuvoje dar tarpukariu buvo laikoma seno kelio vieta. Pasak A. Mažiulio: „Pastačius trobesį ant *senybės kelio* (svarbu buvo ne tik jį prisiminti, kur ėjo jų atminimu, bet ar ir senovėje pro ten jis nėjo, ar jo nepasakodavo tėvai ir seneliai) per naktis trinksės, važiuos, raiti jos ir t. t.“⁵⁴ Jau išnykusio Levūnų kaimo (buvusio kairiajame Nemuno krante ties Merkine) buvę gyventojai tebepamena, kad, pagrečiui su kitais persergėjimais dėl namo statybų, *an seno kelio irgi vengė statycie*⁵⁵. Nestatyti namo, netgi laikinos palapinės ant vėlių, dvasių kelio – visuotinis paprotys, ligi šiol galiojantis, pavyzdžiui, Užbaikalėje⁵⁶.

Beje, Gintaro Beresnevičiaus nuomone, „kelio vaizdinyje glūdėjo ne tik mirusiojo išėjimas pas protėvius, bet ir būdas išstumti mirusįjį kuo toliau nuo gyvųjų. Kelias raudose mirusiajam nuolat primenamas, jis išlydimas gana atkakliai, nors ir labai mandagiu būdu. Atrodo, kad mirusysis, išėjęs į kelią, jau neturi galimybės grįžti – net jei jam anapus nesiseka, niekur nė nenumanoma galimybė ne stoisškai kęsti anapusines bėdas, o mėginti grįžti į žemiškąjį pasaulį ir čia ieškoti prieglobsčio... Būtent dėl to raudose taip dažnai minimas kelias – gyviesiems svarbiausia buvo išvengti mirusiojo pasilikimo netoliese.“⁵⁷

Kadangi kelio į dausas neradusiojo vėlė ištis grėsė vaidintis gyviesiems, tai tokie sumetimai nėra nepagrįsti, bet tik kaip antriniai, šalutiniai. Aptarę benamystės, išėjimo iš namų ir kelionės dvasinę prasmę neleidžia abejoti pagrindinius kelio vaizdinio akstinus tikrai buvus kitus. Juolab kad velionio būdavo ne tik vengiama – tuo pačiu keliu iš anapus jis kartais būdavo tiesiog laukte laukiamas sugrįžtant (bent jau simboliškai), kaip antai Pelesoje, pasak Nijolės Laurinkienės, „su mirusiojo sugrįžimo tema siejasi kelio vaizdinys. Raudose minimi ankstesni takai, kuriais vaikščiojo velionis. Jie užžėlė, nunyko: *Tai žuaugo takeliai*

tavo, mocina, pas mus ataic jau, pieskelis žunešė ta sliedelius jau. Žuaugo kekeliai, žuaugs jau... Palyginkite su analogišku gudišku tekstu: *Зарастут мои все стежечки – дорожечки. Перестанут ходить мои ноженьки ко родимой моей матушке* 'Užžels visi mano takeliai kekeliai. Liausis vaikščiojusios mano kojelės pas gimtąją mano motulę'. Šie buvę takai priešpriešinami naujiems. Naujas kelias suvokiamas kaip einantis iš ano pasaulio į mūsų. Juo turinti ateiti pusiau reali būtybė, stovinti tarsi ant ribos tarp šio ir ano pasaulių – velionis. Viena vertus, tai išėjęs iš mūsų pasaulio, kita vertus – svečias, atvykęs iš svetimo pasaulio. Užtat ir kelias, kuriuo jis eis, turi būti nepaprastas – jungiantis priešingas visatos sritis ir atliekantis mediatoriaus funkciją. Šis kelias nuklojamas velionio daiktais, laidotuvių apeigų atributais: balta drobe ar tiesiog baltu audeklu, gėlėmis. Takas, prieš juo ateinant svečiui iš ano pasaulio, nušluojamas, nuo jo nurenkami akmenėliai. Kelias pabarstomas geltonu smėliu, apliejamas vandeniu, apsodinamas medeliais ir gėlėmis“, tik pažymėtina: „Nusakant tokio pobūdžio veiksmus, atliekamus ant kelio, vartojama tariamoji nuosaka, reiškianti ne atliekamą, o įmanomą veiksmą, pavyzdžiui: *Tai aš nurinktau akmenėlius nuk viso kelalio*“⁵⁸

Kelio įvaizdis lietuvių raudose trumpai yra aptartas Dalios Černiauskaitės: „Perėjimas į kitą būseną suvokiamas kaip *iškeliaivimas, kelionė*, o numirti – tai *iškeliauti: Čėsas keliauti tolimą kekelį į tavo tėviškėlę; Motinėle, maža tavo sylelė, mažas tavo viekelis, tolima tavo kelionėlė*. Tas, kuris iškeliavė, yra *keliauninkas* arba *svečias, viešnia* šioje žemėje: *Tėveli, mano tėvuti, puikoreli mano, tėveli mano, keliauninkeli mano; Oi, nesulaukiau mano dukrelės, ji atsiskyrė didžiausia viešnelė*. <...> Perėjimas į naują būseną įsivaizduotas kaip kelionė į kitą (vėlių) šalį. Tačiau kai kuriose raudose šis mitinis-metaforinis suvokimas nyksta, ir toji kelionė kartais suvokiama daug žemiškiau – tai mirusiojo palydėjimas į kapus.“⁵⁹ „Šiuolaikiniam žmogui numirti – *iškeliauti* yra perkeltinis vartojimas, o XIX a. žmogus tai galėjo suvokti tiesiogiai: mirusiojo vėlė iškeliavė į dausas, į vėlių šalį.“⁶⁰

Atitinkamų raudų pavyzdžių, ir gana iškalbingų, galima pateikti kur kas daugiau. Verta pastebėti, kad lietuvių velionio laukia ne šiaip koks,

53 Racėnaitė 2011: 230–232; plg. Racėnaitė 2002: 226–227; žr. Balys 1948 II: 170.

54 Mažiulis 1937: 4. To ir linkiu Vilniuje, Pavilnių-Verkių regioninio parko teritorijoje ėjusį kelią užgrobusiems ir ant jo du namus pasistačiusiems sklypo Pragiedrulių g. 5 savininkams, taip pat jiems pataikavusiems valdininkams ir teisininkams, atsisakiusiems ginti viešąjį interesą ir išsaugoti žmonių itin mėgtą, nepakeičiamą praėjimą.

55 Marcinkevičienė 2008: 47.

56 Ermakov 2008: 584–585.

57 Beresnevičius 1990: 116–117.

58 Лауринкене 1987: 88; cituojant mano praleistos nuorodos, gudiškas tekstas N. L. pateiktas surusintas.

59 Černiauskaitė 2001: 235; minėtas raudas žr. JSLD III: 307, Nr. 1190.6; 285, Nr. 1178.7; 293, Nr. 1183.4 ir Jono Basanavičiaus raudų rinkinyje.

60 Černiauskaitė 2001: 240.

o tas pats – kaip indėnų majų ir kitų tolimų bei artimų tautų – prototipinis, archetipinis tolimas, *did(el)is kelelis, did(el)ė kelionėlė*. Kelios būdingos XIX a. vidurio–XX a. pabaigos raudų ištraukos, pradedant išplėsta ką tik minėtąja D. Černiauskaitės:

Aušrelė aušta, saulelė teka, skirkis brolelių, rinkis pamergėles, sodink į suolelį, sodink už stalelio, čėsas keliauti tolimą kelelį į tavo tėviškėlę⁶¹;

Tėvelis iškeliausi didelėn kelionėlėn, į aukštą kalnelį;

Jau tu rengiesi didelį kelelį iš mūs iškeliauti; Buvo pasakyti, mano sesele, kad tu pasirengi didelę kelionėlę, kad tu iškeliausi iš mūs pulkelio;

Oi, tai jau supras nerami širdelė, kad jo sesele žada keliautis didelį kelelį;

Kodėl jūs taip greitai, mylima tetute, jūs išsirengėt į didelį kelelį;

Tetule brangi, buvo pakalbėti meilus žodelis keliom nedėlėlėm, kad jau jūs rengiatės tokį didį kelelį į savo sesele, į aukštą kalnelį;

Martele mūsų, mūsų mylimoji, kodėl dabar nepasisakot nei vieno žodelio, kad jūs pasirengėt tokią didelę kelionėlę į aukštą kalnelį?

Kad tu rengiesi tokią kelionėlę į aukštą kalnelį, mylima sesele;

Dabar, sesele mano jaunoji, viską palieki, nuog visko atsiskiri, niekas tau nemiela, niekas nerūpi. Tik tau parūpo didelė kelionėlė, aukštas kalnelis;

Kodėl taip užpykai, mylima sesele, ar tokia yra kieta tavo širdelė? Ar tu nupuikai, mūsų mylimoji, kad tu pasirengi tokią didelę kelionėlę, į kurią nukeliausi, oi, niekad nepargrįši, mūs mylima sesele?;

Ką ji sumisljo, mūsų sesulė, kad ji tai išsirengė tokią kelionėlę, kad ji atsiskyrė iš viso pulkelio;

Aš nepamislėjau, anė nedūmojau, kad jūs atsisksit, mano susiedėli, kad jūs iškeliausit tokį didelį kelelį į tą aukštą kalnelį;

Dabar išsirengėt, mylimas gaspadorėli, didelę kelionėlę į tolimą šalelę, iš kurios nesugrįšit⁶²;

Motulė pasrengus į didelę kelionėlę, į aukštą kalnelį, į mėlyną šilėlį;

Oi, tai pasrinkai sau kelelį, oi, tai palikai rūtų darželį, margus kvietkelius, žalius žolynėlius! Oi, kur tu keliausi, mano dukrele... Tai tu keliauni aukštan kalnelin?;

Vai, kur pasrengęs mano sūnelis: ar didelėn kelionėlėn...⁶³ ir t. t.

Štai dar XX a. pabaigoje Puvočiuose (Varėnos r.) užrašyta rauda: *Vai virskit, sūneliai, margais sakalėliais, vai lėkit, sūneliai, už aukštų kalnelių, mėlynų jūralių. Vai ir parneškite, sūneliai, gyvo vandenėlio. Vai ir pagirdzykit mylimų tėvulį gyvu vandenėliu. Tai gal atgaivysit, tai gal atkalbėsit nog tolimos kelionėlės.*⁶⁴

Raudų vaizdinius neabejotinai parafrazuoja viena iš Marcelijaus Martinaičio Kukučio baladžių („Kukučio pagailėjimas tamsią audringą naktį“), prasidedanti:

*Kur tu, Kukuti, dabar –
po mirties?
E i n i kur nors perlytas,
palinkęs prieš vėją –
lyg eitum į k a l n ą...*⁶⁵

Pateikiant raudų ištraukas ne be reikalo išskirtas ir kalnas, *aukštas kalnelis*, nes tiesiogiai primena „Lietuvos metraštyje“, vadinamojoje „Bychovco kronikoje“ (XVI a. III dešimtmetis), drauge su Šventaragio legenda minimą atitinkamą pomirtinį kalną. Čia rusėnų kalba sakoma:

Y koli kotoroho kniazia litovskoho abo pana so-zženo tilo, tohdy pry nich kladywali nohty rysij abo medweżyi dla toho, iz wiru tuiu mili, iz sudny deń mił byty, y tak znamenali sobi, iz by boh mił pryty y sedity na hory vysokoy y sudyty żywych y mertwych, na ktoruiiu ż horu trudno budet wzopty bez tych nohtey rysich abo medweżyich, y dla toho tyie nohty podle nich kladywali, na kotorych mili na tuiu horu lesty, y na sud do boha yty.

Ir jeigu kurio nors lietuvių kunigaikščio arba didiko kūną degindavo, tai prie jo dėdavo lūšies ar lokio nagus. Mat tikėjo, kad ateisianti teismo diena, ir vaizdavosi, kad ateisias Dievas, kuris, ant a u k š t o k a l n o sėdėdamas, teisias gyvuosius bei mirusiuosius. O į tą k a l n ą be tų lūšies ar lokio nagų būsią sunku įkopti. Ir dėl to prie jų dėdavo tuos nagus, su kuriais jie turėsią įkopti į tą k a l n ą ir stoti į Dievo teismą.⁶⁶

Keliai ir keliavimo būdai gali skirtis, bet visi jie veda ten pat, ne tik mitologijos šaltiniuose ir raudose, bet ir pasakose. Pasak V. Propo:

61 JšLD III: 307, Nr. 1190.6; LTs II: 531, Nr. 571; žr. Beresnevičius 1990: 114–115.

62 BsJT: 179, 255, 258, 263, 275, 278, 283, 293, 295, 299, 304, 307, 315.

63 LTs II: 520, Nr. 562; 532–533, Nr. 572; 536, Nr. 575.

64 Galčienė 1993: 57.

65 Martinaitis 1981: 202.

66 BRMŠ II: 373–374, 380–381; Rimanto Jaso vertimas. Žinią trumpai pakartoja Motiejus Strykovskis „Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusijos kronikoje“, 1582 m. (BRMŠ II: 553) ir kai kurie vėlesni šaltiniai.

Ruduo Punsco krašte II. 2013 m. Arūno Baltėno nuotraukos.

„Herojus, pavyzdžiui, pasiverčia gyvūnu arba paukščiu ir nulekia arba nuskrenda, arba sėda ant paukščio, arba ant žirgo, arba ant skraidančio kilimo ir kt., apsiauna septynmylius batus, jį perneša dvasia, velnias, jis plaukia laivu arba persikelia skraidančiu luotu, luotu jis taip pat persikelia per upę padedamas keltininko, nusileidžia į prarają arba užkopia į kalną kopėčiomis, virve, diržu, grandine arba nagais, medis išauga ligi dangaus, arba herojus lipa medžiu, pagaliau jį veda vedlys, kuriuo jis seka. Nebūtina sudarinėti tikslaus šių formų katalogo, nebūtina tiksli sistema nei klasifikacija. Persikėlimo formos susilieja, asimiliuojasi, pereina viena į kitą. Svarbi čia ne sistema, svarbu kas kita: visi persikėlimo būdai nurodo į vieną bendrą kilmės sritį – jie randasi iš vaizdinių apie mirusiojo kelią į aną pasaulį, o kai kurie ir gana tiksliai atspindi laidotuvių apeigas.“⁶⁷

Enciklopediniame straipsnyje „Kelias“ Nina Braginskaja pažymi: „Herojaus kelionė į viršutinę žemę, jo apsilankymas pas dangiškąją tautą – viena iš pagrindinių mitologijos, herojinių padavimų siužetinių temų. Australietiškųjų mitų herojai užklysta į dangų kone atsitiktinai, nes dangus arti. Polineziečių herojus Maui nesunkiai pasiekia dešimtąjį dangų. Išvystytose mitologijose

į dangų patenkama stebūklingu būdu – per spindulį, vaivorykštę ir pan., tai išrinktųjų žygdarbis ar požymis.“⁶⁸

Kelias į kalną, *didžioji kelionėlė į aukštą kalnelį*, kaip tik yra vienas iš būdingų pakilimo įvaizdžių. Tuo mus papildomai patikina M. Eliadė, išskleisdamas ir apibendrindamas jo simbolinę dvasinę reikšmę: „Kelias į rojų, kelias į mirusiųjų šalį (egiptiečių, chaldėjų), kelias į Dievo buveinę – visi jie panašūs: tai tas pats kelias į kalną, tas pats pakilimas, daugeliu atvejų simboliškai keliaujamas kopiant zikurato pakopomis arba indų šventyklos terasomis. Visų šių formulių prasmę nesunku iššifruoti: kelias į kalną reiškia artėjimą į šventybę, tikrovę, absoliutą, žodžiu – tai pašventinimas (karalius dievybės požymius įgydavo kopdamas laiptais į sostą arba zikurato pakopomis, t. y. į kosminį kalną; velionio sielos kelias, kaip ir nemirtingumo siekiančių herojų keliai – Gilgamešo, Heraklio bei kitų, – veda per daugelį kalnų).“⁶⁹ Ten pat, kur minėtoje raudoje, – *už aukštų kalnelių*.

Kylantį kelią, kelią į dangų pas Dievą jau turėjome progą pastebėti minėtame Egipto faraono Harchnufo kapo įrašė: „Lai keliauja jis

67 Пропп 1998: 287.

68 МНМ II: 207.

69 Элиаде 1998: 91; išretinimai M.E.

taikiai šventais keliais į Vakarų, keliaudamas jais kaip pagerbtasis. Lai kyla jis pas dangaus viešpatį Dievą kaip dangaus viešpaties Dievo pagerbtasis.⁷⁰

Senovės indų „Brihadaranjaka upanišados“ (IV.4.8) dvasinis herojus pirmuoju asmeniu sako: „Prieš mane siauras, nusidriekęs tolin senas kelias – aš radau jį! Aukštyn, į dangišką pasaulį žengia juo išminčiai, Brahmaną pažinę ir išsivadavę“, arba „išsmukę, išsinėrę (*vimuktāḥ*)“⁷¹, galima suprasti ir taip, kad iš kūno, taigi – mirę.

Pietų Amerikos gvaranių tradicijoje: „Reikšmingą vaidmenį vaidina *kelio* – t. y. perėjimo iš šio pasaulio į šventą pasaulį – vaizdinys ir mitas. Šamanas (*nanderu*) yra *kelio* specialistas: jis gauna antgamtinės instrukcijas, įgalinančias jį vesti gentį jos nepaprastose klajonėse. <...> Maldos metu arba po mirties, kai siela veržiasi į dangiškąsias sritis, ji keliauja tuo pačiu paslaptingu paradoksalium *keliu*, nes jis tuo pat metu ir gamtinis, ir antgamtinis.“⁷² Visai kaip mūsų raudose, kur velionio kelias į aną pasaulį, į „dangaus kalną“, suplakamas su laidotuvių keliu į „smėlio kalnelį“, į kapines.

Vladimiras Toporovas yra pažymėjęs esminį skirtumą tarp horizontalaus ir vertikalios kelio vaizdinių: „Iš čia ir skirtumas: paprastas mirtingas gali realiai žengti horizontaliu keliu ir ypatingomis pastangomis jį įveikti, tačiau vertikalūs kelias gali būti įveiktas tik figūratyviai – jo sielos.“⁷³ Taigi horizontalus yra šio pasaulio kelias, o vertikalus kelias – tai metafora, įgalinanti dvasinį gyvenimą, viltis ir siekius išreikšti kaip dvasinę kelionę „į dangų“, pas Dievą, kurion galima leisti tiek tebesant gyvam, tiek ypač pagaidautina mirus. Dvasinio kelio ir dangaus vaizdinius esant metaforomis puikiai suvokė jau Buda, „Dhamapadoje“ (XVIII.20–21) pasakęs: „Nėra kelio dangų, nėra šventumo išorė. Šiaip žmonės kerį apžavai, bet tathagatos [budos] jau nuo jų išsivadavo. Nėra kelio dangų, nėra šventumo išorė. Niekas nėra amžina iš to, kas sudaryta, bet tathagatos laikinumu jau nebepriklauso.“⁷⁴

Verta dėmesio baltų tradicijos ypatybė šiuo atžvilgiu yra ta, kad lietuvių kalboje žodžiai *kelias* ir *kalnas* yra tiesiog bendrašakniai – abu veiksmazodžio *kelti(s)*, *kilti* šaknies⁷⁵. Tiesa, jų buitiš-

koji motyvacija skiriasi: *kalnas* tiesiog yra *iškilęs, iškilus*, o į *kelį keliama, kylama, iškylama* kaip *iškylon*. Vis dėlto dėl bendros šaknies *kelias* savaimė tarsi įgauna polinkį *kilti į kalną* – ir tuo būdu iš horizontalaus virsti vertikaliu, iš pažodinio, žemiško kelio virsti perkeltiniu, dvasiniu keliu ir perkelti sielą nuo kūno prie dvasios, iš fizinio šio pasaulio kelio virsti metafiziniu keliu į aną pasaulį ir vesti sielą į dangų.

Ši pačios kalbos netiesiogiai menamą kelio polinkį kilti aukštyn, stotis stačiam ir vesti į dangų patvirtina tautosaka – tradicinės mįslės. Antai viena seniausiai žinomų, paliudyta nuo XVII–XVIII a.: *Kad atsitiestų, dangų paremtų, kad rankas turėtų, vagį sugautų* = kelias⁷⁶. Ir kitos panašios su daugybe variantų: *Kad atsistotų – dangų pasiektų, kad rankas turėtų – vagį pagautų, kad prakalbėtų – daug pasakytų*⁷⁷; *Kad atsikeltų, dangų paremtų, kad prašnekėtų, daug pasakytų, kad rankas turėtų, vagį pagautų*⁷⁸; *Jei jis pasikeltų, dangų pasiektų, jei rankas turėtų, vagį pagautų, jei kalbėtų mokėtų, daug pasakytų* = kelias⁷⁹; *Kad kalbėtų mokėtų, daug pasakytų, kad rankas turėtų, vagį nutvertų, kad stačias atsistotų, dangų paremtų* = vieškelis⁸⁰. Ir dar šiek tiek kitokios: *Žemas žemutis žemėj išsitiesęs, kad pasikeltų, dangų paremtų; Kad atsistotų, dangų pasiektų, kad išsitiestų, žemę apjuostų* = kelias⁸¹.

Latvių kalboje *ceļš* ‘kelias’ ir *kalns* ‘kalnas’ – irgi abu vienos šaknies, baltų veiksmazodžio šaknies **kel-*, iš kurios ir la. *celt(ies)* ‘kelti(s)’⁸². Latvių tautosakoje – atitinkamos mįslės: *Liku likumiem, žuburu žuburiem, kad varētu pacelties, tad sasniegtu debesī* „Vingių vingiais, šakų šakom, kad galėtų pasikelti, tai pasiektų dangų“; *Ja man būtu kājas, rokas, tad es ķertu dažū zaglī, ja varētu piecelties, tad es kāptu debesīs* „Jei turėčiau kojas rankas, tai pagaučiau visokį vagį, jei galėčiau prisikelti, tai aš kopčiau į dangų“; *Ja būtu kājas – sniegtu debesīs, ja būtu rokas – sasiētu zaglī, ja būtu mēle – visu izstāstītu* „Jei turėtų kojas – pasiektų dangų, jei

70 Griffiths 1986: 19.

71 Upanišados 2013: 160; RdhPU: 274.

72 Eliade 1969: 109–110.

73 Toporov 1983: 261.

74 Dhammapada 2005: 80.

75 Žr. Sabaliauskas 1990: 48–49, 184–185; FrLEW: 209, 236, 238 ir daug kur kitur. Esama ir kitokios nuomonės, bet dabar ne laikas ją nagrinėti.

76 LbSLT: 408–409; LTs V: 638, Nr. 7341.

77 Balys 1989: 113, Nr. 551.

78 GrgLLM: 133, Nr. 921; LTs V: 638, Nr. 7342; LpMS: 50; UKT: 67, Nr. 172; PKT II: 35; Marcinkevičienė 1998: 209; žr. Stundžienė 1993: 165.

79 SBAED: 289, Nr. 679.

80 LTs V: 638, Nr. 7343; plg. LpMS: 50.

81 TŽ V: 573, Nr. 66; 582, Nr. 56. Įvairius šio tipo mįslių variantus taip pat žr. KnsLM: 143, T 205. Čia ir toliau sąmoningai atsisakyta mįslių su medžio įvaizdžiu, nes kelio-medžio metafora verstų atsižvelgti į „šamanišką“ keliavimą medžiu aukštyn ir žemyn, į pasaulio medžio vaizdinį ir nuvestų mus pernelyg toli į šalį.

82 KrlEV I: 164, 371.

turėtų rankas – surištų vagį, jei turėtų liežuvį – viską papasakotų“ = *ceľš* „kelias“⁸³.

Gudų tautosakoje panašios mįslės irgi žinomos, nors jokios tokios kalbinės sąsajos tarp kelių, kalną ir pakilimą žyminčių žodžių nebėra: *Адно бяжыць, другое ляжыць, а каб усталі, то да неба б дасталі* „Vienas bėga, kitas guli, o kad atsistotų, tai dangų pasiektų“ = *рака і дарога* „upė ir kelias“; *Ляжыць князь, расцягнясь, як устане – неба дастане* „Guli kunigaikštis išsitiesęs, kai atsistos – dangų pasieks“; *Ляжыць на зямлі паніч, ён доўгі, як біч. Каб устаў, то да неба б дастаў* „Guli ant žemės ponaitis, ilgas kaip rimbas. Kad atsistotų, tai dangų pasiektų“; *Як устане (дык да) – неба дастане* „Kai atsistos – (tai) dangų pasieks“ = *дарога* „kelias“⁸⁴.

Ir rusų: *Кабы встал, я бы до неба достал; кабы руки да ноги, я бы вора связал; кабы рот да глаза, я бы все рассказал* „Kad atsistočiau, dangų pasiekčiau; kad rankos bei kojos [būtų], vagį suriščiau; kad burna bei akys, viską papasakočiau“⁸⁵; *Если бы я встала – до неба достала* „Jeigu atsistočiau, dangų pasiekčiau“; *Лежит князь – растегразь, как встанет – небо достанет* „Guli kunigaikštis – išsidrėbęs, kai atsistos – dangų pasieks“⁸⁶; *Лежит ниже земли, встанет, так небо достанет* „Guli žemiau žemės, atsistos, dangų pasieks“; *Длинные вожжи до неба достанут* „Ilgos vadžios dangų pasieks“; *С сажень широка, а стану – небо достану* „Sieksnio platumo, o stosiū – dangų pasieksiū“⁸⁷; *Стань пристань, до неба достань* „Stok pasistok, dangų pasiek“ = *дорога* „kelias“⁸⁸. Tiesa, rusų kalboje galima būtų įžvelgti ir šiokią tokią kalbinę užuominą – anagramą tarp žodžių *дорога* ‘kelias’ ir *гора* ‘kalnas’, bet ji nepalyginti silpnesnė, ir aiškos tiesioginės sąsajos su ‘pakilimu’ čia nebėra.

Itin įtaigus lietuviškas *kylančio kelio* vaizdinys leistų spėti ir aptarto tipo mįslės rytų slavų tradicijose esant baltiškos kilmės, nors jo vieno tam įrodyti, žinoma, negana. Šiaip ar taip, jis neliko nepastebėtas kalbai ir tautosakai jautresnių

mūsų poetų. Štai Salomėjos Nėries eilėraščio „Plieno daina“ (nors jo ir pavadinimas, ir jis pats trenkia modernistiniu kliesiu) mums rūpimos eilutės akivaizdžiai mena tradicines mįsles, kuriose *kelias* – *dangų paremtų, pasiektų*:

*Mūs k e l i a i a t s i r ė m ė p a d a n g i ū –
Mūsų žygiai p a s i e k i a s k l i a u t u s!*⁸⁹

Visai kitos nuotaikos Jono Aisčio posmas iš eilėraščio „Vakaro tyla“, o vis dėlto:

*Į aukštą d a n g ū stiebiasi mūs k e l i a s
Ir dairos vakarais baugiai,
Ir plazda širdys epušės lapeliais
Lyg pririšti drugiai...⁹⁰*

Taip pat Justino Marcinkevičiaus (be pavadinimo), ypač prisimenant kai kurių mįslių įminimą *vieškelis*:

*Kur diemedžio šilkas
po gęstančiu langu
ir v i e š k e l i s šiltas
kaip tiltas į d a n g ū.*

*Kaip tiltas į d a n g ū,
į saulės verdenę,
kaip siūlas tarp rankų
į tolstančią žemę.⁹¹*

Betgi visų iškalbingiausia, apibendrinanti, tiesiog programinė yra J. Marcinkevičiaus „Kelio pasaka“, kurioje ne tik pasitelkiamos bei išplėtojamos tiek kalbinės sąsajos, tiek mįslėms artimi vaizdiniai, bet ir atskleidžiamas esminis santykis tarp horizontalaus ir vertikalios kelio, tarp horizontalios ir vertikalios kelio padėties, išskleidžiamas jo branduolinis dvasinis turinys:

*Kitados v i s i k e l i a i į d a n g ū ėjo,
v i e n a s ilgas baltas k e l i a s buvo.
Juo į saulę ėjo, kas norėjo,
kol ant kelių kelias nepargriuvo.*

*Ir dabar jisai ant žemės rangos,
iš to skausmo skaudžiai susiraitęs.
Reikia k e l i ū vėl paimt už rankos,
vėl p r i k e l t j i į s a u l ė e i t i.⁹²*

83 AnLTM: 93, Nr. 667, 668.a, b.

84 Загадки 2004: 33, Nr. 135; 269–270, Nr. 2908, 2916, 2918 (žr. ištisai Nr. 2907–2921).

85 ДлТС II: 503; ДлПРН: 265, 791; РФ: 128; žr. ХдВ3: 53, Nr. 37; СдЗРН: 161–163, Nr. 1323 (урач л, м); Загадки 1968: 90, Nr. 2723–2725.

86 РФ: 128; plg. Загадки 1968: 90, Nr. 2732 ir 2737.

87 Загадки 1968: 90, Nr. 2712, 2716, 2717; žr. ištisai Nr. 2703–2737.

88 ХдВ3: 53, Nr. 336; СдЗРН: 163, Nr. 1325; Загадки 1968: 90, Nr. 2736.

89 Nėris 1984 I: 396.

90 Aistis 1988: 326.

91 Marcinkevičius 1975: 308; Marcinkevičius 2009: 16.

92 Marcinkevičius 1979: 10.

Prisiminkime raudą: *Aušrelė aušta, saulelė teka, skirkis brolelių, rinkis pamergėles, sodink į suolelį, sodink už stalelio, čėsas keliauti tolimą kelelį į tavo tėviškėlę.*

Šioje raudos ištraukoje, pačioje jos pabaigoje pasirodo dar vienas įvaizdis – *tėviškėlė*, dangiškoji tėviškė, dvasinė tėvynė⁹³. Vadinasi, pomirtinis kelias nėra betikslis, begalinis – jis veda velionį į tikrąją Tėviškę. O *auštanti aušrelė, tekanti saulelė* nurodo, jog tasai *tolimas kelelis į tėviškėlę* yra tas pats Justino Marcinkevičiaus *prikeltas kelias į saulę*, ir kartu mena saulišką, nesuregima šviesa spindinčią šios *tėviškėlės* prigimtį.

NELIETUVIŠKŲ ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Bašliaras, Gastonas = Gaston Bachelard
Braginskaja, Nina = Нина Владимировна Брагинская
Eliadė, Mirčia = Mircea Eliade
Franc, Marija Luiza, fon = Marie-Louise von Franz
Gabyševa, Luiza = Луиза Львовна Габышева
Hartknoch, Kristoforas = Christophorus Hartknoch
Ivanovas, Viačeslavas = Вячеслав Всеволодович Иванов
Kabakova, Galina = Галина Ильинична Кабакова
Levkijevskaja, Jelena = Елена Евгеньевна Левкиевская
Nevskaja, Lidija = Лидия Георгиевна Невская
Potebnia, Aleksandras = Александр Афанасьевич Потебня
Pretorijus, Matas = lo. Matthaeus Praetorius, vok. Matthäus Prätorius
Propas, Vladimiras = Владимир Яковлевич Пропп
Salminas, Antonas = Антон Кириллович Салмин
Smočynskis, Voicechas = Wojciech Smoczyński
Tolstaja, Svetlana = Светлана Михайловна Толстая
Toporova, Tatjana = Татьяна Владимировна Топорова
Toporovas, Vladimiras = Владимир Николаевич Топоров
Trungpa, Čiogjamas = ang. Chögyam Trungpa

LITERATŪRA

Aistis 1988 = Jonas Aistis. *Katarsis*. Vilnius: Vaga, 1988.
AnLTM = *Latviešu tautas mīklas: Izlase*. Sastādījusi A. Ancelāne. Rīgā: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1954.
Bachelard 1993 = Gaston Bachelard. *Svajonių džiaugsmas*. Vilnius: Vaga, 1993.
Balys 1948 II = Jonas Balys. *Lietuvių tautosakos skaitymai*, II. Tübingen: Patria, 1948.
Balys 1989 = *Suvalkiečių liaudies kūryba Amerikoje: Antologija*. Surinko ir suredagavo Jonas Balys. Silver Spring: Lietuvių tautosakos leidykla, 1989.
Balys 2004 = Jonas Balys. *Raštai*, V. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
Beresnevičius 1990 = Gintaras Beresnevičius. *Dausos: Pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasaulyje*. Vilnius: Taura, 1990.

93 Plg. Černiauskaitė 2001: 237. Žr. Razauskas 2016: 72–73.

BRMŠ II = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II: XVI amžius. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.
BRMŠ III = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, III: XVII amžius. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
BRMŠR = *Baltų religijos ir mitologijos reliktai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.): Šaltinių rinkinys*. Sudarė ir parengė Vytautas Ališauskas. Vilnius: Lietuvos katalikų mokslo akademija, 2016.
BsIT = *Įvairi tautosaka iš rinkinių*. Surinko Jonas Basanavičius. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
Černiauskaitė 2001 = Dalia Černiauskaitė. Metaforinė raiška lietuvių laidotuvių raudose. // *Tautosakos darbai*, XV (XXII). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
Čilvinaitė 1943 = Marijona Čilvinaitė. Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai. // *Gimtasai kraštas*. Šiauliai, 1943, Nr. 31.
Dhammapada 2005 = *Mokymo pėdos: Dhammapada*. Iš pali kalbos vertė Audrius Beinorius. Vilnius: Homo faber, 2005.
Eliade 1969 = Mircea Eliade. *The Quest: History and Meaning in Religion*. Chicago–London: The University of Chicago Press, 1969.
Eliade 1976 = Mircea Eliade. *Occultism, Witchcraft, and Cultural Fashions: Essays in Comparative Religions*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1976.
Eliade 1997 = Mircea Eliade. *Šventybė ir pasaulietiškasumas*. Vilnius: Mintis, 1997.
Ermakov 2008 = Dmitry Ermakov. *Bə and Bön: Ancient Shamanic Traditions of Siberia and Tibet in Their Relation to the Teachings of a Central Asian Buddha*. Kathamandu, Nepal: Vajra Publications, 2008.
Franz 1994 = *The Way of Dream*. Conversations on Jungian dream interpretation with Marie-Louise von Franz by Fraser Boa. Boston & London: Shambhala, 1994.
FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965. (Puslapių numeravimas ištisinis.)
FŽ = *Frazeologijos žodynas*. Redagavo Jonas Paulauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.
Galčienė 1993 = Jonė Galčienė. Gyvenimas kaip sapnas. // *Liaudies kultūra*, 1993, Nr. 4.
GrgLLM = *Menu mįslę keturgyslę: Lietuvių liaudies mįslės*. Parengė K. Grigas. Vilnius: Vaga, 1970.
Griffiths 1986 = J. Gwyn Griffiths. The Faith of the Pharaonic Perion. // *Classical Mediterranean Spirituality: Egyptian, Greek, Roman*. Edited by A. H. Armstrong. London: Routledge & Kegan Paul, 1986.
Hadot 2005 = Pierre Hadot. *Antikos filosofija – kas tai?*. Vilnius: Aidai, 2005.
JšLD III = *Lietuviškos dainos*. Užrašė Antanas Juška, III. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954 (Казань, 1882).
Kašėtienė 2003 = Rasa Kašėtienė. Kaip apie mirtį kalbėjo mūsų senoliai. // *Tautosakos darbai*, XVIII (XXV). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.
Klein 2003 = Ernest Klein. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam etc.: Elsevier, 2003.

- KnsLM = *Lietuvių mįslės: Rinktinė*. Sudarė ir parengė Aelita Kensminienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018.
- KrLEV I = Konstantins Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, I. Rīga: Avots, 1992.
- LaLKŽ = *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*. Sudarė Alvydas Butkus. Kaunas: Aesti, 2003.
- LbSLT = *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.: Priežodžiai, patarlės, mįslės*. Paruošė Jurgis Lebedys. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956.
- Lipsnikė 1968 = Janina Lipskienė. *Frazeologizmai*. // *Dieveniškės*. Vilnius: Vaga, 1968.
- LoLKŽ = Kazimieras Kuzavinis. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- LpMS = *Mįslių skrynelė: 3000 lietuvių mįslių ir minklų*. Sudarytojas Stasys Lipskis. Vilnius: Žuvėdra, 2002.
- LTs II = *Lietuvių tautosaka, II: Dainos, raudos*. Medžiagą paruošė V. Barauskienė, B. Kazlauskienė, B. Uginčius. Vilnius: Mintis, 1964.
- LTs V = *Lietuvių tautosaka, V: Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*. Medžiagą paruošė K. Grigas. Vilnius: Mintis, 1968.
- Marcinkevičienė 1998 = Nijolė Marcinkevičienė. *Pavarėnis*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1998.
- Marcinkevičienė 2008 = *Levūnų kaimo papročiai*. Sudarė Nijolė Marcinkevičienė. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2008.
- Marcinkevičius 1975 = Justinas Marcinkevičius. *Eilėraščiai, mažosios poemos*. Vilnius: Vaga, 1975.
- Marcinkevičius 1979 = Justinas Marcinkevičius. *Skrendančios pušys: Eilėraščiai 1962–1977*. Vilnius: Vaga, 1979.
- Marcinkevičius 2009 = Justinas Marcinkevičius. *Vėlyvo vėjo vėliavos: Eilėraščiai*. Vilnius: Alma litera, 2009.
- Martinaitis 1981 = Marcelijus Martinaitis. *Vainikas: Rinktinė*. Vilnius: Vaga, 1981.
- Mažiulis 1937 = A. Mažiulis. Dusetų krašto statyba ir jos papročiai. // *Gimtasai kraštas*. Šiauliai, 1937, Nr. 1 (13).
- Monier-Williams 1899 = *A Sanskrit-English Dictionary, etymologically and philologically arranged, with special reference to cognate Indo-European languages by Sir. Monier Monier-Williams*. New edition, greatly enlarged and improved with the collaboration of professor E. Leumann, professor C. Cappeller, and other scholars. Delhi: Motilal Banarsidass, 1999 (Oxford University Press, 1899).
- Nėris 1984 I = Salomėja Nėris. *Raštai, I: Poezija 1920–1940*. Vilnius: Vaga, 1984.
- PE = *Poetinė Eda*. Iš senosios islandų kalbos vertė Aurelijus Vijūnas. Vilnius: Aidai, 2009.
- PkIEW = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern–München: Francke Verlag, 1959.
- PKT II = *Iš Panevėžio krašto tautosakos, II: Panevėžio krašto pasakos, sakmės, dainos, smulkioji tautosaka, tarmiški tekstai, etnografijos, istorijos žinių fragmentai*. Sudarytojas Eugenijus Urbonas. Panevėžys: UAB „Panevėžio sp.“, 2006.
- Racėnaitė 2002 = Radvilė Racėnaitė. Mirtį provokuojantys veiksmai lietuvių tradicinėje kultūroje. // *Tautosakos darbai*, XVI (XXIII). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
- Racėnaitė 2011 = Radvilė Racėnaitė. *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
- Razauskas 2016 = Dainius Razauskas–Daukintas. *Maironis – praamžės tradicijos dainius*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.
- RdhPU = *The Principal Upaniṣads*. Edited with introduction, text, translation and notes by S. Radhakrishnan. India: HarperCollins, 2000.
- Sabaliauskas 1990 = Algirdas Sabaliauskas. *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius: Mokslo, 1990.
- SbAED = *Atbėga elnias devyniaragis: Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė*. Sudarė ir parengė Pranė Jokimaitienė, Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1986.
- Smoczyński 2006 = Wojciech Smoczyński. *Laringalų teorija ir lietuvių kalba*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006.
- Sogjals 2011 = Sogjals Rinpočė. *Tibetiečių gyvenimo ir mirties knyga*. Kaunas: Mijalba, 2011.
- Stundžienė 1993 = Bronė Stundžienė. Smulkioji tautosaka Kazimiero Šaulio veikale „Juodžiūnų tarmė“. // *Tautosakos darbai*, II (IX). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1993.
- TMK = *Tibeto mirusiųjų knyga*. Iš tibetiečių kalbos vertė Algirdas Kugevičius. Kaunas–Vilnius: R. Anankos leidykla, „Dharma“ leidykla, 2002.
- Trungpa 1978 = Chögyam Trungpa. *Glimpses of Abhidharma*. Boulder, Colorado: Prajñā Press, 1978.
- TŽ V = *Tauta ir žodis*. Red. prof. V. Krėvė–Mickevičius, V. Kaunas, 1928.
- UKT = *Utenos krašto tautosaka: Iš Utenos kraštotyros muziejaus rinkinių*. Sudarė Raimondas Garsonas ir Gražina Kadžytė. Utena: UAB „Utenos spaustuvė“, 2004.
- Upaniṣados 2013 = *Upaniṣados*. Iš sanskrito vertė, įvadinį straipsnį ir paaiškinimus parašė Audrius Beinorius, mokslinis redaktorius Dainius Razauskas. Vilnius: Vaga, 2013.
- Vaicekauskas 1999 = Arūnas Vaicekauskas. Nekrokultas kalendorinėse apeigose. // *Darbai ir dienos*, t. 11 (20). Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 1999.
- VrAEW = Jan de Vries. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden: E. J. Brill, 1962.
- ZŠŽ = Aloyzas Vidugiris. *Zietelos šnektos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.
- Афанасьев 1995 III = Александр Николаевич Афанасьев. *Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов*, III. Москва: Современный писатель, 1995.
- Байбурин 2005 = Альберт Кашфуллович Байбурин. *Жилые в обрядах и представлениях восточных славян*. Москва: Языки славянской культуры, 2005.
- Виноградова 2005 = Людмила Николаевна Виноградова. Оппозиция «живой–мертвый» в фольклоре и народной культуре славян. // *Славянская традиционная культура и современный мир*, VIII. Москва: Государственный республиканский центр русского фольклора, 2005.
- Габышева 2003 = Луиза Львовна Габышева. *Слово в контексте мифопоэтической картины мира (на материале языка и культуры якутов)*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2003.
- ДлПРН = *Пословицы русского народа: Сборник В. И. Даля*. Москва: Русский язык Медиа, 2004 (1862).

- ДлТС II = Владимир Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка*, II. Москва: Русский язык, 1981.
- Ершова 1986 = Галина Гавриловна Ершова. Зупокійные надписи майя. // *Этническая семиотика: Древние системы письма*. Москва: Наука, 1986.
- Журавлев 2005 = Анатолий Федорович Журавлев. *Язык и миф: Лингвистический комментарий к труду А.Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу»*. Москва: Индрик, 2005.
- Загадкі 2004 = *Загадкі*. 2-е выданне, выпраўленае і дапрацаванае. Складнікі: М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі. Мінск: Беларуская навука, 2004.
- Загадки 1968 = *Загадки*. Издание подготовила В. В. Митрофанова. Ленинград: Наука, 1968.
- Иванов, Топоров 1965 = Вячеслав Всеволодович Иванов, Владимир Николаевич Топоров. *Славянские языковые моделирующие семиотические системы (Древний период)*. Москва: Наука, 1965.
- Кабакова 2001 = Галина Ильинична Кабакова. Полесская народная антропология: Женский текст. // *Восточнославянский этнолингвистический сборник: Исследования и материалы*. Москва: Индрик, 2001.
- Кудиновы 1987 = Владимир Михайлович Кудинов, Марина Владимировна Кудинова. *Сумка кенгуру: Мифы и легенды Австралии*. Москва: Наука, 1987.
- Лауринкене 1987 = Ниёле Лауринкене. Похоронные причитания Пелясы. // *Балто-славянские исследования 1985*. Москва: Наука, 1987.
- Левкиевская 2002 = Елена Евгеньевна Левкиевская. *Мифы русского народа*. Москва: Астрель–Аст, 2002.
- МНМ II = *Мифы народов мира: Энциклопедия*. Главный редактор А. С. Токарев, П. Москва: Советская энциклопедия, 1982.
- Невская 1980a = Лидия Георгиевна Невская. Семантика дороги и смежных представлений в погребальном обряде. // *Структура текста*. Москва: Наука, 1980.
- Невская 1980b = Лидия Георгиевна Невская. Погребальный обряд в пелясе (структура и терминология). // *Балто-славянские этноязыковые контакты*. Москва: Наука, 1980.
- Невская 1990 = Лидия Георгиевна Невская. Балто-славянское причитание: реконструкция семантической структуры. // *Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Погребальный обряд*. Москва: Наука, 1990.
- Невская 1993 = Лидия Георгиевна Невская. Концепт гость в контексте переходных обрядов. // *Балканские чтения 2: Символический язык традиционной культуры*. Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН, 1993.
- Невская 1999 = Лидия Георгиевна Невская. Молчание как атрибут сферы смерти. // *Мир звучащий и молчащий: Семиотика звука и речи в традиционной культуре славян*. Москва: Индрик, 1999.
- Потапов 1991 = Леонид Павлович Потапов. *Алтайский шаманизм*. Ленинград: Наука, 1991.
- Потебня 2000 = Александр Афанасьевич Потебня. *Символ и миф в народной культуре: Собрание трудов*. Москва: Лабиринт, 2000.
- Пропп 1998 = Владимир Яковлевич Пропп. *Собрание трудов: Морфология (волшебной) сказки* [с. 5–111]; *Исторические корни волшебной сказки* [с. 112–436]. Москва: Лабиринт, 1998.
- РФ = *Русский фольклор: Хрестоматия*. Составители: Т. В. Зуева, Б. П. Кирдан. Москва: Флинта–Наука, 2001.
- Свешникова 1990 = Т. И. Свешникова. Волк в контексте румынского погребального обряда. // *Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Погребальный обряд*. Москва: Наука, 1990.
- СдЗРН = *Загадки русского народа: Сборник загадок, вопросов, притч и задач*. Составил Д. Садовников. Санкт-Петербург, 1876.
- Толстая 1996 = Светлана Михайловна Толстая. Акциональный код символического языка культуры: движение в ритуале. // *Концепт движения в языке и культуре*. Москва: Индрик, 1996.
- Топоров 1983 = Владимир Николаевич Топоров. Пространство и текст. // *Текст: семантика и структура*. Москва: Наука, 1983.
- Топорова 1994 = Татьяна Владимировна Топорова. *Семантическая структура древнегерманской модели мира*. Москва: Радикс, 1994.
- ХдВЗ = Иван Александрович Худяков. Великорусские загадки. // *Этнографический сборник*, VI. Санкт-Петербург, 1864.
- Чистяков 1982 = В. А. Чистяков. Представления о дороге в загробный мир в русских похоронных причитаниях XIX–XX вв. // *Обряды и обрядовый фольклор*. Москва: Наука, 1982.
- Элиаде 1998 = Мирча Элиаде. *Азиатская алхимия: Избранные сочинения*. Москва: Янус-К, 1998.

THE JOURNEY AS A POSTHUMOUS CONDITION

Dainius RAZAUSKAS

This article continues the previous one, entitled “Hello, I Have No Home: The Experience of Homelessness and its Spiritual Meaning” (*Būdas*, 2020, Nr. 4). This time, under consideration is the idea of a journey as an inevitable consequence of homelessness. Indeed, when home is lost, only the permanent journey remains. On the one hand, this is exactly the spiritual way (to which the absence of material home has compelled and of which it was an inner expression). On the other one, the journey, the way, is the most prevalent universal theme of the souls posthumous condition, particularly in traditional funeral laments, beginning with ancient Tibet up until recent Lithuania. And it is noteworthy that the last journey of the deceased, despite all its hardships, almost invariably has an upward direction, it actually is not endless but leads up to the final true Homeland and Eternal Home titles given to the heavenly beyond all over the world.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius
E. paštas: dainius.razauskas@lnkc.lt

Gauta 2020-08-26, įteikta spaudai 2020-10-15

VIII a. Laivių (Kretingos r.) degintinio moters kapo 269 įkapės: smeigtukas su grandinėlėmis, segė, apyrankės, žiedas, kabutis-amuletas, geriamojo rago apkaustai, peilio geležtės fragmentas, apkalio dalis. Kęstučio Stoškaus nuotrauka. Saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje.

ANT LENTELES PAGULDYTA, BALTOMS ĮKAPĖMS RĖDYTA: ĮKAPIŲ SAMPRATA KALBOS, PAPROČIŲ, TAUTOSAKOS IR ARCHEOLOGIJOS DUOMENIMIS

Šarūnė VALOTKIENĖ

Tirdami dabartinės Lietuvos teritorijoje esamus I–XVI a. palaidojimus archeologai randa įkapių fragmentus. Ką jie mums praneša apie to meto žmonių gyvenimą ir pasaulėžiūrą, pomirtinio pasaulio sampratą? Ieškant atsakymų, tikslinama įkapių samprata, archeologijos duomenys gretinami su kalbos, tautosakos, istorinių šaltinių duomenimis.

Reikšminiai žodžiai: laidosena, įkapės, papildomos įkapės, pomirtinio pasaulio samprata.

■ Mirtis neatsiejama nuo gyvenimo. Susidūrę su kito mirtimi suvokiame ir savo laikinumą: kaip rašė anglų mokslininkas ir poetas Džonas Danas (John Donne) XVII a., „bet kurio žmogaus mirtis nusineša dalelę manęs, kadangi aš priklausau visai žmonijai“ (Hemingway 2015: 7). Pasak išsamiai mirties suvokimą prigimtinėje kultūroje aptarusios literatūrologės Viktorijos Daujotytės, „žmogus žino, kad mirs, kad gyvena *mirtyn*“, o mirusiojo palaidojimas yra „pats ryškiausias

pradinis kultūros žingsnis“ (Daujotytė 2017: 219). Tirdami didžiąsias religijas ar prigimtinius įvairių bendruomenių tikėjimus atrasime kolektyvinius vaizdinius, kurie rodo, kad mąstymas apie mirtį iš tiesų neatsiejamas nuo žmogaus kūrybiškumo ir kultūros apskritai.

Archeologai per surastus priešistorinio žmogaus daiktus neria į pačias ištakas ir prisiliečia prie seniausių mirties vaizdinių. Siekiant juos suprasti reikia išmokti skaityti paliktus pėdsakus.

Kasamas I tūkst. pr. Kr. Kvecių (Kretingos r.) pilkapis 1. Pilkapio planą braižo Ignas Jablonskis. 1963 m. Nuotrauka iš Lietuvos istorijos instituto rankraštyno.

Seniausieji žmogaus palaidojimai atskleidžia, kad žmogaus gyvenimas ir mirtis buvo įprasminami atliekant laidojimo apeigas. Apie jas liudija kapuose randamos įkapės, galinčios papasakoti, kaip senovės žmonės suvokė žemiškosios egzistencijos baigtį. Archeologijoje įkapėmis laikomi mirusiajam į kapą dėti jo daiktai bei apranga. Deja, drabužiai per daugelį šimtmečių suyra, prie metalo dirbinių išlieka tik pavienės smulkios jų detalės, todėl daugiausia dėmesio archeologai skiria gerai išlikusioms metalinėms, akmeninėms, molinėms įkapėms: papuošalams, darbo įrankiams, ginklams, buities reikmenims ir simbolinės paskirties daiktams (pavyzdžiui, miniatiūriniais puodeliams, simboliniams raktams ir kt.).

Manoma, kad pirmosios įkapės buvo surastos neandertaliečių kapuose. Dabartinio Irako teritorijoje, Šanidaro kape Nr. 4, prieš 60 tūkst. metų buvo palaidota suaugusi moteris. Ištyrus kapo aplinką, greta mirusiosios buvo rasta vaistažolių žiedadulkių. Tai leido išskirti prielaidą, kad ši moteris sąmoningai buvo palaidota su vaistažolėmis. Kitas palaidojimas su įkapėmis rastas dabartinio Izraelio teritorijoje, Amudo urve. Archeologai aptiko 8–10 mėn. kūdikio kaulus, ant kurių buvo padėtas raudonojo elnio žandikaulis (Parker Pearson 1999: 148–149). Šie du atvejai archeologų bendruomenėje dar kelia diskusijas, tačiau 28 tūkst.–25 tūkst. m. pr. Kr. rastuose palaidojimuose aptikti artefaktai jau visuotinai pripažįstami kaip įkapės. Tuo metu mirusieji jau buvo laidojami duobėse ir jiems buvo įdedama aprangos elementų: dramblio kaulo karolių, mamutų kaulų smeigtukų, kabučių ir kita (Parker Pearson 1999: 149–153). Vėlesnėse epochose įkapių dėjimo paprotys, kaip neatsiejama laidotuvių ritualo dalis, archeologų aptinkamas visame pasaulyje. Europoje šis paprotys buvo išplitęs nuo Britanijos salų iki Kaukazo, o jo nykimas paprastai siejamas su krikščionybės įsivyravimu (Härke 2014: 2–3). Nuo VIII a. įkapės randamos tik rytiniuose ir šiauriniuose Europos pakraščiuose: Skandinavijoje, rytinėje Baltijos pakrantėje ir tarp klajoklių bendruomenių nuo Vengrijos vakaruose iki Ponto–Kaspijos stepių rytuose. Kita vertus, naujausioje literatūroje kartais teigiama, kad kiek pakitęs įkapių dėjimo paprotys išliko iki šiol (išsamiau žr.: Harper 2012).

Lietuvos teritorijoje seniausieji kapai datuojami akmens amžiumi. Jie buvo rasti dabartiniame Telšių rajone, Biržulio apyžerėje. Vadinaujame Donkalnio „žynio“ kape buvo palaidota moteris ir vyras (cał 6377–6221 m. pr. Kr.), greta vyro rasta žvėrių dantų apvara, pavieniai žvėrių

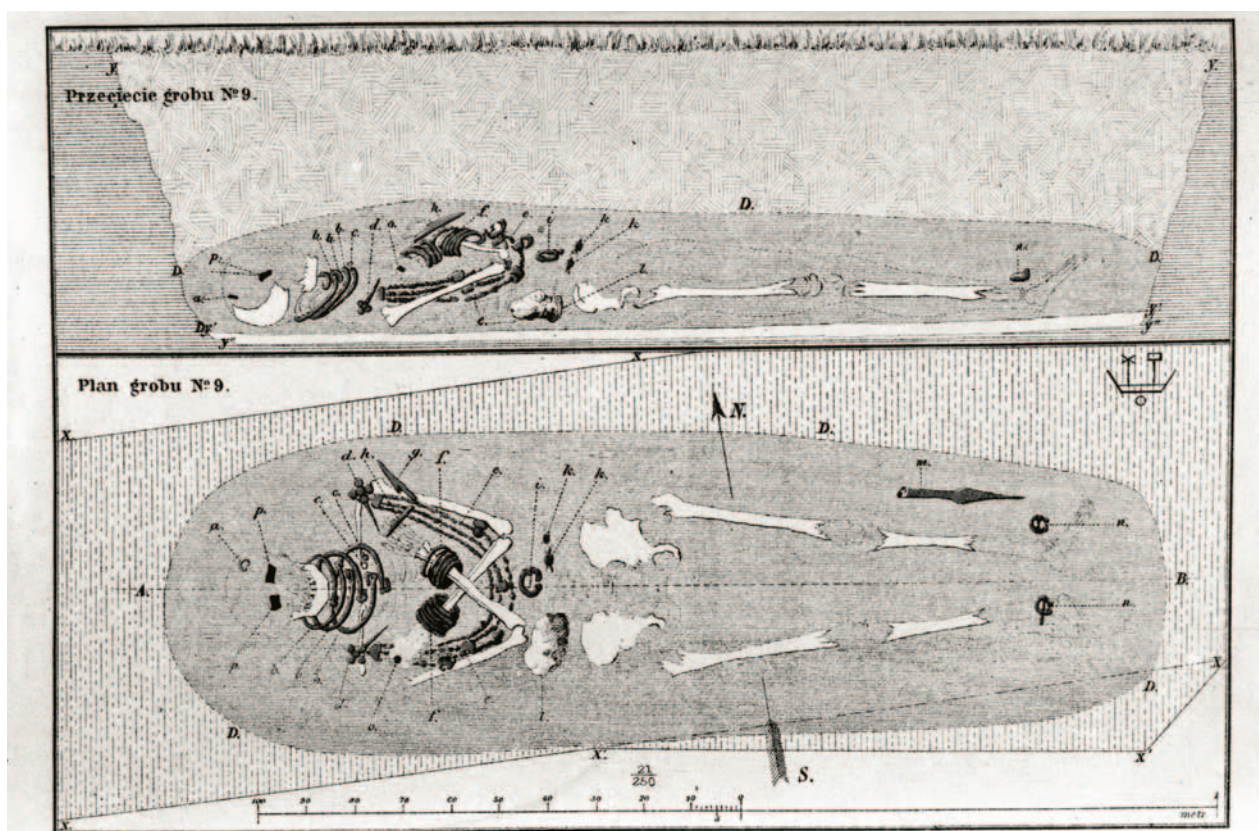
dantys, titnago skeltė (Butrimas 2012: 47–77). Ir ankstyvajame ir viduriniame bronzos amžiuje (2200–1300 m. pr. Kr.) rytų ir vakarų baltų įkapės vis dar buvo negausios: keraminiai indai, akmeniniai kirviai, titnaginiai strėlių antgaliai, kauliniai smeigtukai, gintariniai papuošalai. Tik nuo vėlyvojo bronzos amžiaus (1300 m. pr. Kr.) iš bendro konteksto išsiskiria kapai su gausiomis įkapėmis. Pavyzdžiui, vakarų baltų Lužitėnų kultūrai priklausančio Rantavos pilkapyno (nuo 1946 m. – Zaostrovje, dab. Kaliningrado sritis) viduryje rasti apie 40 metų vyro palaikai su įkapėmis. Mirusiajam buvo įdėtas kalavijas, Nortikių tipo kovos kirvis, smeigtukas, apyrankė, antkaklė ir karolių vėrinys (Brazaitis 2005: 285, 287, 291).

Dažniausiai ir gausiausiai įkapių randama I–XIV a. kapuose. Įkapių gausumas ir pobūdis priklausė nuo konkrečiu laikmečiu vyraavusios gyvensenos ir nešiosenos, religinių, kultūrinių, ekonominių ir kitų veiksnių. Įkapių kiekio sumažėjimas pastebimas nuo XIV a. pab., tačiau šis paprotys galutinai neišnyko – daiktai mirusiesiems į karstą dedami iki šiol. Pavyzdžiui, XXI a. dedami: rožančius, kryželis, šventojo paveikslėlis, nevengiama mirusiajam įdėti nosinės, papuošalų, jam kadaise dovanotų ar su velionio pomėgiais susijusių daiktų, žolynų ir kita (Garnevičiūtė 2014: 44–60).

I–XVI A. ĮKAPIŲ DĖJIMO PAPROTYS LIETUVOJE. TRUMPA APŽVALGA

Priešistoriniais laikais (nuo seniausių laikų iki Mindaugo) mirusieji buvo laidojami pilkapynuose arba plokštiniuose kapinyuose, griautiniuose arba degintiniuose kapuose. Šie kapai – tarsi informacijos apie konkretaus laikmečio laidotuvių ritualą saugyklos. Šio ritualo liekanos – kapo įrengimo konstrukcijos, mirusiojo kaulai ir įkapės. Kartais šios „saugyklos“ atveriamos anksčiau, nei archeologai pradeda tyrimus – kapai tyčia ar netyčia suardomi (pirmuoju atveju – būtent ieškant vertingų įkapių, antruoju – dėl ūkinės veiklos, žemės darbų, statybų etc.). Antai net 26 proc. visų šiuo metu žinomų I–XVI a. Žemaitijos kapų yra lengviau ar stipriau suardyti.

Kape rastos įkapės gali būti vertinamos skirtingai: kaip mirusiajam priklausiusių daiktų rinkinys arba kaip daiktų rinkinys, reiškiantis daugiau nei jį sudarantys daiktai (Laužikas 2009: 94–95). Iš tiesų, mirus žmogui į kapą buvo dedamas tam tikras jų „rinkinys“. Pavyzdžiui, vyrams žemaičiams I–XII a. į kapus buvo dedama nuo vieno

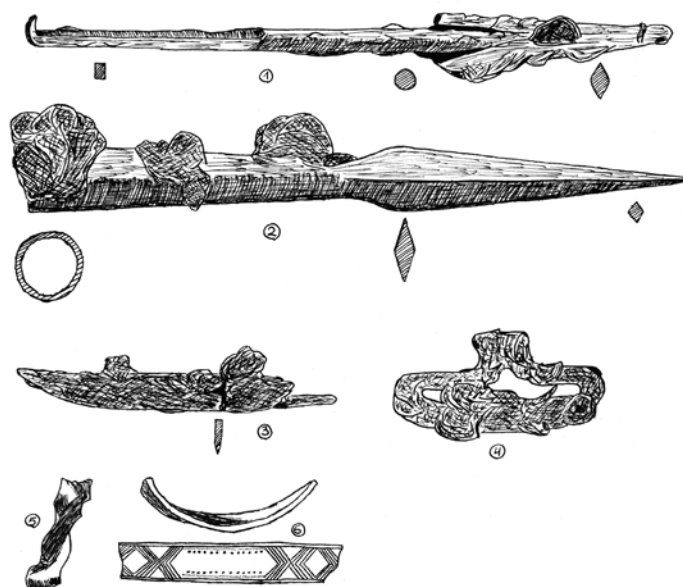
IX–XI a. Paluknio (Jasnagurkos, Raseinių r.) kapinyno kapas 9. Įkapės: segė, antkaklė, smeigtukai su grandinėlėmis, apyrankės, žiedas, peilis, ietigalis, puodo šukė, karolis, įvija, diržo dalys. Tado Daugirdo brėžinys 1881–1883 m. Saugomas Lietuvos istorijos instituto rankraštyne.

iki šešių daiktų, moterims – nuo vieno iki penkių¹. Daiktų rinkiniai paprastai būdavo pasikartojantys, jų pobūdį lėmė mirusiojo lytis, amžius ir laidojimo laikotarpis bei kultūrinė sritis. Antai X–XII a. žemaitėms moterims dėti papuošalai: smeigtukai, apyrankės, žiedai ir įrankiai – ylos, verpstukai; vyrams: segės, apyrankės ir žiedai bei ginklai – peiliai ir ietigaliai. Vienalaikiuose vaikų kapuose dažniausiai randamos kaklo apvaros ir smeigtukai. Tokias įkapes galima vertinti kaip atskirus artefaktus, nagrinėti jų pagaminimo būdą, paplitimą, tipologiją. Šie daiktai taip pat suteikia žinių ir apie to meto buitį, amatus, nešioseną bei kitas gyvenimo sritis – juk didžioji įkapių dalis buvo naudojama žmogui gyvam esant ir tik po mirties buvo įdėta į kapą. Bet šie daiktai įgyja ir papildomų ar naujų reikšmių laidotuvių papročių kontekste. I–IV a. pajūrio baltų laidojimo papročius tyrinėjusi Rasa Banytė-Rowell spėjo, kad, tarkim, kapuose randamų geležinių skiltuvų simbolinė prasmė galėjo būti siejama su ugnies įskėlimu laidotuvių metu išlydint mirusįjį į kitą pasaulį. Iš esmės skiltuvo paskirtis nepakinta, tačiau ugnies įžiebimo kontekstas ir prasmė jau yra kitokie (Banytė-Rowell 2000: 8).

Įkapės griautiniuose kapuose turėjo konkrečią vietą. Papuošalai ir aprangos dalys beveik visada buvo dedami taip, kaip nešioti, o ginklai, įrankiai ir buities daiktai – griežtai numatyta [kita] tvarka“ (Michelbertas 1986: 36, 38). Štai V–VIII a. Žiemgalos kapinyuose kovos peilius į vyrų kapus dėdavo skersai dubens ar kojų (Vaškevičiūtė 2007: 259). Vienalaikiuose žemaičių moterų kapuose verpstukai buvo dedami prie mirusiosios galvos, dažniausiai kairėje jos pusėje.

Atskiros archeologų dėmesio sulaukia įkapės, aptinkamos nebūdingoje padėtyje, taip pat akivaizdžiai simbolinės paskirties daiktai. Pavyzdžiui, žiedas, kuris paprastai buvo nešiojamas ant piršto, gali būti randamas prie mirusiojo kojų ar kapo sampile. Arba vienai lyčiai būdinga įkapė surandama kitos lyties kape. Štai, Pilviškių (pilk. 1, k. 1; Vilniaus r.) vyro kape buvo surastas antsmilkinis, kuris išskirtinai būdingas moterims ir greičiausiai buvo įdėtas velioniui kaip dovana ar atminimas (Vaitkevičius 2002: 82). Kartais išskirtinio archeologų dėmesio sulaukia kapai, kuriuose akivaizdžiai buvo įdėta per daug vienos rūšies įkapių (kirvių, ietigalių, balnakilpių) (Kurila 2009: 110).

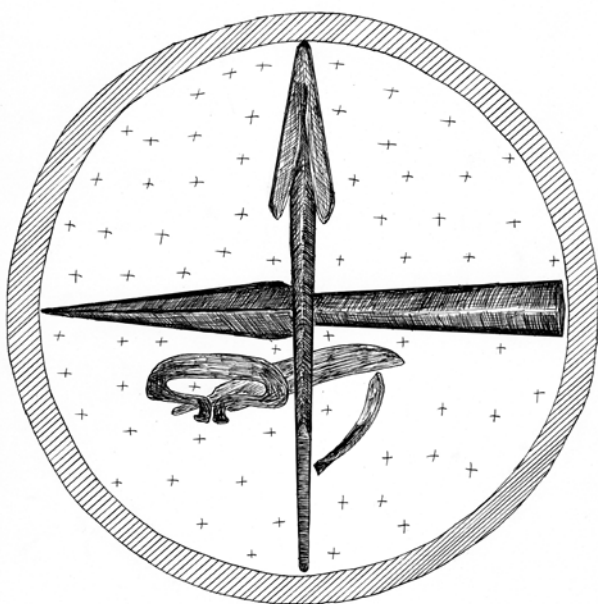
1 Turima galvoje tik išlikę daiktai.

PAV. 26. ANDULIAI, KRETINGOS RAJ., 1988M.
DEGINTINIO KAPO NR. 11 ĮKAPĖS.

0 1 2 3 4 5 CM

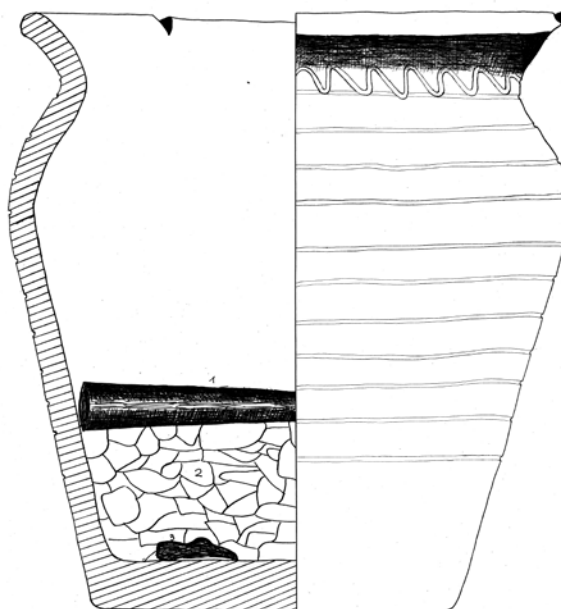
M 1:1
J. Kanarskas
1990.

PAV. 25. ANDULIAI, KRETINGOS RAJ., 1988M.
DEGINTINIO KAPO NR. 11 PUODO-URNOS HORIZONTALUS PJŪVIS.

0 1 2 3 4 5 CM

M 1:1
J. Kanarskas

1. IETIGALIS.
2. DEGINTINIAI KAULAI.
3. APTEIKTOS BALIS.

0 1 2 3 4 5 CM

M 1:1
J. Kanarskas
1990.

XII a. II pusės Ėgliškių (Andulių, Kretingos r.) degintinio kapo urna 11, jos vertikalus ir horizontalus pjūvis bei įkapės: ietigaliai, įtvėriamojo peiliuko geležtė, skiltuvai, susilydę žalvarinių juostinių apyrankių fragmentai. Juliaus Kanarsko nuotrauka ir brėžiniai 1988–1990 m. Saugoma Kretingos muziejuje.

Kita tema – degintiniai kapai. Daugumoje kapų sudegę mirusiųjų kauliukai laidoti kompaktiškose duobutėse, o greta kauliukų buvo sudedamos įkapės. Suprantama, degintiniuose kapuose geriausiai išsilaiko geležinės įkapės, kitos nukenčia stipriau, pavyzdžiui, žalvariniai dirbiniai paprastai susilydo, gintariniai – sudega, stikliniai dirbiniai – apsilydo ar visai išsilydo, ir, savaime suprantama, visiškai sudega organinės kilmės artefaktai.

Būtina paminėti, kad įkapės randamos ne visuose kapuose, bet dažniausiai kapai be įkapių sudaro mažąją viso kapinyno kapų dalį. Pavyzdžiui, iš I–XVI a. Žemaitijos teritorijoje kasinėtų kapų įkapių nerasta tik 7 proc. Paprastai jų neaptingama vaikų kapuose. Kita vertus, randami tik ilgaamžiai daiktai, dažniausiai pagaminti iš metalo, rečiau – keramikos, stiklo, akmens, kaulo ir gintaro. Organinės kilmės daiktai (pavyzdžiui, beržo tošies dėžutės, medinis samtelis², riešutų kevalai³, kiaušinio lukštai⁴) išlieka labai retai.

ĮKAPIŲ REIKŠMĖ

Kokia istorinė įkapių reikšmė ar religinė prasmė? Į šiuos klausimus gali padėti atsakyti žodžio *įkapės* vartojimo kontekstas istoriniuose šaltiniuose, tautosakoje, etnografiniuose aprašymuose, taip pat jų samprata, išsaugota mūsų kalboje (ir užfiksuota „Lietuvių kalbos žodyne“).

Įkapių sąvoka archeologijoje pradėta vartoti tik XX a. pradžioje. 1902 m. pirmasis ją panaudojo dr. Jonas Basanavičius, rašydamas apie lietuvių laidotuvių papročius. Manytina, kad J. Basanavičius šį žodį perėmė iš gyvosios kalbos ir tautosakos, kuria aktyviai domėjosi (1970: 286, 300). Vėliau šis terminas archeologijoje buvo primirštas, jo nevartojo pirmieji lietuvių archeologai Petras Tarasienka ir Jonas Puzinas. Į mokslinę literatūrą 1942 m. terminą sugrąžino Marija Alseikaitė-Gimbutienė, vėliau pateikusi ir jo apibrėžimą: „1. drabužiai, kuriais rengiamas numirėlis; 2. daiktai, dedami mirusiajam į kapą“. Prie pastarųjų autorė priskyrė papuošalus, įrankius, ginklus, indus, valgi, gėrimą, baldus, gyvulius bei „įvairiausius daiktus“ (1942: 3–4; 1956: 387–388). Taip žodis *įkapė* tapo parankiniu archeologiniu terminu.

2 Zapsės (Lazdijų r.) 13-ame kape.

3 Bikavėnų (Šilutės r.) 210-ame kape, Paragaudžio (Šilalės r.) 4-ame ir 22-ame kapuose.

4 Pribitkos (Rietavos sav.) 11-ame, 12-ame, 14-ame, 26-ame kapuose.

Jei įkapių sąvoka buvo perimta iš gyvosios kalbos ir tautosakos, galima būtų įtarti, kad šioje vartojimo terpėje žodžio reikšmė buvo analogiška – daiktai, dedami mirusiajam. Vis dėlto yra kiek kitaip. „Lietuvių kalbos žodyne“ (toliau – LKŽ) įkapės pirmiausia apibrėžiamos kaip „drabužiai, kuriais taiso (su kuriais laidoja) numirėlį: *Aš pasiuvau gražias įkapes*“, po to – „pinigai ir kiti daiktai, dedami su numirėliu į kapą: *Gražios įkapės, sidabrinės, dar šiandien liudija apie žmonių pasiturėjimą*“ bei „kario apranga, apdaras: *Senovėį karės apdaras, arba įkapės, maž teįvairavo nu numų apdaro*“ (LKŽ: *įkapės*).

O ką liudija tautosaka? Tautosakoje įkapės minimos išskirtinai kalbant apie mirusiojo drabužius. Pavyzdžiui, „Tame vakare visos dvasės savo įkapėse (palaidojimo rūbuose)“ arba „Po jo palaidojimo ji jį teipo jau matė jo įkapiškuose rūbuose (su skreiste) parėjusi“ (BsV: 210–211, 185). Kartais pabrėžiamas koks rūbas buvo įkapės, kaip antai: „Mirusos dukters kaip šešėlį pavidalą įkapėse, būtent su drobule ant pečių“ ir „senukui numirus, įkapėms jam moteriškus marškinus su raudonai išsūtais rankovgaliais apvilko“ (BsV: 156, 193, 187). Įdomu, kad jau XVII a. Mažosios Lietuvos žodyne „Clavis Germanico-Lithvana“ (išleistas po 1680 m.), žodis *įkapos* aiškinamas kaip „mirties drabužis“ (vok. *Sterb Kittel ikappos*) (Palionis 2004: 138).

Galima spėti, kad išnykus papročiu į kapą dėti daiktus, nebereikėjo ir žodžio jiems įvardinti. Bet XIX a. pab.–XX a. pr. (ir netgi XXI a.!) etnografiniuose laidotuvių aprašymuose minima, kad mirusiajam į karstą buvo dedami ir jam brangūs daiktai, pavyzdžiui: muzikantui – smuikas, kuriuo jis visą gyvenimą griežė, staliui – oblius, mėgstančiam išgerti – degtinės butelis, rūkančiam – tabakas, audėjai – jos išausti stuomenys ir kita (Buračas 1993: 295; LTR 1310/255, 1415/225, 1483/261; Šidiškienė 1993: 67).

Jei praeityje įkapėmis žmonės vadino tik mirusiojo drabužius, koks buvo mirusiojo drabužių ir daiktų santykis? Į šį klausimą gali padėti atsakyti istoriniai šaltiniai, net ganėtinai vėlyvi ir užrašyti svetimšalių, jie leidžia pažvelgti į to meto laidotuvių ritualą bei jo eigą. Štai J. Maleckis-Sandekis (1551 m.) apie mirusiųjų rengimą ir išlydėjimą rašė: „mirusiųjų kūnai aprengiami drabužiais, apaunami batais ir pasodinami ant kėdės, <...> artimieji geria ir linksminasi“, pasilinksminus, po raudų „numirėliui duodamos dovanėlės: moteriai siūlai ir adata, o vyrui – lininė skarelė, kuri užrišama jam ant kaklo. <...> Lai dojantieji mėto į kapą pinigus, tarsi aprūpindami

mirusįjį kelionpinigiais. Taip pat padeda duonos ir nuleidžia į kapą mirusiojo galvūgalyje pilną ąsotį alaus, kad vėlė netrokštų ir nealktų“ (BRMŠ II: 206, 211).

M. Pretorijus (apie 1635–1704), aprašydamas prūsų, nandruvių ir skalvių daiktų dėjimo paprotį, leidžia suprasti, kad mirusįjį guldant į karstą, jam išsyk buvo įdedami ir reikalingi daiktai: „Kai jau karstas padarytas, guldo į jį mirusįjį, aprengtą geriausiais drabužiais, su kitomis puošmenomis ir įdeda viską, ką jis mirdamas liepė įdėti. <...> dar laidotuvių alaus į karstą dėdavo“ (BRMŠ III: 322). Pabaltijo vokiečių istorikas, kunigas, etnografas Paulius Einhornas (1636) apie latvius rašė, jog daiktai – šiuo atveju pinigai – buvo dedami ir prieš pat užkasant: „Kai prieš kelerius metus kapinėse buvo laidojama kaimo moteris, vienas iš jos sūnų, pamatęs, kad nešikai jau ruošiasi palaikus užkasti, paprašė juos dar lukterėti, nes esą kažkas pamiršta: priėjęs ir pakėlęs dangtį visų akivaizdoje įkišo į karstą pinigų“ (BRMŠ III: 618).

XVIII a. pab.–XX a. pr. Suvalkijos šermenų aprašyme minima, kad daiktai mirusiajam buvo įdedami tik su juo atsisveikinant: „Numirusį lavoną pirmiausia visą numazgodavo, aptaisydavo visais drabužiais <...> ir pašarvodavo vidury pirkios. <...> Atėjus laikui lydėti, lavoną dėdavo į grabą, įdėdavo drauge ir tai, ką nabaštikas labiausiai mėgdavo, arba ką veikdavo: butelį degtinės, pypkę, tabokos, kortas, skerdžiui – botagą, artojiui – noragą, verpėjai – kuodelį, audėjai [–] šaudyklę, t. t.“ (Reitelaitis 1914: 18).

ĮKAPĖS – MIRUSIOJO DRABUŽIAI

Skirtingo laiko šaltiniai akcentuoja mirusiojo rengimą, o jam skirtų daiktų dėjimas dažniausiai siejamas su atsisveikinimo akimirka. Vis dėlto tikėtina, kad šis veiksmas buvo susijęs su keliais laidojimo apeigų epizodais. Galima manyti, kad rengiant mirusįjį jam buvo prisięgami papuošalai ir kiti aksesuarai (šie dirbiniai archeologų paprastai randami ant kaulų arba jų vietoje), paguldžius mirusįjį į karstą ar kapą daiktai buvo dedami greta jo (dirbiniai randami greta mirusiojo kūno), o laidojant į kapo duobę jie dėti ant karsto arba mesti į duobę (tad ir rasti duobės užpildo žemėse ar ant karsto). Tad ir archeologiniai duomenys leidžia teigti, kad visų pirma įkapėmis vadintinas mirusiojo drabužis, papuošalai ir aksesuarai.

Ką galime pasakyti apie I–XVI a. mirusiųjų aprangą? Kapuose surandamos mažos audinių

dalelės leidžia kalbėti apie mirusiųjų aprangos audimo technologiją, medžiagiškumą, o kartais ir apie spalvą. Beveik visi I–XII a. kapinynuose rasti audinių fragmentai (daugiausiai iš Vakarų Lietuvos ir Žemaitijos) buvo vilnoniai, tik mažą jų dalis – lino ir (ar) kanapių audinio (svarbu turėti omenyje, kad lino ir kanapės audiniai su yra žymiai greičiau) (Pečeliūnaitė-Bazienė 2002: 77; 2007a: 27, 40, 52). Didžioji dalis rastų audinių buvo natūralių spalvų – baltos, pilkos, rudos ar juodos. Mažesnė dalis – dažyta, dažniausiai indigo spalvos dažikliais (Pečeliūnaitė-Bazienė 2007b: 86).

V–IX a. Žemaitijoje mirusiųjų galvos srityje randami spalvotų siūlų juostų fragmentai (derintos dvi spalvos – rusvai raudona ir mėlyna). Požerės kapinyno kape (k. 121; Šilalės r.) į mėlynos spalvos galvos juostą buvo priverta žalvarinių žiedelių. Panašių galvos papuošimų rasta ir kituose kapuose (k. 23, 76, 78, 84, 122). Įvairiaspalvėmis ir vienspalvėmis juostelėmis buvo sutvirtinami bei puošiami ir mirusiųjų drabužių kraštai (Pečeliūnaitė-Bazienė 2007: 89).

Archeologai pastebėjo, kad X–XII a. juodos spalvos audinių fragmentai dažniausiai randami vyrų kapuose (daugiausiai kojų srityje), o moterų kapuose aptinkami mėlynos spalvos audinių fragmentai (daugiausiai galvos srityje). Geltonos ir šviesiai rudos spalvos audinių fragmentų gausiai išlikę tiek moterų, tiek vyrų kapuose – dažniausiai tai viršutinių drabužių liekanos. Upynos kapinyne (k. 48, Šilalės r) galvos srityje rasta tamsiai rudos spalvos kepuraitė, kurios kraštą puošė mėlyna vytinė juosta, iš viršaus dengė žalvariniai žiedeliai, o kraštus puošė klevo sėklos formos kabučiai (Pečeliūnaitė-Bazienė 2007: 91, 92).

Mirusiųjų aprangą iš dalies leidžia atkurti kapuose randami papuošalai. Krūtinės ir juosmens srityje drabužiai buvo segami segėmis, smeigtukais. Manoma, kad randamos antkaklės ir apyrankės ne tik puošdavo, bet ir sutvirtindavo drabužių kaklo ir rankų srityse (Šorys, Steponavičienė 2013: 2; Matulevičienė, Steponavičienė 2014: 7). Puošybinę funkciją atliko žiedai, kaklo apvaros, karoliai ir kiti papuošalai. Prie aprangos detalių galima priskirti juosmens srityje randamus peiliukus, odinius ar medžiaginius maišelius-pinigines.

„Sūduvių knygelėje“ (apie 1520–1530) mirusiojo rengimas minimas du kartus: „apvelka baltais drabužiais“, o po raudų, vaišių „apvelka jį jo drabužiais“ (BRMŠ II: 152). Ši informacija pakartota ir XVI–XVII a.: prūsai nuprausę mirusįjį iš pradžių aprengdavo „ilgaus baltais marškiniais“,

VI a. Suginčių kapinyno (Akmenės r.) 2-as kapas, kuriame palaidota vyresnė nei 50 m. amžiaus moteris. Įkapės: lankinė žieduotoji segė, skardinis ir įvijinis žiedai, peilis ir sagtelė. 2017 m. Gedimino Petrausko tyrimai ir nuotrauka.

o prieš išlydint iš namų – „apvelka drabužiais“ (BRMŠ II: 550; plg.: BRMŠ II: 494–495). Kodėl buvo svarbu aprengti mirusįjį, vaizdingiausiai atskleidžia istoriniai šaltiniai bei etnografiniai laidotuvių papročių aprašymai. 1627 m. P. Einhornas apie latvių laidojimo papročius rašė: „Aš pats girdėjau neturtingus žmones pasakojant, kaip jie per didįjį badmetį, kuris ištiko visą šį kraštą 1601 metais, laidoję saviškius, neturėdami jiems nieko įdėti – nei drabužių, nei pinigų, nei kitokių daiktų; tada įdėdavę jiems adatų ir siūlų, kad aname gyvenime galėtų susilopyti savo senas sudriskusias drapanas ir nereikėtų pasirodyti Viešpaties Dievo, šventųjų angelų ir kitų vėlių akivaizdoje visiškai nuogiems“ (BRMŠ III: 584, 595). Panašiai 1647 m. teigė ir Adomas Olearijus, aprašydamas Livonijos gyventojų laidotuvių papročius: „Vienas kunigas pasakojo, kad kaime netoli Rygos latvė, laidodama savo vyrą, įdėjusi į karstą adatą ir siūlą; paklausta, kodėl taip daranti, toji atsakė, jog todėl, kad vyras galėtų aname gyvenime susiadyti drabužius, jeigu jie suplyštų, ir kad jam nebūtų gėda pasirodyti kitiems žmonėms“ (BRMŠ III: 678, 679).

Tautosakos duomenys liudija, kad dar XX a. tikėta, jog „kiekvienas numiręs reikia nuprausti,

kad švarus anam gyveniman nueitų, ir būtinai aprengti, kad ten nebūtų nuogas“ (BIML: Nr. 545). Kodėl taip svarbu po mirties nebūti nuogam? Mirtis ir laidotuvės yra vienas iš trijų pagrindinių žmogaus gyvenimo slenksčių. Anot Daivos Vaitkevičienės, „rūbai, kaip ir vanduo, yra esminis krikštyno, vestuvių ir laidotuvių elementas“, o „binarinė opozicija *aprengtas vs nuogas* yra gilesnių seminių kategorijų *gyvas vs miręs* išraiška“ (Astramskaitė 1993: 117, 129). Būti apsirengusiam reiškia gyventi šiame ir kitame gyvenime. Likti nuogam – nebūti niekur⁵. Tad mirusįjį buvo svarbu aprengti išlydint į anapusinį gyvenimą, kita vertus, mirusiojo apranga galėjo būti suprantama ir kaip apsauga. Šį spėjimą leidžia patvirtinti žodžio *įkapės* sinonimas *šarvai*, pateikiamas Antano Juškos žodyne (*šarwaj*). Deja, nei šiame žodyne, nei LKŽ nėra žodžio *šarvai* vartosenos šia reikšme pavyzdžių, tačiau ne vienas bendrašaknis

5

Aprengimas yra siejamas su gyvenimu, jo pradžia ir stebuklinėse pasakose (ATU 451: Devyni broliai, varnais lakstantys; BsLP I IV: 203–207; BsV: 233–237). Raganai arba motinai išėjusi sesuo siuva jiems marškinius, kuriuos apsivilkę broliai atvirsta į žmones, t. y. sugrąžinami į gyvenimą.

žodis vartojamas ir laidotuvių kontekste: *šarvas*⁶, *šarvonė*⁷, veiksmazodis *šarvoti*.

Šarvoti reiškia „rengti numirėlį paskutinį kartą pagerbti ir atsisveikinti“ (LKŽe: *šarvoti*). Šarvojimo apeiga siejama su dviem esminiais veiksmiais: mirusiojo nuprausimu ir aprengimu: „Vakare, po dienos darbų, moterėlės apmazgojo velionę, aptaisė ir čia pat gryčioje ant lentos ir pašarvojo“ arba „Pašarvoti yra numazgoti dailiai lavoną ir parėdyti“ (LKŽe: *šarvoti*), nors dažniau akcentuojamas būtent aprengimas: „Turiu kuo apsirėngti, turiu. Kai mirsiu, su pašarvojimu bėdos nebus“ (LKŽe: *šarvojimas*), „Numirusį pašarvok į įkapes“ (LKŽe: *šarvoti*) arba „Mirusioji gulėjo gryčioje ant lentos gražiai pašarvota: galva jos apdengta baltu drobiniu nuometu, pati apvilktą baltos drobės marškiniais, vad. „smertiniais“, ir aptaisyta rainuotu undaroku; prie undaroko žižkinė margai rašyta prijuostė“ (BIML: 542).

Pastarieji pavyzdžiai atskleidžia ir kitas žodžio *šarvoti* semantines reikšmes. Miręs žmogus *pašarvojamas į įkapes*, o kareivis *šarvuojamas šarvais*: veiksmazodis *šarvuoti* reiškia „šarvais rengti, dengti, apsaugoti“ (LKŽe: *šarvuoti*). (Apie kareivio šarvus dar sakoma: „Šarvais apvelku, šarvoju ką“ (ŠDTL: 537)). Taigi, šarvojimas gali būti suvokiamas ir kaip apsauga. Juk laidotuvių metu mirusysis, kaip ir gimimo akimirką naujagimis, o per vestuves – jaunavedžiai, yra nesaugus, lengvai pažeidžiamas, jo sklandų perėjimą į naują būvį turi užtikrinti būtent atliekamos apeigos (Černiauskaitė 2001: 244). Per šermenis apsauginę funkciją galėjo turėti ir mirusiojo apsėdimas ratu, žinomas ir iš rašytinių šaltinių, ir XX a. papročių⁸. Prie mirusiojo buvo budima, jis sergimas: „Budėse buvau, t. y. prie mirusiojo budėjau“ ir „Uždega žiburį, paguldo nabašninką – ir saugok“ (LKŽe: *budės, saugoti*).

KITI DAIKTAI KAPE

Jeigu įkapėmis buvo vadinama tik mirusiojo apranga, siejama su jo gyvenimu po mirties bei apsauga laidotuvių metu, tai kaip įvardinti kitus į karstą ar kapą dedamus daiktus? Ar jie turėjo

bendrą pavadinimą ir kokia buvo jų paskirtis? Įrankių, ginklų ir kitų kapuose randamų daiktų bendro įvardinimo nėra nei istoriniuose šaltiniuose, nei etnografiniuose laidojimo papročių aprašymuose. Archeologijoje kartais šie daiktai įvardinami papildomomis įkapėmis. Audronė Bliujienė, nagrinėdama Užpelkių (Kretingos r.) kapinyną, rašė, kad papildomos įkapės yra tošinės dėžutės, miniatiūriniai puodeliai, dalis papuošalų, ginklai, vyrams ir moterims būdingi darbo įrankiai, geriamieji ragai (Bliujienė, Bračiulienė 2018: 205). Tai yra viskas, kas randama kape, išskyrus mirusiojo drabužius ir jam priklausančius papuošalus bei aksesuarus. Tiesa, archeologinėje literatūroje papildomų įkapių apibrėžimas kinta. Nesivieliant į tolimesnes diskusijas, galima pateikti kelis pavyzdžius: antai Vytautas Urbanavičius, tyrinėdamas XIV–XVII a. laidojimo paminklus ir laidosenos pokyčius po krikščionybės įvedimo, teigė, kad papildomos įkapės yra „ginklai, papuošalai, darbo įrankiai, į kapus įdėti atskirai nuo drabužių, nuo paties mirusiojo“, taip pat prie jų priskiriamas ir žirgas, jautis (1966: 113, 115, 118). Autorius papildomas įkapes siejo su senuoju pomirtinio pasaulio įsivaizdavimu. Kiek kitaip jas vertino Mykolas Michelbertas, didžiausią dėmesį skyręs senajam geležies amžiui (I–IV a.). Papildomomis įkapėmis jis laikė papuošalus, padėtus atskirai nuo mirusiojo aprangos, tad turėjusius kitokią reikšmę nei apranga (1986: 35). O štai įrankius, ginklus, buitines daiktus jis skyrė prie pagrindinių įkapių. Kur kas plačiau šią įkapių grupę apibūdino Regina Volkaitė-Kulikauskienė, nagrinėjusi vėlyvojo geležies amžiaus (IX–XIII a.) kapų medžiagą. Anot autorės, tai „įvairūs daiktai, kurie neabejotinai išskiriami iš įprastų kapuose randamų įkapių, sudėtų į kapą tam tikra nusistovėjusia tvarka, <...> papildoma įkapė nėra tiesiogiai susijusi su mirusiojo apranga ir jo asmeniniu turtu, priešingai, ji gali priklausyti net skirtingos lyties asmeniui“ (2001: 181). Papildomos įkapės apibrėžtos panašiai, kaip M. Michelberto, bet į jas įtraukiami ir kiti „ne vietoje“ padėti daiktai. Tad akivaizdu, kad terminas *papildomos įkapės* buvo sugalvotas archeologų, ir bendro sutarimo, kas tai yra, neturime.

Plačiau svarstoma apie šios įkapių dalies dėjimo priežastis. Neabejotina, kad šie daiktai turėjo ne ką mažesnę reikšmę nei mirusiojo drabužiai, tačiau kokia buvo jų paskirtis, tegalime spėlioti. Dažniausiai tvirtinama, kad daiktų dėjimas į kapą susijęs su ikikrikščioniška pomirtinio gyvenimo samprata: mirusysis naudojasi šiais

6 Paaukštinimas karstui su mirusiojo palaikais pastatyti, šarvonė (LKŽe: *šarvas*).

7 Paaukštinimas karstui su mirusiojo palaikais pastatyti, katafalkas; 2. katafalko užtiesalas (LKŽe: *šarvonė*).

8 Aukštaitijoje laikas iki palaidojimo akimirkos vadinamas *apsėdais*, *apysėdomis*, kurie kilę iš žodžio *apsėsti* (Vyšniauskaitė 1961: 142; Urbanavičienė 2000: 38–39, 54–55).

V–VI a. Taurapilio (Utenos r.) pilkapio 5-as kapas, kuriame palaidotas 40–50 m. amžiaus vyras su itin gausiomis įkapėmis. Kartu su mirusiuoju palaidotas dvejų metų žirgas. Archeologai šį kapą vadina „kunigaikščio“ kapu, manoma, kad pilkapyje buvo palaidotas karo vadas, o gretimuose pilkapiuose – jo ginkluota raitelių palyda 1970 m. Nuotrauka saugoma Lietuvos istorijos instituto rankraštyne.

daiktais persikėlęs į anapusinį pasaulį: „Tikėta, kožnas ir aname sviete buvęs tuomi pat, kaip ir ant žemės gyvendamas kad buvo, jog ir tenais reikalausias tų visų daiktų, kuriuos ir gyvas būdamas kad turėjo“ (Basanavičius 1970: 294, 300). Arba: „Mirusysis pomirtiniame pasaulyje daro visa tai, ką veikė šiame pasaulyje“ (Michelbertas 1986: 224). Anot archeologų, įkapių–daiktų dėjimas tiesiogiai susijęs su religiniais vaizdiniais: „Pagonis pomirtiniame gyvenime yra aktyvus, nuo jo poelgių ir ten turimų daiktų priklauso ir jo vieta, padėtis dausose, o pagal katalikišką – danguje viską lemia Dievas, ir jokių daiktų nereikia“ (Kuncevičius 2005: 112).

Dalis į kapą dedamų daiktų galėjo būti skirti pomirtinei sielos kelionei. Šios kelionės motyvas puikiai išlikęs lietuvių kalboje ir tautosakoje: miręs žmogus turi pereiti iš vieno pasaulio į kitą: „Kiekvienas žmogus nebengias⁹ gyvenimą šioje pasaulė[je], bet eitąs ing antrą, daug laimingesnę gyvenimą“ (LKŽe: *ėti*). Mitologas Gintaras Beresnevičius teigė: „Dėl kelio įvaizdžio universalumo galima jį nagrinėti bet kokiame kontekste:

mirusiojo vėlė ar panirdama į vandenį, ar prasmegdama požemiuosna, ar kildama į dangų, privalėjo nueiti kelią, gyvųjų pasaulį atskiriantį nuo mirusiųjų karalystės“ (1990: 115). Su sunkia, varginančia paskutine kelione archeologai sieja mirusiųjų „maitinimą“ – taip aiškinama kapuose randamų puodų ar jų šukių, paukščių kaulų paskirtis.

Paukščių kaulai buvo būdinga XIII–XV a. pr. kapinynų įkapė¹⁰. Atlikus jų osteologinius tyrimus nustatyta, kad daugumoje kapų buvo rasti vištinių šeimos paukščių kaulai, dažniausiai vištų. Bazorų (k. 62; Alytaus r.) ir Alytaus kapinyuose (k. 734) rasti gaidžio kaulai. Į du Ruseinių kapus (k. 11 ir 20; Kėdainių r.) galėjo būti įdėti dviejų vištų kaulai ar mėsa. XVI a. pas žemaičius šį paprotį užfiksavo Jonas Lasickis, anot kurio, maistas ir gėrimas į kapą dedamas todėl, kad „vėlė nejaustų nei troškulio, nei alkio“ (BRMŠ II: 602).

9 Bengti – baigti.

10 Kuršuose (Telšių r.), Jakštaičiuose (Šiaulių r.), Ruseiniuose (Kėdainių r.), Liepiniškiuose (Utenos r.), Rumšiškėse (Kaišiadorių r.), Kriemaloje (Kauno r.), Bazoruose (Alytaus r.), Alytuje (Alytaus m.) ir kitur.

Kad į kapus buvo dedamas ne tik maistas, bet ir gėrimai, patvirtina pajūrio Lietuvos kapi-nynai. Šioje teritorijoje I–XII a. mirusiesiems į kapus buvo dedami miniatiūriniai puodeliai, kurių talpa buvo nuo 40 iki 160 ml. Ištyrus keletą šių puodelių, nustatyta, kad dedant į kapus jie buvo pripilti lengvo alkoholinio gėrimo, pagaminto iš miežių arba avižų. Manoma, jis buvo skirtas mirusiojo kelionei arba susitikimui su artimaisiais pomirtiniame pasaulyje (Bliujienė 2018: 258–263). Kita vertus, didesnės talpos (apie 600 ml) puodeliai siejami su ritualizuotomis šermenų puotomis, kurių metu iš to pačio indo galėjo gerti keletas asmenų (Bliujienė, Bračiulienė 2018: 258–263). Taip pat geriamieji ragai, spėjama, galėjo būti panaudoti šermenų metu ir po to įdėti į kapą (Vaitkunskienė 1991: 38).

Su mirusiojo kelione į pomirtinį pasaulį siejamas kapuose randamas žirgas ar jo dalys. Žirgas baltų mitologijoje galėjo padėti kariui patekti į pomirtinį pasaulį. „Laidojimo apeigų kontekstas liudija, jog žirgas ir yra tas nešėjas, galėjęs ir mirusįjį, ir jo turtą perkelti anapilin. Be to, laidojimo papročiai gana aiškiai rodo, kad žirgas buvo mediatorius tarp skirtingų *sacrum* ir *profanum* erdvių“ (Bliujienė 2018: 114). Greičiausiai daiktų, skirtų palengvinti pomirtinę kelionę, būta ir daugiau. Pavyzdžiui, minėtas skiltuvas sietinas su ugnies skėlimu pomirtinėje kelionėje, lokio nagų apkaustai galimai buvo reikalingi kopimui į stiklo kalną¹¹ ir kita. Neatmestina galimybė, kad dalis daiktų saugojo mirusįjį kelionėje į pomirtinį pasaulį. Tokią reikšmę galbūt turėjo riešutai (Bikavėnų k. 210, Šilutės r.; Paragaudžio k. 4 ir 22, Šilalės r.; Šernų k. 50?, Klaipėdos r.). Lazdyno riešutas slavų ir germanų tautosakoje bei mitologijoje yra atgimimo, apvalymo ir apsisaugojimo nuo blogų dvasių simbolis (Banytė–Rowell 2003: 28). Manoma, kad apsauginę reikšmę atliko ir kita įkapė – adata, kuri šermenų metu ir galimai kelionėje saugojo mirusįjį nuo bloga linkničių būtybių (Valotkienė 2017: 85).

Rečiau dalis įkapių interpretuojama kaip gyvųjų apsaugos nuo mirusiųjų priemonė. Romas Jarockis ir Vladas Žulkus pateikė dvi „ypatingai turtingų“ kapų, interpretavimo galimybes: „arba jie rodo visuomeninę padėtį ir socialinį statusą, arba geriausi daiktai būdavo

dedami į kapą siekiant apsisaugoti nuo mirusiųjų sugrįžimo“ (Žulkus, Jarockis 2013: 252). Matyt, turėti omenyje velionio asmeniniai daiktai, kurie dėti į kapą, kad niekas kitas nebegalėtų jais pasinaudoti, tikint, kad tuomet mirusiajam nebebus ko sugrįžti ir kankinti artimuosius (BIML: 11). Tautosakoje ir etnografiniuose pasakojimuose dažnai kalbama, kaip apsisaugoti nuo mirusiųjų grįžimo: pavyzdžiui, duonos dėjimas į karstą siejamas su mirusiųjų maitinimu ir apsauga nuo jų – kad numirėlis neišsineštų „gyvųjų dalios“ (BIML: 667). Laidotuvių metu ir specialios apeigos turėjo užtikrinti, kad mirusysis nebesugrįš: skubiai uždaromos durys, tris kartus paliečiama žemė, prabraukiama ranka ir kita (BIML: 724, 725).

Kapan galėjo patekti daiktai, turėję kontaktą su mirusiuoju ir dėl to tapę tabu gyviesiems. Pavyzdžiui, mirus žmogui jo akių vokai būdavo užspaudžiami monetomis (BIML: 443, 444), škaplieriais (BIML: 442), šlapiu audeklu (Merkienė 2007: 147) ar „lininio audinio sklypeliais, pamirkytais kampare“ (Simonaitytė 1988: 16). Kūnui sustingus jie būdavo nuimami ir, vengiant šiuos daiktus pasilikti, išmetami arba įdedami į karstą (Merkienė 2007: 147). Nuprausęs mirusįjį, jis būdavo šluostomas rankšluosčiais, drobinėmis skarelėmis, sušukuojami plaukai, bet ir šių daiktų stengtasi atsikratyti ar įdėti mirusiajam į karstą (BIML: 698; Šidiškienė 1993: 68). Į kapą buvo dedami ir mirusiojo plaukai bei nagai, nukirpti jam jau mirus: „Pas mus visada mirėliui skuta ir tuos skutinius graban deda. Taipgi graban deda ir plaukus, jei jie buvo kirpti nuo nabašninkų“ (Žibėčių k., Molėtų r.; LTA 2019/161).

Pagaliau, kai kuriais atvejais į kapą galėjo būti dedami daiktai, dėl kurių būdavo susitarta dar prieš mirtį, tad taip vykdyta velionio valia: antai 1920 m. Acokavuose (Radviliškio r.) gyvenusi Elena Skarbalienė prieš mirdama paprašė įdėti jos „mylimą Rūpintojėlį, kuris visą gyvenimą manimi rūpinosi“ (Buračas 1993: 294), Žemaitijoje, Upynos apylinkėse, senutei (mirė 1955 m.) jos prašymu buvo uždėtas veliumas ir į karstą įdėtas nuo vestuvių išlaikytas rūtų vainikėlis (Šidiškienė 1993: 62), Žižmuose (Šalčininkų r.) žmogus buvo pasiprašęs į karstą įdėti knygą: „Aš vienų praskaičiau, tai įdėkite“ (Kasarskaitė 1995: 381).

11 Turima omenyje Šventaragio legenda, pagal kurią į laidotuvių laužą mesti meškos ar lūšies nagai, padėsiantys mirusiajam užkopti į kalną, ant kurio laukia susitikimas su Dievu (BRMŠ II: 559).

IŠVADOS

Laidosenos tyrimų laukas – labai platus, tad aiškinantis I–XVI a. įkapių dėjimo papročius archeologinę medžiagą gali papildyti lietuvių tautosakos, folkloro ir mitologijos duomenys. Jau seniausieji žmonių palaidojimai liudija buvus laidotuvių apeigas, apie jas archeologai daugiausia gali pasakyti interpretuodami randamas įkapes. Lietuvoje seniausios įkapių dėjimo apraiškos užfiksuotos akmens amžiaus palaidojimuose. Daugiausiai duomenų apie įkapių dėjimo paprotį dabartinės Lietuvos teritorijoje turima iš I–XVI a., nes įkapės randamos beveik visuose to laikotarpio kapuose, nepaisant kapo tipo, mirusiojo lyties ir amžiaus. Tam tikri įkapių komplektai praneša apie mirusiojo lytį, amžių, užsiėmimą, gyvenamą pasaulį.

Įkapėmis archeologijoje paprastai vadina visi daiktai, rasti kapuose, bet tiksliau būtų su jomis sieti būtent mirusiojo aprangą ir jai priklausančius papuošalus bei aksesuarus. Mirusiojo rengimas ir daiktų (ginklų, įrankių ir kt.) dėjimas į karstą ar kapą galėjo būti atskiros apeigos. Mirusiųjų drabužiai siejami ne tik su tikėjimu pomirtiniu gyvenimu, jie galėjo atlikti apsauginę funkciją per laidotuves ir po jų. O dalis kitų kapuose randamų daiktų, archeologų vadinamų papildomomis įkapėmis, matyt, turėjo įvairių paskirtį ir reikšmę: jie siejami ir su pomirtine kelione, ir su šermenų puota, taip pat su tam tikrais velionio poreikiais, galbūt įvardintais dar gyvam esant.

SANTRUMPOS

- ATU – Hans-Jörg Uther. *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson, part I: Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales and Realistic Tales, with an Introduction, (FF Communications, no. 284)*, Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2004; *Part II: Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales*, 2004.
- BIML – Jonas Balys. *Mirtis ir laidotuvės*. Silverspring: Lietuvių tautosakos leidykla, 1981.
- BRMŠ – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. Sudarė Norbertas Vėlius, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996; t. 2: *XVI amžius*, 2001; t. 3: *XVII amžius*, 2003; t. 4: *XVIII amžius*, 2005.
- BsLPĮ IV – *Lietuviškos pasakos įvairios*. Surinko J. Basanavičius, parengė K. Aleksynas (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 4). Vilnius: Lietuvių literatūros

ir tautosakos institutas, 1998, prieiga per internetą: <<http://www.knygadvaris.lt/?id=77&lang=lt>>.BsV – *Iš gyvenimo vėlių bei vėlių*, surinko J. Basanavičius, parengė K. Aleksynas (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 7). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, prieiga per internetą: <<http://www.knygadvaris.lt/?id=105&lang=lt>>.

- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas (2005), redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė, prieiga per internetą: <www.lkz.lt>.
- LTR – LLTI Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- ŠDTL – *Pirmasis Lietuvių kalbos žodynas. Konstantinas Širvydas Dictionarium trium linguarum*, sudarė Jonas Palionis. Vilnius: Mokslas, 1979.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Alseikaitė-Gimbutienė 1942 = Marija Alseikaitė-Gimbutienė. Pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimas Lietuvoje protoistoriniais laikais. Iš: *Gimtasai kraštas*, 1942, Nr. 30, p. 1–11.
- Astramskaitė 1993 = Daiva Astramskaitė, Vestimentarinis kodas lietuvių mitologijoje. Linai ir lėmimai. Iš: *Baltos lankos*, Nr. 3, p. 112–151.
- Banytė-Rowell 2000 = Rasa Banytė-Rowell. Jūra ir žmonės. Keletas pastebėjimų apie pajūrio baltų gyvenseną ir papročius senajame geležies amžiuje. Iš: *Istorija*, t. XLIV, p. 3–12.
- Banytė-Rowell 2003 = R. Banytė-Rowell. Aistiškosios laidojimo apeigos Lietuvos pajūryje lyginamosios religijotyros kontekste. Iš: *Lituanistika*, Nr. 1 (53), p. 24–36.
- Basanavičius 1970 = Jonas Basanavičius. Apie vėles bei nekroktą senovės lietuvių. Iš: *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Vaga, p. 275–357.
- Beresnevičius 1990 = Gintaras Beresnevičius. *Dausos*. Vilnius: Gimtinė/Taura.
- Bliujienė 2018 = Audronė Bliujienė. Kelias anapilin raitomis. Iš: *Klaipėdos (Memel) kraštas: nuo ištakų iki XVII amžiaus*. Sudarė A. Bliujienė. Klaipėda: Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, p. 114–123.
- Bliujienė, Bračiulienė 2018 = A. Bliujienė, Ramunė Bračiulienė. *Užpelkių kapinynas Lietuvos pajūrio ir Baltijos jūros regiono kultūriniuose kontekstuose*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Brazaitis 2005 = Džiugas Brazaitis. Ankstyvasis metalų laikotarpis, kn.: *Lietuvos istorija. Akmens amžius ir ankstyvasis metalų laikotarpis*. t. 1. Redaktorius Algirdas Girininkas. Vilnius: Baltos lankos, p. 252–317.
- Buračas 1993 = Balys Buračas. *Lietuvos kaimo papročiai*. Vilnius: Mintis.
- Butrimas 2012 = Adomas Butrimas. *Donkalnio ir Spigino mezolito-neolito kapinynai: seniausi laidojimo paminklai Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Černiauskaitė 2001 = Dalia Černiauskaitė. Metaforinė raiška lietuvių laidotuvių raudose. Iš: *Tautosakos darbai*, Nr. 22, p. 234–247.
- Daujotytė 2017 = Viktorija Daujotytė. *Prigimtinės kultūros raišai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

- Garnevičiūtė 2014 = Rimutė Garnevičiūtė. *Katalikų laidotuvių apeigos ir papročiai Lietuvoje (XX–XXI a. sandūra)*, daktaro disertacija: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Gimbutienė 1956 = Marija Gimbutienė. Įkapės. Iš: *Lietuvių enciklopedija*, t. 8 (red. Antanas Bendorius ir kt.). Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, p. 387–388.
- Härke 2014 = Henrich Härke, Grave goods Iš: early medieval burials: messages and meanings. Iš: *Mortality*. Vol. 19, p. 1–21.
- Harper 2012 = Sheila Harper. 'I'm glad she has her glasses on. That really makes the difference': Grave goods. Iš: *English and American death rituals*. Iš: *Journal of Material Culture*. 17(1), p. 43–59.
- Hemingway 2015 = Ernest Hemingway. *Kam skambina varpai*. Vilnius: Baltos lankos.
- Kasarskaitė 2005 = Skaidra Kasarskaitė. Laidotuvių papročiai. Iš: *Dieveniškės*, sud. Venantas Mačiekus. Vilnius: Mintis, p. 374–383.
- Kuncevičius 2005 = Albinas Kuncevičius. *Lietuvos viduramžių archeologija*. Vilnius: Versus Aureus.
- Kurila 2009 = Laurynas Vytis Kurila. *Socialinė organizacija Rytų Lietuvoje III–XII a. (laidojimo paminklų duomenimis)*, daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Laužikas 2009 = Rimvydas Laužikas. Laidosena Dubingiuose. Iš: *Radvilų tėvonija Dubingiuose*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Matulevičienė, Steponavičienė 2014 = Saulė Matulevičienė, Daiva Steponavičienė. Apie archeologinį kostiumą. Iš: *Liaudies kultūra*, Nr. 2, p. 5–8.
- Merkienė 2007 = Irena Regina Merkienė, Karšatis ir laidotuvės. Iš: *Šiaurės Lietuvos kultūros paveldas. 1. Papročiai*. Kaunas: Žiemgalos leidykla, p. 137–159.
- Michelbertas 1986 = Mykolas Michelbertas. *Senasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius: Mokslo.
- Palionis 2004 = Jonas Palionis. *XVI–XVII a. lietuviškų raštų atrankinis žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Parker Pearson 1999 = Mike Parker Pearson. *The archaeology of death and burial*. Gloucestershire: The history press.
- Pečeliūnaitė-Bazienė 2002 = Elvyra Pečeliūnaitė-Bazienė. Audinių liekanos iš Gintarų kapinyno. Iš: *Archaeologia Lituana*, t. 3, p. 75–78.
- Pečeliūnaitė-Bazienė 2007a = E. Pečeliūnaitė-Bazienė. *Geležies amžiaus (I–XII a.) tekstilė Lietuvoje*, daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Pečeliūnaitė-Bazienė 2007b = E. Pečeliūnaitė-Bazienė. Natūralūs dažikliai, nustatyti I–XII a. iškastinės tekstilės fragmentuose. Iš: *LA*, t. 30, p. 81–96.
- Reitelaitis 1914 = Jonas Reitelaitis, *Gudelių parapijos monografija*. Vilnius: Martyno Kuko spaustuvė.
- Simonaitytė 1988 = Ieva Simonaitytė. Vilijus Karalius. Iš: *Raštai III*. Vilnius: Vaga.
- Šidiškienė 1993 = Irma Šidiškienė. Lietuvių XIX a. antrosios–XX a. pirmosios pusės įkapės. Iš: *Lietuvos istorijos metraštis: 1991 metai*, p. 58–72.
- Šorys, Steponavičienė 2013 = Juozas Šorys, Daiva Steponavičienė. Iš istorijos ūkų mėlynuojantys kuršiai. Iš: *Liaudies kultūra*, Nr. 1(148), p. 1–17.
- Urbanavičius 1966 = Vytautas Urbanavičius. Laidosena Lietuvoje XIV–XVII amžiais. Iš: *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*, 3(22), p. 105–119.
- Vaitkevičius 2002 = Vyktas Vaitkevičius. Pilviškių pilkapynas. Iš: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2000 metais*, p. 81–83.
- Vaitkunsienė 1991 = Laima Vaitkunsienė. Senieji lietuvių laidojimo papročiai (iki XIII a.). Iš: *Lietuvių liaudies papročiai*. Vilnius, p. 22–28.
- Valotkienė 2017 = Šarūnė Valotkienė. Maža moterėlė visą svetą dengia: simbolinės ir mitinės adatos reikšmės. Iš: *Liaudies kultūra*, 2(173), p. 76–86.
- Vaškevičiūtė 2007 = Ilona Vaškevičiūtė. Tautų kraustymosi ir baltų genčių sklaidos laikotarpis. Iš: *Lietuvos istorija: geležies amžius*, t. II, ats. red. G. Zabiela. Vilnius: Baltos lankos, p. 173–298.
- Volkaitė-Kulikauskienė 2001 = Regina Volkaitė-Kulikauskienė. *Lietuva valstybės priešaušriu*. Vilnius: Vaga.
- Žulkus, Jarockis 2013 = Vladas Žulkus, Romas Jarockis. *Lietuvos archeologija IV: Vikingų laikai ir iškylstybinis laikotarpis*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

PLACED ON A BOARD, DRESSED IN WHITE FUNERAL GARB: THE CONCEPT OF GRAVE GOODS ACCORDING TO DATA FROM LANGUAGE, CUSTOMS, FOLKLORE AND ARCHAEOLOGY

The oldest burials provide us with knowledge about burial rites, and the found grave goods (items and clothes placed in the grave for the deceased) about the concept of death and afterlife. In Lithuania, the oldest grave goods have been found in burials from the Stone Age, and we have the most information about the tradition of laying grave goods in the territory of present-day Lithuania from the 1st–16th century, when grave goods are found in almost all graves, regardless of the type of grave, the sex and age of the deceased. Certain sets of grave goods report on the sex, age, occupation, and the life of the deceased. In living language and folklore, only the garments of the deceased, which may have had a protective function at the time of the funeral, as well as to further life in the afterlife, are referred to as grave goods. Objects placed in a tomb (or coffin) could have similar functions, and some of them were used in the ritual of burials.

Lietuvos nacionalinis muziejus,
Archeologijos skyrius,
Arsenalo g. 1, LT-01143, Vilnius
E. paštas: b.sarune@gmail.com

Gauta 2019 12 12, įteikta spaudai 2020 10 16

LIGŲ IR MIRUSIŲJŲ RYŠIAI LIETUVIŲ FOLKLORE

Asta SKUJYTĖ-RAZMIENĖ

Straipsnyje gilinamasi į mitiniame pasaulėvaizdyje atsiskleidžiančias mirusiųjų sąsajas su ligomis. Iš rašytinių šaltinių ir tautosakos matyti, kad gyvuosius galėjusios susargdinti tiek vėlės (ši liga vadinta vėlių pakandimu arba apipūtumu), tiek prisikėlę numirėliai. Su pastaraisiais buvo siejamos epideminės ligos, dažniausiai – maras.

Reikšminiai žodžiai: mitologija, mirusieji, epideminės ligos, tautosaka.

■ 1989 m. knygoje „Mirties archipelagai“ prancūzų sociologas, etnologas Žanas Didjė Jurbenas (Jean-Didier Urbain) rašė, kad mirtis – tai neišvengiamas fenomenas, su kuriuo kasdien susiduriami visų kultūrų žmonės žino, jog kada nors jie bus šio tragiško, atsikartojančio spektaklio pagrindiniais aktoriais (Urbain 2005: 48). Gyvenimas mirties akivaizdoje, gyvųjų santykiai su mirusiais, mirties ir pomirtinio gyvenimo samprata ar įvairūs šį žmogiškosios būties transformacijos etapą lydintys ritualai jau nagrinėti įvairių sričių mokslininkų tiek užsienyje, tiek Lietuvoje¹, tačiau vis išryškėja ir naujų šios temos aspektų.

Lietuvių tautosakoje mirusieji minimi ne tik laidotuvių kontekste. Nemažai mitologinių sakmių, tikėjimų, smulkiosios tautosakos pavyzdžių liudija, kad ne visi iškeliavusieji anapilin išėdavosi ramybėje – dalis jų likdavo šiapus, ne tik sėdami baimę ir siaubą, bet ir sukeldami pavojų gyvųjų sveikatai bei gyvybei. Šiame straipsnyje, remiantis lietuvių folkloru, archeologiniais duomenimis, istoriniais šaltiniais bei užsienio mokslininkų tyrimais, gilinamasi į mirusiųjų ryšius su ligomis. Siekiama išsiaiškinti, su kokiais konkrečiais susirgimais mirusieji buvo siejami, kokios galėjo būti jų sugrįžimo į gyvųjų pasaulį priežastys bei kaip tai praplečia mirusiojo sampratą tradicinėje kultūroje.

KENKianti VĖLĖ

Tradicinės bendruomenės nario neturėjo gąsdinti nei mirtis (kaip natūralus procesas), nei miręs kūnas. Kaimuose XIX a. pab.–XX a. pr. apie mirštantį žmogų neretai būdavo pranešama visai bendruomenei: „Kai tik ligonis pradėdavo merdėti, gretai kas nors išbėgdavo iš trobos, pagriebdavo pagaliukus ir mušdavo (brazdindavo) į lentą arba į statinės dugną – duodavo kaimui žinią, kad žmogus miršta ir kad kaimynai turi rinktis prie mirštančio ligonio. <...> Daug žmonių seniau subėgdavo prie mirštančiojo – jų būdavo pilna troba“ (Mickevičius 2008: 289–290). Nekrofobija, arba negyvo kūno baimė, kaip liudija tikėjimų tekstai, taip pat turėjo būti įveikiama: bijančiajam buvo liepiama pačiupinėti mirusiojo kojos nykštį („Jei kas bijo numirėlių, tai reikia pačiupot už numirelio nykščio piršto kojos, tai nėsbijos numirelių“, LTR 725/318) arba net pagrauzti mirusio žmogaus kaulą („Jeigu nori, kad baimė numirelių neimtų, reikia numirelio kaulų pagrauzti“, LMD I 474/472). Būtina pastebėti, jog toks santykis su mirtimi ir mirusiais primena viduramžius, kuomet, kaip teigė Filipas Ari, „žmogus gyvena mirties ir mirusiųjų artumoje“ (Ariès 1993: 141).

Mirusio žmogaus baimė tradicinėje bendruomenėje galėjo būti traktuojama kaip iracionali – buvo sakoma: „Gyvo reikia bijoti, o ne mirusio“ (LTR 7172/2/272) ir pan. Tokią nuostatą atskleidžia ir išsamesnis pasakojimas:

Mano motinėlė nei dieną, nei naktį niekad dos nebijodavo pro kapines praeiti, kaip kiti žmonės baugštos. Ji mus, vaikus, liūbėdavo mokinti, idant nei kapinių, nei numirėlių nesibijotumbim. „Vaikai, – teip ji kalbėdavo, – numirėliai jums nieko nedarys, dvasių neprivalote bijotis, ale nuo gyvųjų pasisaugokite, tie jums gal daug ką užkenkti <...> Jeigu jūs baugštotės pro kapines praeiti, tai tik drąsiai pasakykit numirusiems „labą vakarą“ arba „labą rytą“, tada jūs nebijositės ir nieks jus negandys. Ir aš teip darau, kad man, pro kapines einant, baugu rodosi. Darykit ir jūs, tai baimė

1 P vz., Philippe Ariès „Mirties supratimas Vakarų kultūros istorijoje“ (1993), Alan F. Segal „Life after Death. A History of the Afterlife in the Religions of the West“ (2004), Colin Murray Parkes et al. „Death and Bereavement Across Cultures“ (1997, 2004), Patrick J. Geary „Living with the Dead in the Middle Ages“ (1994), Douglas J. Davies „A Brief History of Death“ (2007), Jean-Claude Schmitt „Ghosts in the Middle Ages: The Living and the Dead in Medieval Society“ (1998) etc. Lietuviškuosius kontekstus nagrinėja Radvilės Racėnaitės monografija „Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore“ (2011), Angelės Vyšniauskaitės, Irenos Reginos Merkienės, Editos Korzonaitės, Rimutės Garnevičiūtės tyrimai ir kt.

Trys kapai Druskininkų k.
(Raitininkų apyl., Alytaus r.)
laukuose. Apie 1952 m. Jurgio
Dovydaičio nuotrauka. Saugoma
LLTI LTR.

tuojaus nuo širdies nuslinks, tai pasijusit lyg aukščiausioj draugystėj su numirėlių dvasėms ėsą <...> (BsV 1998: 114, Nr. 3)

Nevaldoma mirusiųjų baimė ar net momentinis jų išsigandimas galėjo sukelti negalavimus ar ligą. Liaudyje ji buvo vadinama *vėlių pakandimu* (*pagavimu*) arba *vėlių apipūtumu*. Susargdinti žmogų vėlės galėjusios tuomet, „kada, būdams prie numirėlio namuose arba ant kapinių, nusigąsti iš netyčių kojai paslydus, įkišus ją į kokią skylę ir t. t., tada vėlės žmogų pakanda: žmogus visas pagelsta ir ima nykti. Tokį žmonės pamatę klausia: ‘Ar vėlės tave pakando?’“ (BsV 1998: 229, Nr. 17). Šis motyvas plačiau išskleidžiamas mitologinėje sakinėje:

Vėlės pagauna tik tai, kursai numirėlio nusigąsta, kaip ne sykį atsitinka šarvojant arba plaujant numirėlį, kada jisai krūpteria, nuleidžia ranką ir t. t. Jau 3 metai kaip Rožė Glodienė, gyvenanti Plokščiuose, ėjo ant šermenų Matjauskienės ir, žengdama per slenkstį, staiga numynė į duobelę po išimtai plytai, atgal atvirto ir nusigando: jai pasirodė, kad numirėlis tiesiog eina ant jos per duris. Iš to baisiai įsirgo, mėtosi, tąso ją į visas puses, šaukia, mykia, išduodama iš vidurių kažin kokį balsą be žodžių. Važiojo pas daktarus, bet tie nieko nepagelbėjo. Išgirdus, kad Gelgaudiškio vaitas Račuvaitis nuo priepuolio gydo, nuvažiavo šįmet (1896 m.) pavasarį pas jį. Tas gi, apžiūrėjęs ją, rado du speniuku pašonėje ir pasakė:

– Nėr ką gydytis ir pas daktarus važinėti, nieko iš to nebus dėl to, kad išsigandai numirėlio ir vėlės tave pagavo. <...> (BsV 1998: 229–230, Nr. 18).

Daugelyje kultūrų išgąstis buvo laikomas pavojinga būseną: anot Margaret Pakson, Rusijoje išgąstis buvo traktuojamas kaip asmeninės erdvės deformacija, sužalojimas, pritraukiantis *нопча* – neigiamą jėgą, kuri sukelia tiek fizines, tiek psichologines ligas (Paxson 2005: 176). Anot kūno sampratą suomių kultūroje tyrinėjusios Lauros Stark, žmogaus kūnas tradicinėje kultūroje buvo suvokiamas kaip atsiveriantis išorės poveikiui, o to pasekmė – disbalansas, pasireiškiantis fiziniais arba psichologiniais negalavimais. Būtent išgąstis buvo vienas iš kūną išorei ir ligoms atveriančių veiksnių (Stark 2006: 152, 159). R. Racėnaitė, tyrusi mirties sampratą lietuvių folklore, atkreipia dėmesį į vietas, kurioje žmogus išsigąsta, svarbą. Jos teigimu, „užkliuvus semantiškai ženkloje vietoje, susiliečiama su pomirtinio pasaulio būtybe, o kiekvienas tiesioginis kontaktas su anapusybe žmogui kelia pavojų“ (Racėnaitė 2011: 256). Kaip galima matyti iš pateiktų pavyzdžių, išgąstis, kurį sukelia mirusysis, galėjo turėti baisių padarinių žmogaus sveikatai.

Taip pat buvo tikima, kad žmogaus vėlė galiinti užkrėsti būtent ta liga, nuo kurios jis yra miręs:

Savo gimtuvės (Galbrasčiuos, Ragainės pav.) apygardij aš to vardo vėlė niekur minavojant negirdėjau. Aš pats buvau 45 metų, kaip tą vardą pirmą kartą nuo vienos iš Lauksargių kampo senos moteriškos girdėjau. Ta, man savo ligas aprašydama, teipo išsitarė: „Vėlės mane appūtė, ir aš tuojaus ta liga apsirgau, kuria kiti iš tų namų numirė, bet tuočės, ilgai sirgdama, tikt pasigavau“. Kiek supratau, tai ji

norėjo tuom išliudyti, kad ją mirusių dvasės, arba, kaip ji sakė, vėlės, ta pačia liga appūtusios, arba apkretusios. (BsV 1998: 228–229, Nr. 16)

Tad norint apsisaugoti, svarbu buvo iš mirusiojo aplinkos kuo skubiau eliminuoti jo ligą: „Liga, numirus žmogui, turi pereiti kam nors kitam. Todėl, kai tik numiršta, reikia padėti viedrą su pamazgomis ir neiti kokią valandą arti numirėlio. Tada liga pereis į tą viedrą. Pamazgas užkasti“ (LTR 1415/130) (plg. „Nuprausęs numirėlį, vandens šiukšlynas pilti negalima. Reikia išpilti kokion nors duobėn ir šią užkasti. Jei pils ant mėšlyno, kas nors šeimos nabaščiko liga sirgs“, LTR 2702/3).

Jau susirgus *vėlių pakandimu* ar *apipūtimu*, ši vėlių užleista liga, kaip ir kitos ligos, taip pat turėjo būti pašalinama – atskiriama nuo žmogaus. Tam buvo pasitelkiamas smilkymas – gydymo būdas, paremtas tikėjimu, kad įkvepiami dūmai gali paveikti žmogaus vidų. Svarbu, kad šiuo atveju ligai, panašiai kaip ir mirusiojo baimei įveikti, remiantis principu *similia similibus curantur* (panašaus gydymas panašiu), naudoti tiesioginę sąlytį su juo turintys ar turėję daiktai arba objektai: „Norint nuo vėlių atsiliuosuoti, reikia tuojaus, kaip tik nusigąsti numirėlio, nukirpti jo plaukų, paimti skaras, kuriomis mazgojo ir šluostė numirėlį, užkūrinti jas ir parūkyti save“ (BsV 1998: 230, Nr. 19). Kartais smilkymas derintas su gydomuoju gėrimu: „Jei žmogus gauna priepuolį (nusigąsta) nuo numirėlio, tai reik marškiniams, nuvilktais nuo numirėlio, vilkėti, sudeginti juos po biskį, dūmais rūkintis ir gert pulverio“ (BsIT 2002: 452).

Nusigandus numirėlio ir norint *atsiliuosuoti nuo žudančių vėlių*, galėjo būti imamasi ir kitokių gydymo priemonių, pavyzdžiui: „Paimti dvi gijas (vilnonius siūlus) ir, nunešus jas ant kapinių, vieną jų, ilgą į savo stuomenį, patiesti išilgai ant šviežio kapo, kitą gi patiesti skersai ir atsiklaupus sukalbėti septynis išstisus poteriesius („Tėve mūsų“, „Sveika, Marija“, „Tikiu į Dievą Tėvą“ ir „Garbė būk Dievui Tėvui“) ir atsikėlus eiti namo neatsižiūrint ir su nieku nešnekant“ (BsV 1998: 229–230, Nr. 18) ir pan. Buvo tikima, kad atlikus šį ritualą žmogų kankinančios vėlės liksinčios kapinėse (BsV 1998: 230, Nr. 18).

Įdomu tai, kad ir latvių folklоре minima *numirėlio liga* (la. *miroņa vaina*). Ja susergama, kai namuose tebesant pašarvotam mirusiajam, imama dalintis jo turtą (LTT: *miroņa vaina* Nr. 20790) arba dėl jo susipykstama (LTT: *miroņa vaina* Nr.

20793). Ši liga galėjo ištikti ir tuos, kurie vogė mirusiesiems į karstą įdėtus daiktus (LTT: *miroņa vaina* Nr. 20794). Tokiu atveju, panašiai, kaip ir pakandus vėlėms, žmogus ima nykti, gelsti, jam stingsta kojos (LTT: *miroņa vaina* Nr. 20789), apmiršta, nusilpsta rankos (LTT: *miroņa vaina* Nr. 20791). Tik šio susirgimo priežastis aiškinama kitaip: tai bausmė už netinkamą elgesį, o ne išgąščio sukelta liga.

Tad vėlės galėjo būti laikomos dviejų ligų – *pakandimo*, arba *pagavimo*, (kuomet išsigąstama mirusio žmogaus) ir *apipūtimo* (kuomet žmogus susergera mirusiojo sirgta liga) – priežastimi.

Lietuvių tautosakoje taip pat užsimenama apie tai, kad mirusieji galėjo būti atsakingi ir už epidemines ligas.

KENKiantis kūnas

Lietuvių raudose galima aptikti žodžių, kuriais išreiškiamas noras, kad mirusysis vėl atgytų, pavyzdžiui: „Oi močiute mano, <...> kad aš išgalėčiau, tai aš prisikeltau savo močiutę nuo baltos lantelės, nog plonų drobelių, mažų prakalbintau su meiliais žodeliais“ (BsIT 2002: 168–171), „Oi brolaliai brolaliai! Apstokim tėvelį iš visų šalalių, bučiuokim tėvulių baltas rankelas, prašykim tėvulio meiliausiais žodeliais – [mažu ir perprašysim,] mažų ir pasigailės, mažų ir prakalbės...“ (BsIT 2002: 175, Nr. 3), „Oi sūneli mano, <...> tu užsikelkie nuo baltos lantelės, oi, tai tu išaikie iš aukštos klėtėlės“ (BsIT 2002: 215, Nr. 3). Tačiau iš tiesų visaip stengtasi užtikrinti, kad taip neatsitiktų², kadangi tradicinėje bendruomenėje mirusiojo prisikėlimas buvo vienas iš labiausiai nepageidautų ir didelę baimę kėlusią dalyką.

Kaip pažymi tyrėja Elif Bojadžiuog, laidotuvės – tai velionio integracija į bendruomenės mirusiųjų būrį, todėl turėjo būti daroma viskas, kad šis perėjimas būtų sėkmingas (Boyaczoslu 2015: 9). Tai siekta užtikrinti nuo pat mirštančiojo marimo: bendruomenę paliekantis narys turėjo būti

2 Pvz.: „Vandenį, kuruomi lavoną mazgota, reik prieš buto duris kryžiumi išliet, nes kitaip numirėlis netur ramumo, bet tur grįžt atgal ir vaidytis“ (BsV 1998: 105, Nr. 20) arba „Kai žmogus numiršta, tai reikia jis bučiuoti, visiems girti, jo gyvenimą apraudoti, kitus įvirkdyti, bet niekuomet nepeikti, bo sako nabasčykai ateina nakčia už išniekinimą atkeršyti“ (LMD I 474/779). Kaip pažymi žmonių ir mirusiųjų santykius folklоре tyrinėjusi E. Korzonaitė, laidotuvių veiksmais ir įvairiomis žodinėmis formulėmis mirusiajam buvo nurodoma „likti kape ir laikytis nusistovėjusios tvarkos“ (Korzonaitė 2003: 171).

Kapinių vartai
(Musninkų k.
arba Čiobiškio k.
Širvintų r. sav.).
1957 m. Jurgio
Dovydaičio
nuotrauka. Saugoma
LLTI LTR.

tinkamai paruoštas *paskutinei kelionei*, taip pat pats pasiruošęs palikti savo nugyventą gyvenimą, tapatybę bei atsakyti su gyvaisiais saistančių ryšių (Boyaczošlu 2015: 12–13). Mirties procesas turėjo būti kontroliuojamas, nes tik tokiu būdu galėjo būti užtikrinama, kad mirusysis mirė *teisinga* mirtimi (angl. *good death*) (Boyaczošlu 2015: 10). Netinkama mirtis (angl. *bad death*) – savižudybė arba nelaimingas atsitikimas (t. y. staigi mirtis), kaip ir netinkamai atliktas laidotuvių ritualas, galėjo tapti mirusiojo prisikėlimo priežastimi. *Vaiduliai* daugelyje kultūrų laikyti mirusieji, įstrigę liminalioje būsenoje, atskirti nuo gyvųjų pasaulio, bet neintegruoti į mirusiųjų gretas; t. y. tie, kuriuos tebejungė ryšiai su gyvaisiais (Boyaczošlu 2015: 14–17). Slavų mitologijoje toks prisikėlęs mirusysis (rus. покойник „заложенный“) buvo suvokiamas kaip priešingybė protėviams (rus. предку) – bendruomenės nariams, mirusiems *teisinga* mirtimi (Левкиевская 2009: 118).

Lietuvių tikėta, kad „dūšios visų tų, kurie, gyvi būdami, nelabą gyvenimą vedę, kurie ne savo mirtį mirę, būtent: pasikorę (pakaruokliai), vandenij nuskendę (paskendėliai), nusišovę ir t. t., sako, vaidinasi, žmonėms ramumo neduodamos“ (BsV 1998: 231, Nr. 6). Kita vertus, mitologinėse sakmėse kalbama ir apie kitas priežastis, dėl kurių tampama tokiomis gyviesiems *ramumo neduodančiomis* vėlėmis: vienoje iš jų vaiduliu tampa girininkas, kuris, nors ir buvęs geras, bet nesilankęs bažnyčioje ir nėjęs išpažinties (LMD I 271/2); kitoje sakmėje pasakojama apie Kielį iš Višakių Rūdos, kuris išniekina – peršauna iš bažnyčios parsineštą komuniją. Ir nors taip jis tampa taikliu

medžiotoju, tačiau praranda pomirtinio gyvenimo ramybę:

<...> Lavoną įkasė balon. Sako, jis atsikeldavo iš grabo ir skandindavęs žmones. Šali tos balos buvęs kelias ir labai sausas. Kai palaidojo čia Kielį, tai daugybę pagrimis į purvą.

Arba Kielis pareidavęs pas savo brolio pačią ir žnaibęs ją. Išeidamas pranešdavęs broliui: „Eik“, – sako, – „Tavo žmoną gnaibysiu“. Kai vyras nueis, pačią ras tik gyvą. (LMD I 817/15)

Kitoje sakmėje iš numirusių prisikelia ir artimiesiems ramybės neduoda iš doros kelio išklydusi moteris. Po savižudybės ji grįžta į kaimą ir savo paliktą šeimą:

Kitą naktį ateina, prašo pas savo vyrą, kad jis jai pirktų batus, skrybėlę, suknelę; atsisdėda prie stalo, pradeda šukuoti savo plaukus dainuodama, tai vėl pradeda verkti, skųstis savo gyvenimu, kad jai labai sunku, kad jos nieks nebepriima, visi ją varo nuo savęs. Bet kai užgieda pirmas gaidys, tai ji griebia savo vyrą, traukia prie durų ir nori su juo eiti, bet jis pradeda žegnotis, šaukti savo brolių ir jinai prapuola.

Kitą kartą ateina pas naktigoninkus, prašo pas juos valgyti, drabužių, ir kuomet nori jau eiti, tai prašo, kad ją palydėtų, ir kai eina tai visai į priešingą pusę, kur ji yra palaidota. Ir taip jinai vaikščiojo ir vaikščiojo, ir vis gąsdino žmones. Žmonės nežinojo kas su ja daryti. Statė kryžius, laikė pamaldas ir vis tiek tuo jos nenuramino. (LMD I 398/1)

Drucminų
(Varėnos r.)
kapinės. 1962 m.
Jurgio Dovydaičio
nuotrauka.
Saugoma LLTI
LTR.

Vaiduliu tampa žmogžudys: nors ir palaidotas ant trijų laukų *rubežiaus*, jis vis tiek kenkia kaimo žmonėms (LTR 11/109). Neretai sakmėse minimi ir dvarininkai, tapę gyvaisiais numirėliais už blogą elgesį su baudžiauninkais ar nedorą gyvenimo būdą (LTR 28/333, LTR 462/229, LTR 452/71).

Atgiję numirėliai elgdavosi dvejopai – kai kuriais atvejais jie tiesiog grįždavo namo ir elgdavosi taip, tarsi nė nebūtų mirę, pavyzdžiui:

Kitą kartą vienos žmonos miręs vyras. Jis kiekvieną naktį pareidavęs į savo namus ir atsisėdęs laikydavęs rankoj karsto viršų. Žmona nuėjusi pas kunigą klaustis patarimo, kuris jai ir pataręs, kad reikia persinešti daug išveiginių rūbų ir pačiai puošti jais, tada numirėlis paklausiąs: „Kur eisi, kad taip puošies?“ Tada jam atsakyk: „Į veselę: brolis su seseria žanijasi“. Ji taip ir padariusi. Tada numirėlis jai atsakęs: „Na, juodu išpakutavos, galiu dar būti“.

Kitą naktį numirėlis ir vėl parėjęs. Žmona vėl puošiasi. Numirėlis klausia: „Kur eisi, kad taip puošies?“ – „Į veselę: tėvas su dukterim žanijasi“. – „Išpakutavos juodu, galiu dar būti“.

Trečią naktį ir vėl numirėlis parėjęs į savo namus. Žmona vėl puošiasi išveiginiais rūbais, prausiasi, rengiasi. Numirėlis klausia: „Kur eisi, kad taip puošies?“ – „Į veselę: kūma su pode žanijasi“. – „Na, juodu jokia būdu beišpakutavos, reik išeiti“. Nuo to laiko daugiau numirėlis nebegrižęs į savo namus. (LTR 8076/416)

Kaip teigia E. Korzonaitė, tokio pobūdžio sakmė parodo, kad „mirusysis nesuvokia realios situacijos. <...> Mirusiojo artimieji, suprasdami realią situaciją ir žinodami, ką daryti, pateikia numirėliui neįtikėtinų pavyzdžių. Šitai mirusieji priverčiami suprasti, kad elgiasi netinkamai ir pažeidžia nusistovėjusią tvarką“ (Korzonaitė 2003: 172).

Tačiau dažniausiai sugrįžęs mirusysis neduoda ramybės gyviesiems, juos kankina, pavyzdžiui:

Vieną kartą keliolika vyrų jojo į naktigonę ir, jodami pro prūsų kapines, pamatė, kad žmogaus ranka išlindo iš kapo, turinti baltą skepetaitę. Vėjas papūtė – pur pur pur! Dabar vyrai sustojo ir tēmijo, kas ten per prajovas turės nusiduoti. Jims bestovint, žiūri – ir antra ranka išlindo. Ant galo visa žmogysta pasirėplino ant kapo, atsistojo, nusipurtė žemes, perlipo per tvorą ir nuvėjo kaimo link moteriška ypata.

Tarpe jojančių buvo du vokiečiu, jaunu vaikinų.

– Ar žinote ką, vyrai, – sako tuodu vokiečiu, – ten aina mūsų motina. Ji pareina kasnakt ir smaigia mūsų tėvą. Grįžkime, vyrai, nes rupūžė mūsų tėvą parėjus užsmaigs.

<...> (BsV 1998: 240, Nr. 8)

Kartais susidūrimai su gyvu numirėliu iš tiesų turi tragiškų pasekmių – vienoje sakmėje pasakojama, kaip prisikėlęs miręs vyras pasmaugia lopšyje gulėjusį savo sūnų (LMD I 271/2).

Į gyvųjų pasaulį sugrįžę mirusieji galėjo kenkti ne tik savo šeimai ar giminei, bet ir visai bendruomenei. Liminalioje būsenoje įstrigusios būtybės buvo siejamos su nešvara, tarša, dėl to manyta, kad jos kelia grėsmę ir pavojų (Boyaczošlu 2015: 15). Kaip yra pastebėjusi R. Racėnaitė, mirusysis apskritai buvo suvokiamas kaip taršos šaltinis – net ir mirtis lietuvių tradicinėje kultūroje galėjo būti suvokiama kaip užkratas (Racėnaitė 2011: 253). Dėl šios priežasties tiek Vakarų, tiek Rytų tautose vaiduliai neretai buvo siejami ir su epideminėmis ligomis (Boyaczošlu 2015: 22; Левкиевская 2009: 118).

Lietuvių folkloro tyrimams aktualus Prūsijos kartografo ir istoriko Kasparo Henenbergerio (Kaspar Hennenberger) 1595 m. parengtas „Didesnių Prūsijos krašto žemėlapių paaiškinimas“, kuriame, be žemėlapių, jis pateikė ne tik surinktus duomenis iš leidinių, bet ir pasakojimus bei tautosaką, užrašytą iš kelionės metu sutiktų prūsų ir lietuvių žmonių. Būtent šiame veikale aptinkamas „Pasakojimas, kaip nuo maro miręs žmogus ėdantis likusius gyvuosius“:

1564 metais buvo maras. Tais metais ir Dievo man paskirtos parapijos dviejuose kaimuose siautė mirtis; iš vieno kaimo atėjo pas mane trys valstiečiai prašydami leisti palaidoti, – jie paminėjo ir vietą. Aš jiems leidau laidoti, tik uždraudžiau toje vietoje, kadangi man jau buvo pasiskundęs mokytojas, kad jie mirusiuosius užkasą jam prie pat durų, kad jis net n,egalintis patekti į šventorių skambinti varpais, nors jie šiaip turį pakankamai vietos, kur laidoti. Jie man pasakė, kad buvę girdėję, jog *pirmasis asmuo, kuris kokiame nors kaime mirštantis maro metu, atsiedantis karste ir ėdantis paklodę, ir kolei jis ėdantis, tolei toje vietoje nesiliaują mirti žmonės, ir taip būtų atsitikę ir N., bet kai jie iškasę pirmąjį ir radę N. N. sėdintį ir ėdantį, jie nukirtę jam kastuvu galvą* [čia ir toliau išskirta mano – A. S.-R.], ir tada tai [maras] liovėsi.

<...>

Kitame kaimelyje pirmasis numirėlis buvo palaidotas laukuose, kadangi jis, dvaro tarnas, nors buvo ne kartą perspėtas, tačiau vis vien vengė Komunijos. *Jį keletas slapčiomis atkasė ir rado sėdintį ir ryjantį paklodę; jie jam nukirto galvą, kad kraujas aptaškė kasėjus ir juos nelabasis velnias apakino, – jie nebegalėjo nieko matyti*. Bet tai jiems baigėsi blogai, kadangi jie namuose visur rado sergančius, ir po to [žmonės] mirdavo daug skausmingiau nei anksčiau. Kaimelyje gyveno tik šešios valstiečių ir kelios

sodininkų [šeimos], ir greitai 49 [žmonės] iš jų mirė, neskaitant keleto, kurių jie man nenurodė ir kuriuos palaidojo laukuose. Aš esu tokios nuomonės, kad mūsų ponas Dievas tuomet norėjo įsakyti nutraukti bausmę, bet tai pastebėjęs velnias norėjo mūsų ponui Dievui atimti garbę ir nuvesti žmones į netikėjimą. Bet, ačiū Dievui, jo valia neišsipildė, nes tiems, kurie [Dievu] sekė, tai [maras] liovėsi, bet netikintiems tai tik prasidėjo.

Tokia pat istorija buvo užrašyta Vitenbergo kunigo, magistro Georgijaus Rorarijaus ir pateikta ponui Liuteriui: *viename kaime mirusi moteris dabar, kai yra palaidota, pati save ėdanti kape, todėl tame kaime greitai mirsią visi žmonės*. Į tai Liuteris atsakė: „Tai velnio apgavystė ir piktumas; jeigu jie tuo netikėtų, jiems tai ir nepakenktų, ir tai jie laikytų ne kuo nors kitu, o velnio šmėkla. Bet kadangi jie yra tokie prietaringi, tai ir toliau miršta.“ <...>

Pasakojama, kad prieš keletą metų vienas geras kaimo kunigas netoli Karaliaučiaus pats stovėjęs prie kapo ir stebėjęs, kaip atkasė tokį žmogų; tegul susimyli Dievas, kur yra tokie ganytojai. <...> (BRMŠ 2001: 343–344)

Panašių pasakojimų apie savo įkapes valgančius ir marą bei badą sukeliančius žmones (ypač moteris, kurios laikytos raganomis) užrašyta ir kitose Europos šalyse (Daniels, Stevans 1903: 1463), tad šis motyvas buvo plačiai paplitęs. Tačiau, pasak Norberto Vėliaus, komentavusio K. Henenbergerio ištraukų vertimą, medžiaga, susijusi su jo užrašyta baltų tautosaka, yra patikima (Vėlius 2001: 324). Svarbu yra tai, kad Lietuvoje dar XIX a. pab.–XX a. pr. tebebuvo užrašoma tokio pobūdžio tikėjimų ir sakmių, pavyzdžiui: „Jeigu vienam žmogui mirus, paskui jo daug kitų miršta, tai reik tą pirmutinį atkast, nukirst jam galvą ir padėt tarp jo kojų, tai daugiau taip žmonės nemirs“ (LMD I 621/49); „Jeigu atkasus numirėlį, po kurio mirties miršta daug žmonių, randa burnoj (apžiojęs turi) apžiotą kepurę (jeigu boba, tai skaralę), tai reik ištraukt ir pripilt smėlio. Tegu ėda smėlį, nes kai turi burnoj kepurę arba skarelę, tai sako, kad ryja gyvus žmones, todėl po jos arba jo mirties tankiai kiti žmonės miršta“ (LMD I 621/50) arba „Jei kūdikis gema su dantimis, tikėdavo, kad jis miręs ėda visas savo drapanas, o pakol jis suėda, tai žmonės miršta ten tame kaime, kur jis numirė. Dėl to, sako, reikią tokį kūną atkast ir atimt nog jo drapanas. Šita tikyba ir dabar da užsilaiko“ (BsJK 2004: 383–384).

Drucminų
(Varėnos r.)
kapinės. 1962 m.
Jurgio Dovydaičio
nuotrauka.
Saugoma LLTI
LTR.

Tad mirusieji tebesieti su epideminėmis ligomis ir praėjus trims šimtams metų nuo K. Hennenbergerio užrašytų pasakojimų³.

Ne viename tekste paminėta, kad atgijusį numirėlį galima įveikti nukirtus jam galvą. Ypač buvo svarbu, kad jis negalėtų vėl galvos užsidėti, nes kitaip sugrįždavęs ir tęsdavęs kankinimus, pavyzdžiui: „Jau paskui nukirto galvą vienąsyk jam, nukirto galvą ir padėjo pas kojas tą galvą. Jis parėjęs į žmoną, meta su galva ta“ (Vaitkevičius, Vaitkevičienė 2011: 125). Dėl to kartais įtariamas vaidulis (t. y. nelaiku miręs) karste būdavo paguldomas kniūbsčias: „Kad kniūbsčią nelaikį paguldo, tai jis negal, nevalia ant kelių atsiklaupiti, tai tada ir negal vaikščiot“ (BsJK 2004: 288, Nr. 645). Jeigu ir tai nepadėdavę, tuomet karstą perverdavę kuolu: „Kai maža buvau, kalbėdavo, kad viena pamirusi ataidavo namo. Tada ją atkasė ir kniūbsčiu padėjo – vis ataidavo. Tik kai pušiniu kuolu pervėrė, tai daugiau jau nepasirodydavo“ (LTR 4232/366).

Svarbu, kad tokią kovos su atgyjančiais mirusiais praktiką liudija ir archeologiniai duomenys. Į tai dėmesį jau buvo atkreipusi E. Korzonaitė

(Korzonaitė 2003: 174–175), o archeologas Gintautas Vėlius su tikėjimu ramybės neduodančiais mirusiais sieja XIII–XIV a. Kernavės kapinyne rastus penkis išskirtinius palaidojimus (iš 292 kapų): „Du vyrai (86-as ir 155-as kapai) bei moteris (142-as kapas) palaidoti kniūbssti arba beveik kniūbssti, vienas vyras ant dešinio šono (153-as kapas). Viena moteris (133-as kapas) palaidota nukirsta galva bei rankomis“ (Vėlius 2010: 63). Plačiau komentuodamas moters palaidojimą, G. Vėlius pastebi: „Panašu, kad moteris iš pradžių buvo paguldyta į kapą tvarkingai, kaip eilinė bendruomenės narė. Tai rodo kapo vieta kapinyne, o ne už jo ribų, taip pat skeleto padėtis“ (Vėlius 2010: 64). Tokie išskirtiniai palaidojimai aptinkami ir kitose šalyse, pavyzdžiui, Anglijoje, tad, anot Elif Bojadžiogu, tokios praktikos taikytos skirtinguose kraštuose, nepriklausomai nuo išpažįstamos religijos (Boyaczoslu 2015: 18–19).

IŠVADOS

Lietuvių tradicinėje kultūroje mirusysis galėjo sugrįžti į gyvųjų pasaulį dviem pavidalais – kaip vėlė ir kaip vaidulis (gyvas numirėlis). Tai galėjo atsitikti dėl įvairių priežasčių: netinkamos mirties (savižudybės ar nelaimingo atsitikimo), nedoro gyvenimo, netinkamai atliktų laidotuvių apeigų ar nesilaikius draudimų etc. Manyta, kad mirusiųjų dvasios galėjo sukelti tokias ligas kaip *vėlių pakandimas* (*pagavimas*) arba *vėlių apipūtimas*.

3 Viena iš vėliausiai užfiksuotų sakmių apie marą platinančią būtybę – Pavietrių (maro) bobą –1973 m. užrašyta Aukštadvaryje (Trakų r.): „Sako, kad Pavietrių boba tvarte gyveno. Kartą ją vyrai pagavo, galvą nupjovė ir tarp kojų padėjo, pakasė“ (LTR 4551/ 218). Nors ir nėra iki galo aišku, ar minima Pavietrių boba buvo prisikelianti numirėlė, tačiau anksčiau pateikti analogiški pavyzdžiai leidų taip manyti.

Tuo tarpu gyvieji numirėliai buvo siejami su epideminėmis ligomis.

Ligos, siejamos su vėlėmis, dažniausiai buvo suvokiamos kaip išgąščio pasekmė, todėl gydomos smilkymu, turinčiu išvalyti žmogaus vidų. O jeigu „nelaikis“ numirėlis buvo siejamas su epideminių ligų plitimu, jam turėjo būti nukertama galva, atimamos įkapės ir pan. Mirusiųjų siejimas su ligomis praplečia jiems priskiriamų galių spektrą – kaip matyti, tradicinėje kultūroje jie buvo suvokiami ne tik kaip ramybės drumstėjai, bet ir kaip mitologinės būtybės, galinčios paveikti žmogaus sveikatą ar net atimti gyvybę.

SANTRUMPOS IR ŠALTINIAI

- BSĮT 2002 = *Įvairi tautosaka iš rinkinių* (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 11). Surinko J. Basanavičius, parengė K. Aleksynas, L. Sauka. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- BSJK 2004 = *Juodoji knyga* (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 12). Surinko J. Basanavičius, parengė K. Aleksynas, L. Sauka. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- BsV 1998 = *Iš gyvenimo vėlių bei velnių* (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 7). Surinko Jonas Basanavičius. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- BRMŠ 2001 = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai II*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- LLTI LTR = Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas
- LMD = Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynė
- LTR = Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas
- LTT = *Latviešu tautas ticējumi 1–4*. Sakrājis un sakārtojais prof. P. Šmits. Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums ar kultūras fonda pabalstu, 1940–1941. Kai cituojama iš elektroninės versijos (prieiga per internetą: <http://valoda.aialab.lv/folkloraticejumi/>), cituojant nurodomas antraštinis žodis.

LITERATŪRA

- Ariés 1993 = Ph. Ariés. *Mirties supratimas Vakarų kultūros istorijoje*. Vilnius: Baltos lankos.
- Boyaczoğlu 2015 = E. Boyaczoğlu. *The Revenant on the Threshold*. Iš: *Folklore*, vol. 62, p. 7–36. Prieiga per internetą: <https://www.folklore.ee/folklore/vol62/boyacioglu.pdf> (žiūrėta 2020-09-24)
- Daniels, Stevans 1903 = C. L. Daniels, C. M. Stevans. *Encyclopaedia of Superstitions, Folklore, and the Occult Sciences of the World*. Vol. 3. J. H. Yewdale & Sons Co., Publishers, Chicago and Milwaukee.

Korzonaitė 2003 = E. Korzonaitė. *Žmogaus ir numirėlio bendravimas: išmonės ir realybės santykis folklore*. Iš: *Tautosakos darbai*, t. XVIII (XXV), p. 167–176.

Mickevičius 2008 = J. Mickevičius. *Tėvų ir protėvių žemė. Pirma knyga*. Vilnius: Aidai.

Paxson 2005 = M. Paxson. *Solovyovo: The Story of Memory in a Russian Village*. Indiana University Press.

Racėnaitė 2011 = R. Racėnaitė. *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Stark 2006 = L. Stark. *The Magical Self. Body, Society and the Supernatural in Early Modern Rural Finland*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.

Urbain, 2005 = Jean-Didier Urbain, “L’archipel des morts: cimetières et mémoire en Occident”, Paris, Éditions Payot & Rivages, 2005

Vaitkevičius, Vaitkevičienė 2011 = V. Vaitkevičius, D. Vaitkevičienė. *Lietuva. 101 legendinė vieta*. Vilnius: Alma littera.

Vėlius 2010 = G. Vėlius. *Sugrįžtantys numirėliai: „netradicinė“ laidosena Lietuvos viduramžių senkapiuose*. Iš: *Lietuvos istorijos studijos*, Nr. 25, p. 62–73.

Vėlius 2001 = N. Vėlius. *Kasparas Hennenbergeris. 1529–1600. Caspar Hennenberger*. Iš: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai II*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, p. 323–324.

Левкиевская 2009 = Е. Е. Левкиевская. *Покройник „Заложный“*. Iš: *Славянские Древности* Т. 4 (П-С), Российская академия наук, институт славяноведения, Москва.

RELATIONSHIPS BETWEEN ILLNESSES AND THE DEAD IN LITHUANIAN FOLKLORE

Asta SKUJYTĖ-RAZMIENĖ

Based on Lithuanian folklore, historical documents, archaeological data and published research by Lithuanian and foreign scholars, this article aims to reveal the relationships between illnesses and the dead in the mythical worldview. This paper argues that the living could fall ill because of spirits (being bitten or blown on by them) or affected by revenants. The latter were usually associated with epidemical diseases, e.g. plague. It's important to point out that besides the ways of treatment used in case of falling ill under the influence of spirits, other methods were also employed: signs of fights with the suspected revenants that might have been responsible for the pestilence (beheading, unusual burial positions, etc.) are witnessed by archeological finds from the period of the Middle Ages.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalniog.6, LT-10308, Vilnius
E. paštas: asta.skujyte@gmail.com

Gauta 2020-09-15, įteikta spaudai 2020-10-16

GESĖ IŠ TAURAGNŲ SU ŽALČIO INTAPU

2020-ieji buvo paskelbti liaudies medicinos ir tradicinės gyvensenos žinovės, žiniuonės, vaistininkės, habilituotos gamtos mokslų daktarės Eugenijos Šimkūnaitės (1920–1996) metais. Su E. Šimkūnaitės labdaros ir paramos fondo valdybos pirmininke, vaistininke Birute KARNICKIENE ir botanike dr. Živile LAZDAUSKAITE kalbasi Juozas Šorys.

Habil. dr. Eugenija Šimkūnaitė

■ *Kieno sumanymu ir pastangomis šiemet plačiai minimas garsiosios žolininkės Eugenijos Šimkūnaitės šimtmetis?*

Birutė Karnickienė. Iniciatyva 2020-uosius paskelbti E. Šimkūnaitės metais artėjant jos gimimo šimtmečiui priklauso Eugenijos Šimkūnaitės labdaros ir paramos fondui, o pirmoji tai pasiūlė kraštiečių Zita Mackevičienė. Per gyvenimą E. Šimkūnaitė aplink save sutelkė daug įvairių sričių specialistų, kurie dalijosi profesiniu patyrimu ir artėjant 100-osioms gimimo metinėms norėjo tinkamai ją pagerbti. Sulaukėme daugelio valstybinių ir visuomeninių organizacijų, su kuriomis ją siejo glaudūs ryšiai, palaikymo, o oficialų prašymą Seimui pateikė fondas.

Kokie įsimintiniausi renginiai, skirti įprasminėti E. Šimkūnaitės atminimą, šiemet jau įvyko?

Ten, kur ji lankydavosi, skaitė paskaitas ir teikė patarimų, vyko susitikimai, augalų pažinimo pamokos, arbatų degustavimas. Simboliška, kad E. Šimkūnaitės metus pradėjo kraštiečiai uteniškiai Vilniaus dailės akademijoje, o vasarą sukvietėme į spalvingą ir turiningą popietę „Žolynų užkalbėtoja“ Vilniaus Adomo Mickevičiaus bibliotekoje (ten eksponuoti ir jos memorialiniame muziejuje saugomi asmeniniai daiktai). Prasminga, kad aktyviai įsijungė ir moksleiviai: vyko konferencija-paroda „Žolynų takeliais į sveikatos kelią“ bei „Vaistažolių ralis“. Tauragnuose E. Šimkūnaitės gimtuosius namus nuo šiol žymės medžio meistrų Romualdo Šimkūno bei Antano Būdvyčio išdailintas ąžuolas. Savaip E. Šimkūnaitės gyvenimą ir veiklą įprasmino net 38 Lietuvos karpinių meistrės – jų karpiniai išleisti albumu „Iš žiniuonės skrynios“. Mažeikių klubas „Mano

namai“ per Žolines sukūrė 26 metrų ilgio taką iš vaistažolių ir gėlių „Kai pakvimpa žolynai“. Šiais metais pasirodė ir knyga „Eugenija Šimkūnaitė – Lietuvos legenda“, kurioje sudėti įdomiausi žiniuonės straipsniai, atsiminimai apie ją. Jaunimas rengiasi įrašyti muzikinę E. Šimkūnaitės knygos „Girios medeliai žali žaliuonėliai“ interpretaciją.

Kaip galėtume nusakyti E. Šimkūnaitės fenomeną? Kuo ji išskirtinė?

Pirmiausia ji turėjo mokslininkės gamtininkės talentą, tyrė vaistinių augalų savybes, jų gydomąsias galias – šioje srityje nustatė naujas darbo metodikas, kurios tebėra svarbios ir dabarties medicinos. Tai minėtoje šiame išleistoje knygoje išryškino akademikas Jonas Remigijus Naujalis. Kitas reikšmingas jos darbų baras – liaudies medicinos žinių rinkimas ir praktinis naudojimas; tapusi kvalifikuota specialiste, ji sugebėjo įvertinti dar vaikystėje įgytą išmanymą, palyginti lietuvių liaudies medicinos žinias su kitų tautų šios srities žiniomis. Be to, ji šio tradicinės kultūros lobio nepaliko dūlėti stalčiuose, gebėjo savo žiniomis pasidalinti su besidominčiais žmonėmis, įvairiomis auditorijomis. Daug važinėjo po Lietuvą kaip mokslo populiarinimo draugijos „Žinija“ paskaitininkė. Ji išplėtojo gydymą augalais, arba fitoterapiją, – paruošė ir pritaikė gydymui įvairius žolelių mišinius. Dabar vėl jais domisi norintys gydytis natūraliais gamtos produktais, besigilinantys į alternatyviąją mediciną. Jos žolelių receptus esame išleidę atskira knyga „Eugenijos Šimkūnaitės receptų rinkinys“. Tad ji buvo ne tik botanikos žinovė, bet ir aktyvi visuomenininkė, puiki lektorė, taip pat reiklūs operos vertintoja ir menininkų globėja, trumpai sakant, – unikali asmenybė.

Živilė Lazdauskaitė. E. Šimkūnaitė, baigusi Vytauto Didžiojo universiteto Medicinos fakulteto Farmacijos skyrių, trumpai padirbėjo tėvo vaistinėje, o po to atvyko į Vilnių ir 1942 m. įsidarbino Vilniaus universiteto farmakognostiniame [vaistinių augalų – red. past.] sode laborante. Galima tik įsivaizduoti, kaip po karo suirutės atrodė Vingio botanikos sodas, bet jai tai – nė motais. Iš archyvinių dokumentų matyti, kad jau tada ji važiuodavo į Uteną sodui parvežti sodinukų, o leidimus tokioms išvykoms gaudavo iš kariinės ir civilinės valdžios. Vingio botanikos sodo istorija visais laikais buvo susijusi su vaistiniais augalais ir vaistininkais. Ir šiame VU vaistininkų laida diplomų gavimą gražiai atšventė Vingio

botanikos sode – viename seniausių Lietuvoje, su įsimintina gydymo žolelėmis istorija – jau jėzuitų vienuoliai augino vaistinius augalus ir jais gydė.

Dėl dabartinių terminų. Kada sakoma – farmacininkai ir kada – vaistininkai?

B. K. Asmenys, įgiję aukštąjį universitetinį farmacijos išsilavinimą, tampa vaistininkais. Jei baigia aukštąsias, bet neuniversitetines studijas, tampa farmakotechnikais ir paprastai dirba vaistininko padėjėjais. Įvardijimas priklauso nuo žinių – daugiau jų gavo ar mažiau. Vaistininkų ir farmakotechnikų bendras pavadinimas – farmacininkai, bet galima juos visus vadinti ir vaistininkais.

Be to, kad buvo vaistininkė, kaip dar galima apibūdinti E. Šimkūnaitę?

Tauragnuose į ją kreipdavosi tiesiog vaikystės vardu – Gese. Kaip kiti vadindavo? Nelygu žmonės – daktare, profesore, mokslininke, etnofarmacininke, etnografe ir papročių žinove, taip pat žolių karaliene, tautos žiniuone (tai iškalta jai skirtame atminimo akmenyje, pastatytame Vilniuje, Lazdynų skvere (Erfurto g. 1), kurį sukūrė dailininkas Jonas Gencevičius). Net etnoarcheologams nustatyti, kokius augalus jie atrasdavo. Kai kas ją vadino rašytoja, nes yra parašiusi keletą knygų. Tiesa, jai gyvai esant pasirodė tik pora nedidelių leidinėlių, pati labiausiai vertino knygą „Indraja – Saulės duktė“. Bet yra paskelbusi apie 700 mokslo populiarinimo straipsnių. Fondo iniciatyva dauguma jų buvo pakartotinai publikuoti atskirais leidiniais.

E. Šimkūnaitė gimė Novorosijske 1920 m. vaistinės vedėjo Prano Šimkūno ir medicinos sesers Olgos Lebedevos-Šimkūnienės šeimoje. 1922 m. jie grįžo gyventi į Tauragnus (Utenos r.), ten įsteigė vaistinę. Jos gyvenimas ir veikla po šimtmečio minėjimų įgauna legendos požymių...

E. Šimkūnaitės biografija yra aprašyta daugybėje straipsnių ir knygų, nemažai biografinių žinių rasite ir fondo el. svetainėje www.simkunaites-fondas.lt. Ji ir pati yra parašiusi įdomią autobiografiją. Visuomenei, ypač jaunuomenei, dar ir dabar įdomu, kodėl ji visą gyvenimą paskyrė mokslui, nebuvo sukūrusi šeimos. Minėtoje autobiografijoje ji rašė, kad turėjo mylimąjį Kirilą, su kuriuo susipažino studijuodama, – jis dėstė chemijos laboratorinius darbus. Rodos, kad buvo abipusė simpatija, bet kai Kirilas pakvietė į pasimatymą, ji vis dėmesį nukreipdavusi į augalus – ar pažįsti

Eugenijai Šimkūnaitei septyneri. Tauragnai, 1927 m.

ši, tas turi įdomių savybių, o anas žydi mėlynai... Tad pasimatymas virto augalų pažinimo pamoka. E. Šimkūnaitė rašė, kad jiedu susituokė, nors neaišku, kaip ir kur santuoka buvo užfiksuota... Prieš mirtį draugei iš Tauragnų Onai Vaišnorienei (E. Šimkūnaitė ją visada vadino Ance), pas kurią dažnai lankydavosi ir su kuria atvirai kalbėdavosi, yra pasakiusi: „Na va, ir aš buvau išteklėjusi, bet buvo toks laikas, kad negalėjau tos santuokos nei garsinti, nei kam apie tai sakyti.“ Karo metai keitė likimus, jos vyras išvyko į užsienį, ir jų ryšiai nutrūko, nors vėliau Kirilas buvo atsišaukęs, norėjo, kad ji atvažiuotų, bet tuo metu ji jau prižiūrėjo motiną... Toks likimo vingis. Įdomu, kad vykstant E. Šimkūnaitės metų renginiams, mums parašė ponija Judita iš Kauno, kuri mano, kad archyvuose aptiko įrašus su Kauno Vytauto Didžiojo universiteto dėstytojo Kirilo vardu ir pavarde. Tuos E. Šimkūnaitės biografijos faktus dar reikia tikslinti, bet džiugu, kad jos „byloje“ esama naujų duomenų.

Kas jai darė didžiausią įtaką? Koks buvo tėvų, giminių vaidmuo vaikystėje, susipažįstant su supančiu pasauliu, gamta, augalija?

Ž. L. Jos vaikystės metais Tauragnuose tėvas Pranas Šimkūnas, kurio gimtinė buvo netolimaime Kemešių kaime (tiesa, kartais rašoma, kad jis gimęs Indubakiuose), buvo įsteigęs *aptieką* (vaistinę). Daug vaistų – augalinės kilmės tinktūros, taip pat džiovintų vaistažolių arbatos – buvo gaminama pačioje *aptiekoje*. Iš kur žaliava? Aišku, kad vietinė. Daugiausia vaistinius augalus už gana nedidelį mokestį rinkdavo aplinkinių kaimų moterys ir vaikai. E. Šimkūnaitė pasakojo, kad jau nuo šešerių metų vaistinėje karpė etiketes, o nuo septynerių tėvo buvo išmokyta priimti vaistažoles. Su metais žinių vis daugėjo. Ji išmanė, kokios augalų dalys turi gydomųjų galių – žiedai, vaisiai, visa žolė ar šakniastiebiai. Kaimų moteriškės, atnešę vaistažoles, aišku, vaistinėje dar pasėdėdavo, šnekučiuodavosi tarpusavyje ir su vaistininko dukra apie tai, nuo kokių ligų kokia žolė padeda. O juk Gesė turėjo fenomenalią atmintį ir buvo neapsakomai smalsi. Jai viskas buvo įdomu. Be to, labai mėgo leisti laiką gamtoje – miškuose, laukuose, prie ežero – ir ją stebėti. Prisiminiuose apie ją užsimenama, kad su vaikais daug nežaisdavo, labiau mėgo būti viena ir gamtoje. O juk Tauragnų apylinkės nepaprasto gražumo!

Tokia buvo pradžia. Be to, ir tėvo pusbrolis Konstantinas Šimkūnas buvo pagarsėjęs to krašto žolininkas (tiesa, kartais ir jo, ir kitų giminaičių pavardės buvo tariamos ir rašomos kiek kitaip – Šinkūnas). Tauragnai yra nuošaliau nuo didžiųjų vieškelį, geležinkelį, tad vietiniai gyventojai galbūt jautė tam tikrą civilizacinę izoliaciją, o tai padėjo išsaugoti papročius ir senovines žinias apie gamtą. O žolininkai tame krašte buvo ypač gerbiami. Tas E. Šimkūnaitės dėdė Kastulis buvo žolininkų žolininkas, gyvačių karalius, žadėtojas ir užkalbėtojas. Ir jis buvo pastebėjęs, kad mergaitė be galo domisi gamtos galiomis ir paslaptimis. Tauragniškiai sakydavo: „Jau tokia mergiotė, jau tokia mergiotė...“ Dėdė jai ėmė pasakoti visokiausius dalykus iš savo patirties, o mergaitė plačiomis akimis, stačiomis ausimis klausydavosi ir dėdavosi į galvą. Manau, kad dėdė Kastulis jai yra padaręs didelę įtaką.

Kaip suprasti E. Šimkūnaitės parašymą, kad Šimkūnų giminė yra su žalčio žyme?

B. K. E. Šimkūnaitė ant kūno turėjo apgamą, kurį rytų aukštaičiai paprastai vadina intapu. Jos tėvas irgi panašiai buvęs paženklintas. Ji tai priėmė kaip išskirtinumo patvirtinimą. Jai rodėsi (gal vaikystėje buvo minėta), kad tai panašu į žalčio kontūrus. Be to, ji ne kartą yra rašiusi, kad dauguma iš Šimkūnų giminės kilusių žmonių buvo žolininkai, užkalbėtojai, gyvatininkai, bitininkai, žadėtojai. O jei ji taip rašė, vadinasi, taip ir buvo, nes ji tai neabejotinai žinojo.

Ž. L. Liaudies medicinos žinios tame krašte yra gerai išlikusios iki šių dienų. Atsimenu, kartą kartu su Birute buvome Vaišnoriskėse (Botanikos institutas tada ten buvo nupirkęs sodybą, kaip tyrimo bazę Aukštaitijos nacionalinio parko gamtai tirti), ir atėjo susipažinti gretimų trijų sodybų kaimynės: viena su *cibulių* sauja, kita – su kraitle bulvių, o trečia – su sūriu. Jų pasilabinimas buvo paprastas: „Laba diena, mes čia gyvename, esame tokios ir tokios, o jūs kas būsit, ką čia darysit?“ Mes paaiškinome, kad atvažiavome tirti žolių. „Jums įdomios žolės? Tai jūs žolininkės?“ Na, taip... Taip buvo nustatytas mūsų statusas, ir mes tarsi priimtos į kaimo bendruomenę. Tikros kaimynės, doros, geros moteriškos. O mes ten ieškojome retųjų rūšių, nustatinėjome augaviečių ribas, augalines bendrijas.

Asmenybę daugiausia formuoja pirmieji gyvenimo patyrimai. Prisimenama, kad E. Šimkūnaitė vaikystėje nemėgo žaisti su lėlėmis, siuvinėti ar megzti, kaip

ir visokių mergaitiškų slapukavimų, „mažuliavimų“, jai įdomiau buvo dūkti su berniukais, eiti imčių, karsytis po medžius,irstytis po ežerą, mėtytis akmenimis, jodinėti arkliais, mokytis žydiškų ir čigoniškų žodžių...

B. K. Visa, ką skaitėte, yra teisybė, tai prisiminta ir užfiksuota žmonių, kurie ją pažinojo.

Ž. L. Va, vaikystės nuotrauka, kurioje matyti, su kuo ji mėgdavo žaisti – žąsinas, šuniukas, o ant rankų – katinas...

B. K. Galima sakyti, kad ji buvo gamtos vaikas. Kadangi šeimoje augo viena, seserų ir brolių neturėjo, buvo labai prisirišusi prie tėvo. Iki šešerių metų turėjo laisvesnę vaikystę, o paskui jau buvo pratinama prie darbų, susijusių su vaistažolininkyste. O vaikystės žaislai išties buvo tai, ką atrasdavo kieme, – kačiukas, šuniukas, koks paukščiukas. Jų šeimos namas Tauragnuose buvo šalia bažnyčios ir turgaus aikštės, ir pasakojama, kad rudeniop žmonės iš kaimų ten suveždavo jiems nereikalingų katinėlių, o ji juos surinkdavo, parsinešdavo į namus ir globodavo. Turėjo tam skirtą kertę. Turbūt išryškėjo prigimtinis poreikis su kažkuo dalintis švelnumu, kažkam padėti. Ir tas jos poreikis išliko visą gyvenimą – ar ji būtų gamtininkų ekspedicijose, ar bendrautų su bendradarbiais, ar skaitytų paskaitas. Matė šalia savęs buvusius žmones. Net jau išeidama amžinybėn, atsisveikindama su šiuo pasauliu, ji galvojo apie mus, liekančiuosius. Ji paliko laisva forma sudarytus sąrašus, išreiškiančius jos valią, ką kiekvienas jos bičiulis, draugas ar pažįstamas galėtų pasiimti iš to, kas lieka. Ir nieko nepamiršo. Pavyzdžiui, sudarė gimnazijos laikų, darbo draugų ir kitus sąrašus. Kad mums būtų lengviau visus surasti, be vardo, pavardės (moterims dažnai pridėdavo ir mergautinę), dar nurodė ir adresus, telefonus. Neužmiršo ir studijų, ekspedicijų, kelionių draugų. Pavyzdžiui, nurodė studijų draugę Miriam, gyvenusią Izraelyje... Ir apmąstė, ką jiems palikti, – dažniausiai tai, kas geriausiai ją primintų: vienam – knyga, kitam – patalynė („pasirinkti iš didesnės patalynės“), trečiam – indų. O patys geriausi draugai (taip parašyta), su kuriais daugiausia bendravo, galėjo imti knygų arba „ką norė“. Po jos laidotuvių mes, artimiausi žmonės, jos valią skrupulingai vykdėme. Paprasčiau, kad iš Tauragnų atvyktų jos vaikystės draugės Ona Vaišnorienė, Adelė Bikuvienė, Cecilija Vaišnorienė, Antanina Seredžiuvienė. Atsimenu, atvykusios į jos butą, dalijosi prisiminimais, aptarė Eugenijos būdą ir darbus, stebėjosi, kad jas prisiminė,

E. Šimkūnaitė prie Sosnovskio barščių. Jos ranka nuotraukos nugarėlėje užrašyta: „Ir nieko, nedegina“

graudenosi... Įsidėmėtina tai, kad draugėms toks Gesės poelgis vis dėlto nebuvo keistas, jos dėl to nenustebo, nes gerai ją pažino.

Ž. L. Mes žinojome, kad tai artimiausi E. Šimkūnaitės žmonės iš Tauragnų. Gesė visą gyvenimą jas pripažino, gerbė. Patiko, kad tauragniškės buvo atvykusios ir per jos septyniasdešimtmečio *balių* kavinėje. Atsimenu, stalas buvo U raidės formos, viduryje sėdėjo E. Šimkūnaitė su vyšnios spalvos kostiumu, o jai iš šalių, garbingiausiose vietose, – vaikystės draugės iš Tauragnų.

B. K. Tėviškė jai visada buvo nepaprastai svarbi. Šventa. Jeigu ją kas nors pavadindavo Gese, iškart suprasdavo, kad savas, kad iš Tauragnų. Prisimenu, kai kartu su ja dirbau Farmacijos valdyboje, jei telefonu paskambindavo kažkas iš Tauragnų, tai iškart viską mesdavo ir sakydavo: „Kas čia ko nori, greit duok man telefoną...“ Suprask, gal reikia kuo padėti...

Ž. L. Jai atrodė, kad tai pasaulio centras. Jei sakydavo: „perėjau per miestelį“ (Uteną, Kauną, Panevėžį), tai reikšdavo viena, bet jei užsimindavo, kad „perėjau per miestą“, tai reikšdavo tik Tauragnus.

B. K. Taip ji pasakė ir per savo 75-mečio kalbą – tokiu būdu išreiškė pasididžiavimą gimtine.

Ž. L. Žinoma, ji buvo ir Lietuvos patriotė. Atsimenu, dalyvavome bendrojoje botanikų ekspedicijoje Rytų Lietuvoje. O ten – kalnai ant kalnų, o ant tų kalnų – dar kalneliai. Taip Antanas Baranauskas rašė apie Žemaitiją, bet ką jau ten – Aukštaitijoje ne prasčiau... Kažkas pasakė – gražu kaip Šveicarijoje. O E. Šimkūnaitė bumpt į nugarą – sakyk, gražu kaip Lietuvoj!

B. K. Prisimenu, daug kartų sykiu važiuodavom į komandiruotes į Gerdašius (Lazdijų r.), eksperimentinį vaistažolių ūkį. Kelionė traukiniu iki Druskininkų būdavo ilga, o nuo ten dar keliolika kilometrų mašina. Ten vykdavo studentų praktikos, buvo auginamos vaistažolės, ji konsultuodavo, patardavo, prižiūrėdavo... Važiuojant ji man prigalvodavo visokių uždavinių. Kartą sako: surašyk dainas, kuriose yra minimi vaistiniai augalai. *Ant greitųjų* surašau, o ji: ką čia prirašei, va, šita – nelietuviška, brauk. O ir šita nebus lietuviška, nes kažkokia šabalboniška, iškraipyta, netikroviška, lietuvių liaudis taip nedainuoja, kažkas ją sudarė... Ir taip iškedeno visą sąrašą.

Ž. L. Esu girdėjusi E. Šimkūnaitę sakant, kad geriausiai žmogui tinka augalai iš to krašto, iš kur jis ir jo protėviai yra kilę ir kur jis dabar gyvena. Gimtosios žemės vaistažolės veiksmingiausios. Ir maistui, ir vaistui tai esą geriausiai tinka, nors neleidavo, kad gali gydyti ir kitų kraštų augalai.

B. K. Ne veltui sakoma, kad E. Šimkūnaitė yra sudariusi tradiciškiausią ir lietuviškiausią trejų devynerių (arba dvidešimt septynerių) žolelių mišinį. Kaip žinia, tokių mišinių buvo daug sudaryta, tarpukariu kiekviena vaistinė laikė garbės reikalu turėti savitą ir kažkuo išsiskiriantį jo variantą. O ji pasirinko augalus, kurie plačiai paplitę, tad gali juos be vargo susirinkti: jonažolė, rabarbaras, pupalaiškis, pelynas, kmynas, raudonėlis, kadagio ir šermukšnio uogos, beržo pumpurai ir kiti.

Ž. L. Kartais žmonės klausia, kaip keliais žodžiais nusakyti E. Šimkūnaitės veiklos ir gydymo žolelėmis metodo esmę. Ji yra be galo gražiai pasakiusi: „Nėra žolynų negydančių, tiktai atatikti reikia.“

B. K. O ką reiškia tas atitikimas? Žinojimą. Turi žinoti, kokie simptomai, kokia diagnozė, koks susirgimas ir kaip pritaikyti gydymą. Tų žinių ji turėjo su kaupu, nes augo šalia tėvo bibliotekos, kurioje buvo daug vertingų medicininių ir kitokių knygų. Yra užrašyta, kad vakarais jų šeimoje vykdavo garsinis knygų skaitymas. Motina skaitydavo ir pasakodavo apie grožinę literatūrą, teatrą, matytus spektaklius, tėvas skaitydavo specialybės knygas. O duktė „sugerdavo“ tas žinias į savo puikią atmintį. Augo veikiama knygų. Ir studijuodama daug skaitė, sukaupė vertingą asmeninę biblioteką, tapo mokslininke, tad galėjo kvalifikuotai taikyti užgyventą išmanymą. Ji siekė, kad sukauptos žinios ir jomis grindžiama išmintis būtų perduodama visuomenei. Manė, kad būtina patirtį perduoti vaikams, ypač tiems, kas nuo jaunumės domėjosi vaistiniais augalais. 1991 m. buvo sukurta Neakivaizdinė jaunųjų vaistažolininkų mokykla. Ji, kartu su Švietimo ministerijos Jaunųjų gamtininkų centru, buvo mokyklos iniciatorė ir pirmoji mokslinė vadovė. Mėgdavo sakyti: „Ko neišmokai žįsdamas, to neišmoksi žildamas.“ Manė, kad žinias reikia perduoti tada, kai jaunimo smalsumas ir protas yra imliausi. Nepakentė nemokšiško.

Ž. L. Kai kas sako, kad E. Šimkūnaitė buvo aštri, kategoriška, kandi, bet vaikai jos nė per nago juodumą nebijodavo. Ir ji labai juos mėgdavo. Man teko daug kartų būti toje vaistažolininkų mokykloje, tai E. Šimkūnaitė būdavo tuntu vaikų aplipusi.

B. K. Ji sugebėjo puikiai pasakoti, nevengdavo pajuokauti, paklausinėti. Patraukli buvo jos kalbėjimo maniera, nevengdavo tarmiškų žodžių, o po kai kurių jos posakių besiklausantieji tiesiog

išgriūdavo... Ir kalbėdama su vaikais pasirinkdavo jiems aktualesnes temas, pavyzdžiui, filme „Žiniūnė“ (režisierius Henrikas Šablevičius, 1975), filmuotame Rumšiškėse, ji jaunoms mergaitėms linksmam aiškino, kaip privilioti jaunikaitį, kokiais žodžiais su juo kalbėtis, koks augalas atneša sėkmę, kaip nežymiai užkabinti jo rūbus šikšnosparnio kauliuku... Prisimenu, kaip ruošėmės tam filmui. Manęs iš darbo nelabai norėjo išleisti, tai E. Šimkūnaitė už mane mūru stėjo. Ji griežtai pasakė: „Važiuojam filmuotis! Ten bus daug įdomių „galų“, kuriuos reikia pažinti ir žinoti, be to, merga jauna, o aš ten parodysiu augalų, su kuriais galės kavalierius pritraukti.“ Kas galėjo tokiam argumentui atsisipirti?!

Ž. L. Ji sakydavo: „Pasakysiu viską, tik neprašykite manęs dviejų dalykų: iš durno padaryti razumną ir liubčikų [meilės burtų – J.Š.].“

Per renginį užsiminėte apie testamentą. Kuo jis skyrėsi nuo minėtų sąrašų, ką ir kam paliko išėdama į anapilį?

B. K. Pas E. Šimkūnaitę dažniausiai lankydavomės mes su Živile. Ji mumis turbūt labiausiai pasitikėdavo. Buvome jos *mergos*... Nuo studijų laikų padėdavom jai kambarius patvarkyti, dulkes nuvalyti, paplauti. Kai laukdavo svečių, prašydavo padėti paruošti maisto ir panašiai. Tad nenustebau, kai kartą (tai buvo 1995 m. gegužė) ji mane pasikvietė, kad pasakytų, kaip viskas šiame bute turėtų būti po jos mirties. Sakau: „Ką Jūs čia šnekate, dar šimtą metų gyvensite...“ O ji: „Klausyk! Va, klausyk. Norėčiau, kad aname kambaryje būtų mano daiktai, suvenyrai, kad liktų knygos, kad čia ateitų žmonės, kad viskas toliau tęstųsi. Va, šiame kambaryje gali vykti visokie susitikimai, susirinkimai.“ Tada kambaryje, kur dabar kalbamės, buvo jos miegamasis. Ir dar paprašė, kad atvesčiau notarą. Kai atvedžiau, iškart paklausė, iš kur ji kilusi. Gal gerbdama amžių ar įvykio svarbą notarė atsakė, kad esanti iš Švenčionių. Ir E. Šimkūnaitėi tai labai patiko, pasakė, kad ir ji ten, ypač vaistažolių įmonėje, ne kartą yra buvusi, ir iškart užsimezgė pokalbis. Notarė norėjo, kad testamentą ji parašytų ranka, bet E. Šimkūnaitė pasakė, kad jos rašto jau niekas nebeįskaitys... Tada surašė mašinėle, labai aiškiai ir konkrečiai, matyt, viską buvo iš anksto apgalvojusi. Butą norinti palikti Vilniaus farmacininkams, kolegoms, su kuriais daug metų kartu dirbo. Be to, buvo atkūrusi teisę į 16 ha žemės nuosavybę, ją testamentu atidavė Tauragnų mokyklai (pagal tuometinius teisės aktus sklypas

E. Šimkūnaitė su kolegomis. Galbūt Kazachstane. XX a. 6 deš.

buvo išnuomotas 99 m.). Pasirinko jaunuomenę, nors galėjo ir kitaip pasielgti. Jos ilgametė draugė Irina Vaivadienė pasakojo, kad grįžusi iš Tauragnų po dovanojimo akto džiaugėsi, jog jaučiasi nusimetusi didžiulį akmenį.

Ar bijojo mirties ir ką galvojo apie pomirtinį gyvenimą?

Monsinjoras Kazimieras Vasiliauskas į mūsų svečių knygą yra įrašęs Senekos sentenciją: „Mirties nebijo tie, kurių gyvenimas daug vertas.“ E. Šimkūnaitė gebėjo susitaikyti su gyvybės baigties ir išėjimo į kitą, mums nepažiną pasaulį neišvengiamybe. Apie mirtį ji niekada nekalbėdavo, bet kad galvojo apie tai – neabejotina. Labai aiškiai ir tvarkingai išreiškė savo paskutinę valią. Ar nujautė mirtį? Gal ir taip, nes žinome, kad kai kurioms savo draugėms skambino ir ragino labiau rūpintis savimi, nevengti kreiptis į gydytojus. Toks būdavo jos atsakymas į klausimą, ar ji galinti padėti...

Koks buvo jos santykis su katalikų religija, Dievu, dvasininkais ir su senojo gamtmeldžių tikėjimo išpažintojais?

Gera žinau jos santykį su dvasininkais. Kaip ir prieškario Lietuvoje, Tauragnų klebonas Bronius Šlapelis ir ji, vaistininkė, labai gražiai bendraudavo. Turime nuotrauką, kurioje jie svečiuojasi pas

Gesės draugę Ancę. Visi linksmi šnekučiuojasi, valgo cepelinus... Ancė pasakojo, kad jie kalbėdavosi įvairiomis temomis – apie gyvenimą, šventes, bulviakasį, aptardavo kai kuriuos religinius klausimus. Tiek daug žinodama, ji, manau, buvo puiki klebono pašnekovė. Bet geriausiai tai apibūdina kunigas Gintaras Petronis knygoje „Eugenija Šimkūnaitė – Lietuvos legenda“: „Kristus sako: ‘Ką padarėte vienam iš mažiausiųjų mano brolių, man padarėte’“ (Mt 25, 40). Kaip tik ši Evangelijos ištrauka labiausiai atspindi Eugenijos gyvenimą...

Žinių įgijo mokykloje, gimnazijoje ir universitetuose, taip pat daug skaitydama, o kas buvo jos pagrindiniai autoritetai?

Ž. L. Galiu paminėti, kuo skyrėsi jos mokymasis nuo kitų vaikų. Yra minėjusi, kad tėvai jos nevertė nieko mokytis mintinai, net eilėraščių, – ji jų nemėgdavo (taip pat ir, pavyzdžiui, Salomėjos Nėries kūrybos), be to, sakydavo, kad nemoka abėcėlės, daugybės lentelės. Atsimenu, kartą ji apie tai kalbėjo vakarojant Vaišnoriškių kaime. Įdomu, kad pati eiliuodavo, rašydavo epigramas. Darbe sueiliuodavo sveikinimus kokių nors švenčių ar gimtadienių proga.

B. K. Ir tai padarydavo šmaikščiai. Mes, jauni, ją labai mėgome, pakviesdavome ir į savo susibūrimus, kartais paprašydavome ką nors viena

ar kita proga parašyti. O ji sakydavo: „Gera, pagalvosiu“, o iš ryto jau ir atsineša lapelį su kokiais trimis humoristiniais, dažniausiai optimistiniais posmeliais. Ir mes, bendradarbiai, per gimtadienius ar jubiliejus jai prie dovanų pridėdavom linksmų tekstelių su juokingais piešiniais. Tai jai labai patikdavo. Septyniasdešimtmečio proga prie eiliuotų tekstelių dar nupiešėme mešką. Todėl, kad vienas iš jos slapyvardžių (kai rašydavo vaikams) buvo Meška. Ji ir man trisdešimtmečio proga sueiliavo: „Jau nebe mergytė, / nenušalki uodegytę!“ Saugau tą atviruką.

Ž. L. Kitas jos slapyvardis, kuriuo pasirašydavo po teksta, buvo Teta Dilgėlė.

B. K. Vienas iš jų reikškė, kad yra stipri kaip meška, o kitas, susijęs su išsiskiriančiu vaistiniu augalu, nurodė jos bendravimo manierą – nudilgins, jei nemokėsi sutarti.

Ž. L. Jai buvo svarbus dėmesys, vertinimas. Saugojo visas dovanas: tiek didelį grubų gintaro gabalą, tiek žaisliukus, smulkmenėles. Mėgo pasakas, kaupė ir skaitė seriją „Pasaulio pasakos“. Sakydavo, kad pasakos – ne *zabova* vaikams, o apmąstytos patirties perteikimas, archetipiniai tautos vaizdiniai.

E. Šimkūnaitė turėjo ir savitą rengimosi stilių, turbūt perimtą iš gimtųjų vietų. Jos broliu save pavadinantis minėtasis R. Šimkūnas yra rašęs, kad jos „tėviškės moterys nešiojo namų gamybos milinius švarkus, vadinamus žiponais, ir tos pačios medžiagos ilgus ar keliuos siekiančius sijonus. Avėjo tupliais, burlečiais, čebatais. Vasarą vaikščiojo basos, tamsius aprėdus pakeitusios spalvotomis nažutkomis, kartūno, atlaso suknelėmis.“

B. K. Nekreipė dėmesio į išvaizdą. Sakydavo, kad jai svarbu darbas, o ne puošimasis. Drabužiai pirmiausia turėjo būti patogūs. Vis dėlto septyniasdešimtmečio proga pasisiūdino prašmatnų bordo spalvos kostiumėlį. Mes, bendradarbės, žinojome, kad ji rimtai ruošiasi tai sukakčiai. Sakydavo: „Nu, tai pasipuošiu, nu, tai gerai pasiruošiu“, o vėliau pasigyrė, kad jau nusipirko medžiagą kostiumėliui – pusvilnė. Mėgo natūralius audinius, pykdavo, jei darbo aplinkoje pamatydavo moteris su kapronais ar nailonais. Su tuo kostiumėliu E. Šimkūnaitė kaip karalienė pasirodė ir paskutiniame viešame renginyje – Lietuvos farmacininkų suvažiavime 1995 m. gruodžio mėnesį Vilniuje. Beje, vienu metu ji panoro, kad ekspedicijoje

būtume apsirengusios vienodais drabužiais, kaip vienos komandos narės (mane ji vadino *gizeliu*). Ji tada, gal apie 1985 m., siuvosi žalios storos brezentinės medžiagos kelnes, o aš iš tos pačios medžiagos pasisiuvau sijonėlį... Jos manymu, tada ekspedicijoje atrodėme tinkamai – vadovė ir *gizelis*. Beje, niekada nemačiau, kad ji nešiotų kokį papuošalą, bet mokėjo juos parinkti ir dovanoti. Iš kelionių, ekskursijų dažnai bendradarbėms atveždavo kokią apyrankytę ar segytę. O man yra padovanojusi, sakyčiau, sakralinį papuošalą – iš tėvų namo gaisravietės surinktą (vietomis pradedusią) pūstą sukto aukso sege. Sakė, nunešk į dirbtuvę, susitaisyk, – turėsi prisiminimą apie mane.

Ž. L. O man ji yra padovanojusi auksinį kryželį, puoštą emale. Sakė: „Kur tai matyta – puoštas emale, še, imk!“ Beje, vaistininkų gildija ir Farmacijos muziejus jai paskyrė (tiesa, jau po mirties) Johano Fridricho Volfgango (1775–1859) medalį, kuris teikiamas tik garbiausiems šios srities žmonėms. Tai buvo garsus XIX a. Vilniaus universiteto farmacijos, farmakologijos ir teismo medicinos profesorius, vaistininkas, vienas iš Vilniaus medicinos draugijos įkūrėjų. Jo dvarelio liekanų yra išlikę Paluknyje, netoli Vilniaus. Su žmona Aloyza Pacovska jie susilaukė penkių dukterų, o viena jų – Aleksandra, susirašinėjo su garsiuoju botaniku vienuoliu Jurgiu Ambraziejumi Pabrėža.

Nors viena iš E. Šimkūnaitės slapyvardžių buvo Dilgėlė, bet pirmąją disertaciją rašyti ji kažkodėl pasirinko apie valerijoną?

Valerijonas yra populiari, efektyvi, tradiciškai naudojama vaistažolė. Tuo laiku jo poreikis vaistinėse buvo didelis, o gamtoje surenkamas kiekis nepatenkino paklausos. Reikėjo ištirti, koks jo paplitimas, kokie resursai ir auginimo Lietuvoje galimybės, sukaupti daug empirinių duomenų. Turbūt tuometinėje Mokslo taryboje buvo apsvaistinta ir pasiūlyta disertacijos tema – „Valerijono kultūra Lietuvoje“, o gal ir pati buvo apie tai pagalvojusi. O jos habilitacijos darbo tema buvo „Lietuvos vaistingųjų augalų resursų naudojimo biologiniai pagrindai“. Ji aprėpė visus mūsų krašto vaistinius augalus. Su kitomis botanikėmis dalyvavau to E. Šimkūnaitės darbo gynime 1971 m. VU Gamtos fakulteto Didžiojoje auditorijoje. Palaikyti susirinko daug specialistų, draugų, pažįstamų, ir ji buvo labai susitelkusi. Tik žiūriu – ant stalo padėta *ragatkė*. Galvoju, ir kam ta *ragatkė*? Pasirodo, su ja galima nustatyti žiedadulkių kiekį ore. Paimi

tą *ragatkę*, įstatai rutuliuką arba apvalų akmenuką, ištepi jį lipnia medžiaga ir šauni į viršų... Turėjome tikėti jos žodžiu... O kai nukrenta, galima pasižiūrėti, kiek žiedadulkių prie jo prilipę – vėliau pagal prilipimo tankį ir plotį, pritaikius matematinius modelius, paskaičiuoji reikiamus duomenis. Dar, atsimenu, kalbėjo apie ajerus Nemuno pakrantėse – jų augimas priklausęs nuo tekančio vandens skaidrumo ir jame esančių maistinių medžiagų. O kaip nustatyti vandens skaidrumą? Nebuvo metodikos, tai ji pati ją sukūrė. O metodikai panaudojo „Tiesos“ laikraštį. Kaip žinia, laikraščiuose yra įvairaus didumo šriftų – pradedant pavadinimo raidėmis ir baigiant petitu. Ji sudarė jų skalę, ir tam tikrame gylyje matuodavo, kokios raidės matosi. Pagal matomumą – balai. Įmerki ir pamatai, koks vandens skaidrumas. Buvo be galo kūrybinga ir sumani asmenybė. Ir visiems reikalinga – visais gyvenimo atvejais.

O kaip ji prisidėjo prie minėtosios archeobotanikos?

Kasinėdami kultūros paveldo objektus archeologai aptinka ir archajinių botaninių liekanų. Prireikia jas apibūdinti, tada kreipiamasi į specialistus. E. Šimkūnaitė bendradarbiavo su profesore Rimute Rimantiene, kurios šimtmetį taip pat šiemet minime. Nuostabu, koks dar skaidrus jos protas, viską atsimena, viską žino... Su jos dukra Dovile kartu dainavome folkloro ansamblyje „Dijūta“. Profesorė per ją keletą kartų yra man perdavusi degėsiuose aptiktos botaninės medžiagos – apdegusių grūdų, kokio riešuto dalį ir panašiai. Dovilė atnešdavo į repeticiją, o aš, ilgai nelaukusi, nuveždavau E. Šimkūnaitę. Ji turėjo labai gerą binokuliarinę (abiem akim skirtą) lupą, su kuria žymiai lengviau stebėti objektus, nežinau, kur ji dingo... Ir tada abi apžiūrėdavom, kas atnešta (ir aš, aišku, iš *cekavasties* prisidėdavau...). Dažniausiai tai būdavo kviečių grūdai, dar miežiai, lazdyno riešutai... Kiek atsimenu, buvo ir piliakalnyje atkastas kažkokio medžio gabalas. E. Šimkūnaitė ta sritimi domėjosi, bendravo su latviu botaniku Arturu Rasinčiu. Jis buvo toks stambus, didelis, išpūdingas vyras – baisiausiai įdomus, irgi viską žinojo... Jiedu buvo geri draugai. Jei jai kildavo neaiškumų, paskambindavo jam telefonu ir pasitardavo.

Papasakosiu dar kriminalinę istoriją. Vienoje darbovietėje buvo toks gana įkyrus ir nemalonus bendradarbis. Kartais ten buvo geriama arbata. Ir paprastai jis, atsigėręs tos arbatėlės, pasijusdavo prastai. Ir iškart imdavo kaltinti kolegas, esą jie nori jį nunuodyti. Na, paranoja, anas toks ir

anoks... Ir kartą po tos arbatos jis pasijuto visiškai neadekvatus, kolegos iškviėtė greitąją pagalbą ir išvežė jį į Vasaros g. psichiatrinę gydyklą. Niekas nepamatė, kaip jis sugriebė tas arbatžoles ir įsikišo į kelnių kišenę. Kiek ten pagulėjęs, vėl grįžo į normalų gyvenimą, o kelnių kišenėje atrado tas arbatžolės... Kreipėsi į E. Šimkūnaitę – pažiūrėkit, kuo bendradarbiai mane nuodijo. Ji man paskambino ir paklausė, ar turiu kokią knygą apie vaisius ir sėklas. O tada, rodos, 1986 m., buvo išleistas Algirdo Grigo atlasas „Lietuvos augalų vaisiai ir sėklos“. Sakau, turiu. „Varla, – sakė, – griebk ir ateik.“ Tada iššniukštinėjome kiekvieną arbatžolę, šapelį, lapelį ir radom tokias keistokas sėklytes, su tokiais gūbriukais. Padirbėjom su tuo atlasu ir pasirodė, kad tai buvo durnaropės sėklos. Dar E. Šimkūnaitė išsiklausinėjo to žmogaus ar jo kolegų, kokie simptomai pasireiškia išgėrus tos arbatos, ir nustatė, kad ir požymiai atitinka durnaropės poveikį. Tuo kriminalas ir baigėsi, viskas išaiškėjo. Vėliau kalbėjau su etnologe profesore Regina Merkiene, ir ji sakė, kad Dzūkijos galudaržėse durnaropė auginama kaip vaistinė žolė, kuri naudojama gydant nervus. Bet reikia žinoti, kaip ją naudoti, nes gali būti nuodinga. O E. Šimkūnaitė visada mokė – nežinau, tai ir negydyk.

B. K. Po paskaitų jos kišenėse visada buvo daug popieriukų su klausimais iš visų gyvenimo sričių, nebūtinai paskaitos tema. Žmonės iš salės rašydavo klausimus ir jai perduodavo. Kiek spėdavo, tiek atsakydavo. Esame jų išsaugoję: „Ar išvis reikalingas šaldytuvas, ką patartumėt? Kokio maisto nedėti į šaldytuvą?“, „Kaip nukenksminti gyvatės įkandimą?“, „Ar tiesa, kad kambarinė gėlė jeronimas dezinfekuoja kambario orą?“, „Ką gerti iš alkoholinių gėrimų, kad kuo mažiau pakenktų sveikatai? Kaip nustatyti, kas tinka?“, „Ar visi margarino produktai yra iš naftos?“

Ž. L. Ji nesirūpino savo įvaizdžiu, buvo tokia, kokia buvo, – tikra.

B. K. Beje, Živilei E. Šimkūnaitė yra pasakiusi, kaip užkalbėti gyvates, o man – ne.

Tai atskleiskit ir mums.

Ž. L. Ne, neatskleisiu. Negalima. Pasakysiu tik, kaip užkalbėti nuo *markatnumo*. Reikia greitai pasakyti, bet tai nelengva, oi nelengva... Per margą pasaulį galiu paleisti tik tokią „rimtą“ žinią, kad tam pirmiausia reikia būti liūdnam ir nieko nebenorėti... Paskui susikaupti, įkvėpti ir

Baltijos šalių botanikų ekspedicija Estijoje. Iš kairės sėdi: Živilė Lazdauskaitė, E. Šimkūnaitė, Vilma Kuusk, Austra Abolinia.

devynis kartus neatsikvėpiant greitakalbe pasakyti: „Graužia mane kartėlis kaip šunis šunį, kaip žuvis žuvį, kaip vilkas žalių mėsą.“ Kai ištarsi devynis kartus, visas *markatnumas* bus praėjęs...

Kaip bendraudavote su E. Šimkūnaite? Kokie nutikimai neišblėsta iš atminties?

Kaip bendravom? Gražiai. Nors ji ir nebuvo švelnaus charakterio, nebuvo, kaip sakoma, *lagadna*.

B. K. Ji mokėdavo žmones savaip permatyti. Žvelgdavo lyg iš paniūrų, kažkaip specifiškai palenkusi galvą, bet žvilgsnis – kaip rentgeno spindulys. Pažiūri ir... Šalia jos ne visi išbūdavo. Kai kas (o tokių buvo nemažai) norėdavo tiesiog prie žymaus žmogaus prisigretinti, bet ji tokius greitai atstumdavo. Prisimenu, kad jai nedarė jokio įspūdžio neužtarnauti sovietmečio titulai ir vardai. Kartą paskambino iš tuometinės Ministrų tarybos referentas, rodos, jo pavardė buvo Jurginas. Perdaviau jai tą žinią susijaudinusi (net kvapą gniaužė): va, skambina svarbus žmogus. O ji: „Man nesvarbu, kokis medis ar augalas skambina. Pasiteirauk, koku klausimu? Jei nevertas reikalas,

nebus ko gaišti laiko.“ Niekam nesilankstė, viršininkų nebijojo.

O kaip Jūs tapote jos idėjų perėmėja, patikima reikalų tvarkytoja, ginklaneše?

Manau, kad ji pati taip nusprendė. Reikėtų jos klausti, kodėl būtent aš? Atėjau dirbti į jos skyrių Farmacijos valdyboje iškart po studijų. Smulkiai aiškinosi, ar tikrai gerai pažįstu augalus, o kai išegzaminavo, paklausė, iš kur esu kilusi. Sakiau, kad iš Rytų Aukštaitijos, iš tarpukariu buvusio didelio kaimo, garsėjusio dainininkais ir giedoriais. O parapija? Salako. Vėliau girdėjau, kaip skambino valdybos viršininkui. Kai jos paklausė, ar „kadro“ kvalifikacija tinkama, atsakė – taip, tiks, *salakonka*. Tai, suprask, viską pakels, nes Salako žmonės ištvermingi, su charakteriu... *Salakonka*, tiks...

O kaip Jūs, Živile, pradėjote artimiau bendrauti?

Ž. L. Susipažinome gal 1957 m. važiuodamos į Pabaltijo botanikų ekspediciją. Nuo 1922 m. gyvavo tradicija Baltijos šalių ir Suomijos botanikams rengti bendras konferencijas, kurių

pranešimai būdavo skaitomi gamtoje. Ir po karo tai tęsėsi. O tada su sunkvežimiu važiovome į pietų Estiją, į Lihulį, o nakvojome Latvijoje (nakvoti ant šieno priėmė kažkoks ūkininkas). Vakare buvo sukurtas lauželis, virėme arbatą ir, atsimentu, trypėme šokį, kuris vadinosi „Letkis jankis“. Visi šoka, vėliau sustoja ir tam tikru būdu susiima kojas... E. Šimkūnaitė atidžiai stebėjo, o paskui man sako: „Ateik ir parodyk, kaip tą šokį reikia šokti.“ Pašokinėjau taip greitai... Atrodo, suprato. Va, toks buvo jos lyg ir prisipažinimas, kad manimi pasitiki. O aš pagalvojau – įdomi moteriškė...

O paskui, šiek tiek vėliau, vyko kita ekspedicija po Radviliškio Tyrelį. Susirinko didžiai garbinga kompanija: prof. Kazys Brundza, doc. dr. Erikas Purvinas, dr. Algirdas Lekavičius, Kęstutis Balevičius, visi jau amžiną atilsį. Ir trys floristės, kurios visur kartu važinėjome: Ramunė Jankevičienė, Jūratė Balevičienė ir aš. Atsimenu, karštą vasaros dieną vaikščiojome po pelkę, o vakare, jau nusiplūkusios,ėjome ieškoti, kur nusiprausti. O apie Radviliškį net upelių nėra. Vaikščiojom ir matom, kad tolėliau išraustas gilus melioracijos griovys. Bet vos čiurlena šaltas vandenėlis, irgi nieko gero... Galvojam, kaip čia nusipraus, pasimaudžius... Priėjo E. Šimkūnaitė ir sako: „Mergos, aš jus išgelbėsiu!“ Pluot – atsistojo į griovį ir savo galingu kūnu jį užtvėnkė! Ir pritekėjo tiek vandens, kad gerai pasimaudėm! Labai linksma buvo, maudėmės kvatodamos kaip laumės.

Paskui buvo toks gražus vasaros vakaras, nutarėm nestatyti palapinės, o išsitiesti miegmaišius prie šieno žaginio – ten buvo šieno prikriūtė, bet tilpo tik du miegmaišiai... Mano draugės ten įsitaisė, o aš likau be nieko ir dar bijau tamsos... Nuo pokario Žemaitijos bijau tamsos – tai išlikę nuo vaikystės, turbūt iki *šmerčiaus* bijosiu. Ir galvoju, kaip viena miegosiu. Negi visą naktį tamsoje sėdėsiu? O kiek toliau savo palapinėje jau buvo įsikūrusi E. Šimkūnaitė. Nusliūkinu pas ją: „Daktare, – sakau, – ar galiu pas jus pernaktuoti, aš viena bijau.“ „Ko tu, durna merga, bijai?“ „Tamsos.“ „Na, lįsk pas mane!“

Ir po to ji mane ėmė globoti, matyt, pamatė, kad turiu silpnų vietų. O ji silpnesnius paglobodavo. Kai ji su mumis, botanikais, važiuodavo į ekspedicijas, tai man vakare kokią žolę (pavyzdžiui, *Astragalus glycyphyllos* – saldžialapę kulkšnę) pakišdavo, bijūnų žiedų rytais nuplėsdavo (vaistažolės dedant į arbatą reikia nors kiek apvytinti). Jausdavau globą, o ji buvo labai geros širdies moteris. Tai supratau ir vertinau. Patyriau jos širdies dosnumą. Užgyventą turtą ji išdalijo

lengva ranka, o kaip dalijo savo žinias! Nieko savyje neužspaudė. O neretai būna kitaip: aš žinau, o kitiems nebūtinai! Taip ji niekada nesielgė. Jos bibliografiniame sąrašė daugybė pozicijų – kas paprašydavo, tam be atsikalbinėjimų ir parašydavo. O kur dar paskaitos, konsultacijos, gydymai?! Besidomintiems žmonėms negailėjo nieko.

B. K. Kartais ir savo sveikatos kaina. Vis dažniau skaudėdavo koją, bet pareigos ir pažadai vertė nuolat keliauti. Sakydavo: „Va, paskambino man iš kolūkio, jau reiks važiuoti...“, „Na, tai gerai, pažadėjau, reiks važiuoti...“ Sėdasi ant suoliuko prie namo, laukia, kol *viliuku* atvažiuos koks agronomas ar zootechnikas, o tada *taru baru* pirmyn ir atgal. Grįžusi įdomiai pasakodavo, kur buvusi, ką mačiusi. „Na, va – buvau.“ Parveždavo su lauknešėliu, kurį rytojaus dieną atsinešdavo į darbą. Sakydavo, kad reikia *kolektyviškai* dalintis. Lauknešėlį vadindavo grobiu, o kartais – *grobiniu* (Tado Ivanausko žodžiu).

Ž. L. Paskambindavo ir sakydavo: „Atlapatuok, *varla*, yra grobinys!“ Va, toks ir yra tikras žmogus. Mus, patikimas jaunesniasias koleges, ji vadindavo *varlomis*. Oi, kaip mus ji plūsdavo, kai aptvarkydavom jos namus, bet sujaukdavome įprastą nusistovėjusią jos tvarką: „*Varlos*, viską užkišot kur nors, nieko negaliu rasti!“

B. K. Mane dar vadino mažuoju žvėreliu. Kartą yra man išsitarusi, kodėl kritau jai į akį. Buvom išvažiavusios į Gerdašius komandiruotėn, o ji vis nepaliaudama mane mokė. Per dieną pririnkdavo saujelę augalų, padėdavo ant stalo, o aš pagal tam tikrus būdingus požymius turėdavau jai susakyti jų apibūdinimus. Atsimenu, man būtinai reikėjo išvažiuoti, laikas spaudė, o ji ryte grįžusi iš pievų ant stalo vėl mestelėjo kuokštelį – apibūdink! Sakau, negaliu, man jau reikia važiuoti į Vilnių, o ji tik apsisuko ir šmakt – išėjo tarsi nieko negirdėjusi. Atseit, užduotį daviau, o tu kaip nori! Galvoju, gerai, jei tu taip, tai ir aš šitaip! Sėdau, greitai surašiau apibūdinimus, dar raštelį brūkštelėjau apie tai, ką surašiau, ir kad išvažiavau. Rytojaus dieną atėjusi į darbą pasakė: „Na, šitas mažas žvėrelis turi charakterį! Galvojau, kad nesurašys, bet viską radau, o jos nėra!“ Jai patiko žmonės, turintys tvirtą stuburą. Pastebėjau, kad nemėgo neteisybės, iš prigimties buvo teisuolė. Iš archyvinių duomenų aiškėja, kodėl su kai kuriais žmonėmis ji pykosi. Niekada nenutylėdavo pastebėtų blogų darbų, išsakydavo savo teisybę. Ypač jai patiko nesavanaudiški žmonės. Dabar, kai mūsų visuomenė linksta į individualizmą,

E. Šimkūnaitė su moksleiviais.

Nuotraukos iš Eugenijos Šimkūnaitės labdaros ir paramos fondo archyvo

tokie jos bruožai – tarsi sveika atsvara egoizmo pasireiškimams.

O kaip buvo su jos konsultacijomis ir gydymu? Vienus priimdavo, o kitų – ne?

Apie tai – daugybė istorijų, ir kiekvienas atvejis vis kitoks. Žmonės iš visos Lietuvos jai rašė laiškus, į šio buto duris vis kas nors belsdavosi... Kiek buvo įmanoma, stengėsi visiems padėti, bet kartais žmonėms atrodydavo, kad ji yra arti Dievo ir kad gali padėti visais atvejais. Likęs jos susirašinėjimas su prašytojais rodo, kad iš besikreipiančiųjų ji norėjo aiškios, konkrečios medicininės informacijos. Visų pirma, prašė kraujo, šlapimo tyrimų, tikslių artimų giminių ligų, kurios galėjo būti paveldėtos, aprašų. Reikalavo ir siuntimo iš gydytojo – turėjo būti parašyta, kad siūloma pasikonsultuoti su dr. E. Šimkūnaite. Turėdama tuos duomenis, ji daugelį konsultavo, patardavo, kaip gydytis. Ne vienas buvęs ligonis iki šiol tai prisimena ir dėjuojasi jos pagelbėjimais. Šiuo metu Vilniuje vienintelėje specializuotoje vaistažolių vaistinėje „Širdažolė“ dar yra naudojama daug E. Šimkūnaitės sukurtų receptūrų.

GESE FROM TAURAGNAI WITH A GRASS-SNAKE BIRTHMARK

The Eugenija Šimkūnaitė Charity and Support Foundation in 2020 commemorates the centenary of pharmacist, folk medicine and traditional lifestyle expert, herbalist and habilitated doctor of natural science, Eugenija Šimkūnaitė (1920-1996). The President of the Foundation, pharmacist Birutė Karnickienė, and botanist Dr Živilė Lazdauskaite, share their memories on this occasion. E. Šimkūnaitės acquaintance with medicinal plants and folk medicine traditions began in Aukštaitija, in the town of Tauragnai, where her parents had a pharmacy. From the age of seven, this curious girl with a spectacular memory took the herbs collected by the villagers and listened to their stories. She also learned from her father's cousin, a herbalist and charmer, Kastulis Šimkūnas. After graduating from secondary school, she pursued pharmaceutical studies at Vytautas Magnus University and Vilnius University, but constantly combined scientific knowledge with folk medicine material collected in field research. She defended two dissertations about the prevalence of valerian growth sites and the biological basis of the use of medicinal plants. Having worked in various health care institutions, she held leadership positions, but regularly engaged in social activities: reading public lectures, writing articles on the popularisation of science, and consulting those who sought advice. Eugenija is known as the most famous witch in Lithuania and a wise woman.

AKMUO IR LIGA BALTŲ IR SLAVŲ UŽKALBĖJIMUOSE

Marija ZAVJALOVA

Straipsnyje nagrinėjamas ligos sutapatinimas su akmeniu baltų ir slavų užkalbėjimuose. Tokiais atvejais tam tikros negyvosios gamtos objekto – akmens savybės pasitelkiamos kaip simbolinė priemonė ligai išgydyti, kar-tais gana prieštaringai. Pavyzdžiui, tai, kad akmuo yra negyvas, gali reikšti žmogaus sveikatą, o akmens „gyvumas“ – progresuojančią ligą. Straipsnyje išskiriamos būdingos akmens savybių opozicijos, užkalbėji-muose skirtingais būdais pasitelkiamos gydymui.

Reikšminiai žodžiai: akmens vaizdinys, (lietuvių, latvių, baltarusių, rusų) užkalbėjimai, baltų ir slavų tautosaka, semantinė opozicija.

■ Akmuo užkalbėjimuose (kaip ir apskritai tauto-sakoje) yra vienas iš semantiškai ypač turinin-gų simbolių. Slavų tautosakoje labai paplitęs vaizdinys yra akmuo Alatyris, ar Alatyrius (ru. *Алатырь*), – savotiškas pasaulio centras, kuriame dažnai vyksta pagrindinis užkalbėjimo veiksmas. Jis čia nebus nagrinėjamas, nes jau yra susilaukęs pakankamai išsamių studijų¹. Šis straipsnis skir-tas kitiems atvejams – kai akmuo tapatinamas su liga ir tarsi atlieka tas pačias funkcijas.

Pabrėžtina, jog kaip ir dauguma semantiškai turiningų objektų užkalbėjimuose, akmens sim-bolis yra ambivalentiškas. Visų pirma šis ambi-valentiškumas pasireiškia per opoziciją „gyvas / miręs“². Akmens, kaip negyvosios gamtos daikto, savybės sureikšminamos gydomuosiuose užkal-bėjimuose, ir būtent akmens *negyvumas* paradok-saliai atitinka sveiko žmogaus būklę, o akmens „gyvumo“ požymiai – ligą, vedančią prie mir-ties. Pavyzdžiui, jeigu kraujas stovi kaip akmuo, tai reiškia, kad kraujas sustojo, liovėsi tekėjęs; ir priešingai – su judančiu akmeniu gali būti paly-ginta progresuojanti liga.

Akmens sąsaja su gyvumu, gyvybe ap-tinkama ir viduramžių medicinoje. Burchardo iš Vormso penitenciarijoje sakoma, jog „einant ap-lankyti ligonio, prie jo namo ieškoma akmens ir, jį atvertus, žiūrima, ar toje vietoje, kur jis gulė-jo, yra koks gyvas padaras – skruzdėlė, kirminas ar muselė. Jeigu toks randamas, sakoma, kad li-gonis gyvens, o jeigu po akmeniu nieko nėra, – mirs“ (Schmitz 1958: 431–432, Nr. 102; cit. pa-gal Арнаутова 2004: 215). Taigi gyvybė, esanti po akmeniu ir, vadinasi, su juo susijusi turėjo tiesioginį ryšį su ligonio gyvybe ir mirtimi.

1 Pavyzdžiui, Иванов, Топоров 1974; Топоров 1993; Агапкина 2005; Агапкина, Топороков 1990; Шиндин 1993; Михайлов 2017; Коробка 1908 ir kt.

2 Daugiau medžiagos apie akmens „gyvybę“ galima rasti leidinyje: Живой камень 2015.

Užkalbėjimuose galima išskirti pagrindines opozicijas, kuriose akmuo gali priklausyti abiem priešpriešos nariams ir atlikti priešingas funkcijas.

1. AKMUO KAIP VIETA:

ANT AKMENS (AKMENYJE) ESANTYS PERSONAŽAI GYDO VS. SIUNČIA LIGAS

Akmuo užkalbėjimuose gali būti tam tikrų galingų gydančių jėgų vieta (pavyzdžiui, ant akmens stovi cerkvė, sostas, ten sėdi šventieji arba kiti persona-žai, kurie ir susigrumia su liga). Arba akmuo gali būti vieta, į kurią pasiunčiamos piktosios dvasios ir kur jos pastoviai būna (pavyzdžiui, gyvena gyvatės bei kiti personažai, atsakingi už ligas).

Štai baltarusių užkalbėjime ant akmens sėdi mergos, stabdančios kraują arba užkalbančios „smūgi“:

На сінім моры, ва кеяне ляжыць бел камень, на тым камні сядзелі тры панны Ганны, красны шоўк маталі, кроў астанаўлялі „Мёлыноје јүроје, ванденyne³ гuli baltas akmuo, ant to akmens sėdėjo trys panos Hanos, raudoną šil-ką vyniojo, kraują stabdė“ (Замовы 1992: Nr. 464, ад крывацёку „nuo kraujotekio“);

На сіне моры на белым камені там сядзела чатыры сястрыцы. Яны нічога не парабля-юць, толькі ўдары ўгавараюць — з касцей, з машчэй, з гарачай крыві, з жоўтай касці „Мёлыноје јүроје ant balto akmens ten sėdėjo keturios seselės. Jos nieko nedarba, tik smūgius užkalba – nuo kaulų, nuo raumenų (?), nuo karšto kraujo, nuo geltono kaulo“ (Замовы 1992: Nr. 525, ад ўдару „nuo smūgio“).

Latvių užkalbėjimuose ant akmens tiesiog susidorojama su ligomis:

3 Jūra (vandenynas) užkalbėjimuose yra būdinga akmens vieta. Tačiau tai, kaip ir akmens sąsaja su vandenimis ap-skritai, čia nebus nagrinėjama.

Sprūk, sprūk! Zogu, zogu! Caur sētu, caur sētas posmu, pie ruda akmeņa! Tur tevi zibens sitis pa deviņi asi iekš zemes „Spruk, spruk! Vagiū, vagiū! Per tvorā, per tvoros spragā, prie rudo akmens! Ten tave žaibas ģimuš (per) devynis sieksnius ī žemē“ (Трейланд 1881: Nr. 70, nuo priepuolio);

Kāsi, tu kasi (vārdu) – (vārds) tevi kasa – divu kalnu starpā, akmens vidū (Trīsreiz teicams) „Kosuly, tu skuti (vardā) – (vardas) tave skuta – tarp dviejų kalnų, akmuo vidury [arba: akmens vidury] (triskart sakoma)“ (Трейланд 1881: Nr. 90, nuo kosulio).

Tačiau yra užkalbėjimų, kuriuose iš akmens išeina (arba ten būna) personifikuotos ligos. Vėlgi baltarusių:

На сінім моры белы камянь, з-пад белага камяня выйшлі тры дзявіцы, тры сястрыцы, яны разнасілі ўокі-прапокі, шэрыя глаз, зялёныя глаз, чорныя глаз „Mėlynoje jūroje baltas akmuo, iš po balto akmens išėjo trys mergelės, trys seselės, jos platino nužiūrėjimą, pilką akį, žalią akį, juodą akį“ (Замовы 1992: Nr. 899, ад уроку „nuo nužiūrėjimo“);

На сіням моры стаіць клетка, а ў той клетцы трыдзевяць дзвярэй, трыдзевяць парогаў, трыдзевяць замкоў, трыдзевяць камянёў, на тых камянях трыдзевяць дзяцінцаў „Mėlynoje jūroje stovi narvas, o tame narve trejos devynerios durys, treji devyneri slenksčiai, trejos devynerios spynos, treji devyneri akmenys, ant tų akmenų treji devyneri priepuoliai“ (Замовы 1992: Nr. 1188, ад дзяцінцу „nuo priepuolio“).

Plg. latvių užkalbėjimus:

Ak, tu Dievs, es ieraugu Dievam jaunu karavīr'! Šķirmi veiksmi dārbiņam, sāti gausu maizitej! Visas sāpes akmenī, – mani visa veselīb'! „Ak tu, Dieve, aš matau naują Dievo kareivį! Skirki sėkmę darbui, sočią skalsą duonai! Visi skausmai akmenin – man visa sveikata!“ (Трейланд 1881: Nr. 645, nuo visų ligų);

Trejdeviņi Pērkoni nāca no jūras, trejdeviņas dzelzu lodes – sper to pumpumu apakš akmeņa, – tas cilvēks paliek pie pirmās veselības „Treji Perkūnai atėjo nuo jūros, trejos devynerios geležies kulkos – (nu)trenk(it) tą naviką po akmeniū, – tas žmogus tepalieka sveikas kaip pirma“ (Трейланд 1881: Nr. 136, nuo naviko).

Baltarusių užkalbėjimuose ligos ne tik laikinai būna ant akmens, bet ten yra gimusios ir gyvena:

Удару, удару, гаспадару! Парадзіла цябе Ева на сінім моры, на белым камені... „Smūgi, smūgi, šeimninke! Pagimdė tave Ieva mėlynoje jūroje ant balto akmens...“ (Замовы 1992: Nr. 529, ад звіху „nuo nikstelėjimo“);

На моры, на кіяні, у ракітавым кусьці, на белым камні, на Латыры-камні, там валасьнёва маці жыла-пражывала „Jūroje vandenynė, blindės krūmė, ant balto akmens, ant akmens Latoryiaus, ten voties motė gyveno“ (Замовы 1992: Nr. 746, ад валасня „nuo voties“).

2. AKMENS FUNKCIJOS: PAGALBA GYDANT LIGAS VS. KENKSMINGUMAS

Kaip ant akmens (akmenyje) esantys personažai gali turėti skirtingą santykį su liga, taip ir pats akmuo gali tiek būti aktyvus pagalbininkas gydant ligas, tiek pats skleisti ligas bei tiesiog ligą įkūnyti.

Šiuo atveju daugiau pavyzdžių teikia latvių užkalbėjimai:

Melni viri, dzelzu zobī – tie gribēja (vārdu) kost; visi jūras akmentiņi nāca (vārdam) palīgā „Juo-di vyrai, geležiniai dantys – jie norėjo (vardą) kąsti; visi jūros akmenėliai atėjo (vardui) pagalbon“ (Трейланд 1881: Nr. 58, nuo priepuolio);

Trejdeviņi jūras ūdeņi, trejdeviņi jūras akmeņi – Dievs Tēvs... – izplūkā, izspārda šo svētu rozi, šo svētu no (vārda) miesām, no viņa kauliem (Trīsreiz teicams) „Treji devyneri jūros vandenys, treji devyneri jūros akmenys – Dieve Tēve... – išrauna, išspardo šią šventą rožę, šią šventą iš (vardo) kūno, iš jo kaulų (triskart sakoma)“ (Трейланд 1881: Nr. 150, nuo rožės).

Lietuvių užkalbėjimuose akmuo tokiu atveju yra ne aktyvus veikėjas, o priemonė:

Valiuli dievuli, kraują suturėk, dūšios iš kūno nevaryk, kad su krauju nebėgtų, kūno vieno nepaliktų. Per kietą akmenėlį, par aukštą qžuolėlį, Valiuli dievuli, kraują įsakau, kraują gyslose sulaukau (LTR 3205 (104); LTs: 899, Nr. 9311; Krėvė-Mickevičius 1926: 504, Nr. II; Rudnios k., Marcinkonių apyl., Varėnos r.)⁴;

4 Lietuvių užkalbėjimai čia ir toliau pateikiami iš tų šaltinių, iš kurių jie straipsnio autorės buvo surinkti 1996–1998 metais. Vėliau išėjusiu ir dabar jau plačiai skaitytajam žinomam Daivos Vaitkevičienės sudarytu užkalbėjimų rinkiniu (Vaitkevičienė 2008) čia nesinaudojama dėl sudėtingos jo struktūros, gerokai apsunkinančios galimybę rasti norimą tekstą.

Laukagalio akmuo (Kaišiadorių r.). Tai padavimais apipinta viena žymiausių Lietuvos šventviečių. Ant akmens išliko daugiau kaip prieš 3000 metų iškaltos duobutės, kurių išsidėstymas primena Grįžulo Ratų žvaigždyną; pietinėje pusėje – aukojimo stalelis su latakais, vedančiais žemyn, kur būta ugniaviečių. 2019 m. Vykinto Vaitkevičiaus nuotrauka.

*An kryžious Kristus karojo, Jo Šventų šone-
lį ronijo, kroujų pralėjo. Džievulis žodelį tarė,
šventų kroujų sulaikė. Valiolio Džievolio, per
Dougio akmenėlį, per Bubį užuolėlį, tavų prašou,
tau insakou – žodžį tark, kro[u]jų sulaikyk, kad
iš NN gyslų nebėgtų, dūšios iš kūno neviliotų.
Išviliok geriou dūšių iš to medžio, kuris padziū-
vo, išlaisk kroujų iš tos žolės, kurių dalgė pakirto
(Krėvė-Mickevičius 1926: 504, Nr. III; Perlo-
ja, Alytaus apskr.);*

*Kaulelis, iššokęs iš savo vietos, atgal kaulą į savo
vietą, kur Dievs tave sutvėręs. Ai Jėzau, ai Jėzau!
Aš ištraukiu visus skausmus per erškėčių karū-
ną, per dagilių krūmą, aš traukiu visus skaus-
mus per akmenę. Teslūgsta tynys, tevėstie karš-
tis. Aš noriu gelbėti NN prie pirmos sveikatos
(Balys 1938: 73, Nr. 479; LTA 1208 B (560);
Gruzdziai, Joniškio apyl., Joniškio r.).*

Plg. latvių:

*Cērtu kārklīņu, cērtu kārklīņu, cērtu kārklīņu –
izauga liepiņa caur ozola saknēm. Laj atzel tā
cilvēka miesīnas kā liepas lapiņas, laj izņīkst tūs-
kas pumpurs, – akmens vārdā „Kertu karklelī,
kertu karklelī, kertu karklelī – išaugo liepelē
per āžuolo šaknis. Lai atželia to žmogaus kūnas
kaip liepos lapeliai, lai išnyksta vandenēs na-
vikas, – akmens vardu“ (Трейланд 1881: Nr.
142, nuo vandenės).*

Gali būti, kad užkalbėjimai, kuriuose akme-
nys padeda išgydyti ligonį, mena tam tikras ap-
eigas naudojant akmenis. Plg. rusų nužiūrėjimo
gydymą akmeniu:

*Если ребенок болеет, берут три камешка:
из бани, с улицы и из дому, берут, какой по-
падется, не выбирая. На камни загадывают:
один от озыка (оговаривают), другой – от
худого глаза, третий – от хитрого языка.
Кладут в какую-нибудь посудину и нагре-
вают. Если зашумит какой-нибудь камень,
значит, от озыка или от хитрого языка. Той
водой окачивают ребенка „Jeigu vaikas suser-
ga, ima tris akmenukus: iš pirties, nuo gatvės
ir iš namų, ima pirmą papuolusį, nesirenkant.
Akmenis apžada: vienas – nuo apkalbų, kitas –
nuo blogos akies, trečias – nuo gudraus liežu-
vio. Deda juos į koki nors indą ir kaitina. Jeigu
kuris nors akmuo pradės ūžti, reiškia, nuo ap-
kalbų arba nuo gudraus liežuvio. Tuo vande-
niu aplieja vaiką“ (TPM: Nr. 325).*

3. AKMENS SAVYBĖS: NEJUDAMAS VS. JUDAMAS

Tapatinant ligą su akmeniu, su juo gali būti paly-
ginama serganti kūno dalis arba organas, liaudies
tradicijoje dažnai patys laikyti ligos šaltiniu. Tokiu
atveju iškyla opozicija „nejudamas vs. judamas“.

Paprastai akmuo yra nejudamas ir kaip tik
dėl to prilyginamas ligai, siekiant jos nejudamu-
mo (kad ji neprogresuotų, nustotų). Antai lietu-
vių užkalbėjime nuo voties:

*Šventa Pana Marija šiaukiamės mes in tavo
šventu loskeli. Ratavoji visų sviety, ratavok mani
jaunų griešnykį, apguldyk vocį kunigį kaltunų.
Kaip guli akmenelis ant daiktelio ant vietelės,*

kad taip gulėtų vocis, kunigė, kaltunas nepaskelt. Ir tos dušėlės, katros numirė vocu, kunige kaltunu pamačnos butų. Sveika Marija (Mansikka 1929: Nr. 157).

Tačiau esama atveju, kai akmuo juda, ir tada kaip tik jo judėjimas prilyginamas ligos pasitraukimui, kaip lietuvių užkalbėjime nuo gumbo:

...Kaip akmuo undenin, taip gumbas zemyn... (Mansikka 1929: Nr. 154).

Plg. rusų užkalbėjimą, kuriame akmuo tuo pat metu ir guli, ir neguli ant vandens:

*На синю мору камешек лежыць,
На камене пивень стаць.
Як етаму каменю на синю мору не лежыць,
И пивеню на камене не стояць,
Так у раба Божего Ивана прыпадку не бываць.*

„Ant mėlynos jūros akmenėlis guli,
Ant akmens gaidys stovi.
Kaip tam akmeniui ant jūros negulėti,
Ir gaidžiui ant akmens nestovėti,
Taip priepuoliui neištikti Dievo tarno Ivano.“
(ПЗ: Nr. 432, *от припадков (эпилепсии)* „nuo epilepsijos“)

4. AKMENS SAVYBĖS: NEKINTAMAS VS. KINTAMAS

Su akmens nejudamumu susijęs jo nekintamumas, kuris vėlgi pasitelkiamas kaip palyginimas negalavimui sustabdyti, kaip lietuvių užkalbėjime nuo kraujotekio:

Kaip šventas Jonas krikštino Poną Jėzusį an Ar-dono, ant to česo susto vandenai; tegul sustoja šito žmogaus kraujas akmeniu (Mansikka 1929: Nr. 32).

Kita vertus, ligos kitimas gali būti „perkel-tas“ nuo ligonio kūno akmeniui, linkint, „kad vietoj ligonio kūno dėl ligos keistųsi akmuo“, kaip latvių užkalbėjimuose:

Pumst ūdenim, pumst akmenim starp visām sētām, – laj tam cilvēkam nepumst, laj paliek tik mīkst, ka zīda diegs, ka vilnas sproga! „Tegu tinsta vandeniui, tegu tinsta akmeniui tarp visų tvorų, – tegul tam žmogui netinsta, tegul lieka taip minkšta kaip šilko siūlas, kaip vilnos sruo-ga“ (Трейланд 1881: Nr. 137, nuo voties);

...Akmens pamst ugunskurā, lopiņa miesa vien перамст! „Akmuo (tegul) tinsta ugniakure, gyvulio kūnas (tegul) tik netinsta!“ (Трейланд 1881: Nr. 398, nuo gyvatės).

Čekų užkalbėjimuose labai paplitęs motyvas „neauk, liga, kaip neauga akmuo nuo Kristaus gimimo“, antai užkalbėjime nuo dedervinės:

Lišej znamení přestaň růsti, jak přestalo růsti kamení vot Syna Božího narození až do Božího stoupení „Dedervinė, žyme, nustok augsi, kaip nustojo augti akmuo nuo Dievo Sūnaus gimimo iki Dievo įžengimo (į dangų)“ (Вельмезова 2004: Nr. 82).

Lenkų užkalbėjime liga turi sunykti taip, kaip sunyksta, susitraukia akmuo:

*Jak ten kamień zwięźnie, zmaleje,
I nie zna, gdzie się podzieje,
Tak żeby to zmalalo
I nie znać gdzie się podziało.*

„Kaip šis akmuo susitraukė, sumažėjo, ir nežinia, kur pasidėjo, taip kad *tai* sumažėtų Ir nežinia, kur pasidėtų.“
(Biegeleisen 1929: 52, nuo spuogų pažandėje)

5. AKMENS VEIKIMAS: PASIVUMAS VS. AKTYVUMAS

Akivaizdu, kad lyginant ligą su akmeniu aktualus yra jo pasyvumas: kaip pasyvus yra akmuo, tokia turi būti ir liga. Pavyzdžiui, baltarusių užkalbėjime:

На сінім моры белы камень ляжыць, ён траваю не зарастаець і расою не западаець, траўкі не з'ядаець, расы не співаець; разбі эту боль на том камяні, каб іна не балела і не шумела і ня 'трыгалась „Ant mėlynos jūros baltas akmuo guli, žole neapauga ir neaprasoja, žolelės nesuėda, rasos neišgeria; sudaužyk šitą skausmą ant to akmens, kad jis neskau-dėtų ir nesmilkčiotų ir nekrutėtų“ (Замовы 1992: Nr. 1226, *ад болі* „nuo skausmo“).

Rusų užkalbėjime nuo voties:

Как в стене сук не растет, камень не цветет, так бы у раба Божья (имя) прыц (веред, чирей) не увел и не рос „Kaip sienoje šaka neauga, akmuo nežydi, kad taip Dievo tarnui (vardas) spuogas (votis) nežydėtų ir neaugtų“ (P33: Nr. 1852).

Tačiau akmuo gali pasireikšti ir aktyviai – kaip kovojantis su liga kitų akmenų ar stichijų pavidalu, kaip rusų užkalbėjime:

*...На синем море
Лежыць синие камни.
Камень камня пубивае,
А у такого-такого боль-пухлину зганяе*

„Ant mėlynos jūros
Guli mėlyni akmenys.
Akmuo akmenį užmuša,
O tokiam ir tokiam skausmą-tinimą išvaro“
(P3: Nr. 365, *от пухлины* „nuo patinimo“).

Latvių užkalbėjime nuo „kerų“:

Jūras kuīli, mālu trauki, –
Kas tās putas riņķi griež;
Dzelza vīri ceļu brauca,
Akmiņam mājas prasa;
Akmins mājas nedeva, –
Pras' smalkam tēraudam.
Ūdens gāja ar akmeni
Svētu ritu kapāties:
Ūdens cirta akmeņam,
Akmens galvu purināja.

„Jūros kuiliai, molio indai, –
Štai kas putas sukte suka;
Geležiniai vyrai keliu važiavo,
Akmens namų prašė;
Akmuo namų nedavė, –
Prašykit plono plieno.
Vanduo ėjo su akmeniu
Šventą rytą kapotis:
Vanduo kirto akmeniui,
Akmuo galvą tik papurtė.“
(Трейланд 1881: Nr. 663)

6. AKMENS ATRIBUTAI: JŲ TURĖJIMAS VS. NETURĖJIMAS

Be abejo, labiausiai paplitusios užkalbėjimuose apofatinės formulės, pažyminčios, kad akmuo neturi kokių nors atributų, kurie galėtų liudyti jo vitališkumą (pavyzdžiui, kraujo, širdies, gyslų, vaisių, žolės)⁵:

Pavyzdžiui, rusų užkalbėjimuose nuo voties, kraujo:

Ни от камня – плоду, чирью нет плоду
„Nei iš akmens vaisiaus, (ir) votis neturi vaisiaus“ (P33: Nr. 1870);

Как у камня ни жилот, ни сердца, ни биения не бывает, так у раба Божия (имя) кровь истекла, перестала „Kaip akmuo neturi nei gyslų, nei širdies, nei plakimo, taip Dievo tarnui (vardas) kraujas išteko, nustojo“ (P33: Nr. 1605);

Идет Антихрист с синя моря, несет Антихрист серый камень, у серого камня нет ни раны, ни крови, ни синей синевицыны „Eina Antikristas nuo mėlynos jūros, neša Antik-

ristas pilką akmenį, pilkas akmuo neturi nei žaizdos, nei kraujo, nei mėlynos mėlynės“ (P33: Nr. 1637);

<...> *От камня трава не растет, так у рабы Божьей (имя) и вереда нет* „<...> Nuo akmens žolė neauga, taip Dievo tarnaitėi (vardas) ir voties nėra“ (P33: Nr. 1880).

Tačiau retais atvejais žolė ir samanės ant akmens kaip tik gali būti palyginamos su liga, ir pažymima, kad jos ant akmens vis dėlto auga:

<...> *В синем море есть серый камень, под этим серым камнем есть белая рыба щука. У щуки зубы медны, глаза оловянные. Спивает-сведает с серого камня мох и траву. Съедай и спивай с рабы Божьей Нади всю худобу, уроки, призоры* „<...> Mėlynoje jūroje yra pilkas akmuo, po tuo pilku akmeniu yra balta žuvis lydeka. Lydekos dantys variniai, akys alavinės. Sugeria-suėda nuo pilko akmens samanės ir žolę. Suėsk ir sugerk nuo Dievo tarnaitės Nadios visą liesumą, nužiūrėjimus“ (P3: Nr. 289, *от крика и бессонницы, то же – от сглаза* „nuo klyksmų ir nemigos, taip pat nuo nužiūrėjimo“).

Įdomus ir lietuvių užkalbėjimas nuo gyvatės, kuriame teigiama, jog akmenyje slėpi ugnis⁶:

<...> *Aik, pasimk sava gyvonį, aba aš ainu laukan, paimsiu iš akmenia vugnies, iš gaidžia krauja; aš nuveisiu balon, žuvysun, aždeksiu supuvusias kalades* (Balys 1938: 448).

Plg. rusų užkalbėjimą nuo voties:

От камня нет пламени, от железа крови нет, от грубости (?) плоду нет, а безымянному персту имени нет, а тебе чирью-вереду места нет „Nuo akmens nėra liepsnos, nuo geležies nėra kraujo, nuo grubumo (?) nėra vaisiaus, o bevardis pirštas neturi vardo, o tau, votie, nėra vietos“ (P33: Nr. 1883).

7. NEBYLUS VS. SKAMBANTIS AKMUO

Lietuvių užkalbėjime nuo rožės pabrėžiamas akmens nebylumas:

Kaip guli akmenėlis užnėmęs mariose,
Ka tep užnemt mano rožė!
(LTR 6467(384))

5 Apie lietuvių užkalbėjimuose paplitusias apofatines formules, kuriose minimas akmuo, daugiau žr. Завьялова 2009.

6 Akmens ir ugnies sąsajos, akmenyje paslėpta ugnis, iš akmens išgaunama ugnis – irgi labai plati atskira tema, kuri, kaip akmens sąsajos su vandeniu, čia nebus nagrinėjama.

Tačiau viename senovės indų užkalbėjime „prieš kerus – su žole“ („Atharvaveda“ II.4.18) akmuo trata, ar pokši:

Jeigu kas, namie padaręs pikta,
Nori juo užmušti kitą,
Tada šis (kerėjimas) sudegina –
Garsiai poškėdami sproginėja daug akmenų.
(Pagal rusiškąjį Tatjanos Jelizarenkovos vertimą)

Palyginimui – įdomi latvių daina, kurioje akmuo irgi plyšta, skyla, arba sprogsta, skleisdamas garsą, skambėdamas:

*Es, karā aiziedams (noiedams),
Sirdi slēdzu akmenī.
Aust gaismiņa, lec saulīte,
Plīst akmens skanedams.*

„Aš, į karą išeidamas,
Širdį užrakinu akmeny.
Aušta švieselė, teka saulelė,
Plyšta akmuo skambėdamas.“
(BDS: Nr. 31995-0)

Taigi turime dar vieną opoziciją.

8. SKILĖS VS. VIENTISAS (SVEIKAS) AKMUO

Kai akmuo tapatinamas su liga, dažnai, norint su naikinti ligą, tą akmenį reikia perkelti ar suskaldyti. Pavyzdžiui, baltarusių užkalbėjimuose:

Было ў бацькі трыдзевяць сыны. Ішлі яны вуліцаю, найшлі яны белы камень, той камень секці-рубаци і з сярэдзіны боль уганяці „Турėjo tėvas trejus devynierius sūnus. Ėjo jie gatve, rado jie baltą akmenį, [ėmė] tą akmenį skaldyti, kapoti ir iš vidurio skausmą varyti“ (Замовы 1992: Nr. 1246, ад болю „nuo skausmo“);

Ішлі тры браты, тры Кандраты, няслі па тапару сіні камень рассякаць, рабу божаму Мікалаю крыві не пускаць „Ėjo trys broliai, trys Kondratai, nešėsi po kirvį mėlynam akmeniui skaldyti, Dievo tarnui Mikalojui kraujo neleisti“ (Замовы 1992: Nr. 474, замаўляць кроў „kraujui užkalbėti“).

Latvių užkalbėjime:

...Dieva mātē iet par jūru, labā rokā zelta krustu vicinādama; jūru sit, melns akmens – tur viņa (vārda) trīsdeviņas nelaimes „Dievo motina eina per jūrą, dešinėje rankoje aukso kryžiumi mojuodama; jūrą plaka, juodas akmuo –

ten jo (vardo) trejos devynierios nelaimės“ (Трейланд 1881: Nr. 113, nuo fliuso – pūlinio danties uždegimo).

Rusų užkalbėjime nuo kraujo:

...В чистом поле Сам Иисус Христос ездит на белом коне и сечет руду и камень, и из этого камня нет ни руды, ни крови. У раба Божия (имя) нет ни крови, ни руды „Lygiame lauke Pats Jėzus Kristus joja ant balto žirgo ir kapoja rūdą ir akmenį, ir iš to akmens nėra nei rūdos, nei kraujo. Dievo tarnas (vardas) neturi nei kraujo, nei rūdos“ (P33: Nr. 53)⁷.

Vladimiro Kliauso duomenimis, rytų slavų užkalbėjimų tradicijoje gana paplitę motyvai, kai akmuo skyla nuo pieno lašų, gyvatės nuodų, putų. Pavyzdžiui: „Skrenda paukštis, ant akmens užtykšta pienas, akmuo skyla“ (nuo nužiūrėjimo, Кляус 1997: 211). Akmenį (su)trupinti gali ir pats paukštis: „Jūroje akmuo, ant jo tupi erelis ir drasko akmenį“ (nuo voties, ten pat).

Tačiau yra tekstų, kuriuose liga *ant akmens sudūžta, sutrupa, suyra*, o akmuo tokiu atveju lieka sveikas. Baltarusių užkalbėjimuose:

Я цябе пасылаю з буйнай галавы, з касьцей, з машчэй на мхі, на балоты, на быстрыя рэкі. Там ляжыць белы камень. Ударся ты аб еты камень і рассыпся на мелкія частачкі „Aš tave siunčiu nuo ūmios galvos, nuo kaulų, nuo raumenų į samanas, į balas, į greitąsias upes. Ten guli baltas akmuo. Atsitrenk tu į tą akmenį ir pažirk į smulkias šukeles“ (Замовы 1992: Nr. 670, ад скулы „nuo sutinimo“);

На моры, на кіяне ляжаў бел камень, ляцела жаба, валілась жаба, ударылась жаба аб востры камень, разбілась жаба на мелкія часьці, на макавы зёрна, а штоб і ў раба (імя) разбілась жаба на мелкія часьці, на макавы зёрна па маему слову, вавекі „Jūroje vandenyne gulėjo baltas akmuo, skrido rupūžė, krito rupūžė, trenkėsi rupūžė į aštrų akmenį, sudužo rupūžė į smulkias dalis, į aguonos grūdėlius, ir kad (Dievo) tarnui (vardas) rupūžė sudužtų į smulkias dalis, į aguonos grūdėlius pagal mano žodį, per amžius“ (Замовы 1992: Nr. 1248, ад хваробы горла „nuo gerklės ligos“).

Ligos suirimo ant akmens motyvas pasitaiko ir latvių užkalbėjimuose:

Kramp akmeni, kramp akmeni! Es tev likšu uz akmeni, sitišu trejdeviņos gabalos! „Griebk ak-

⁷ Pažymėtina, jog rusų tarmėse *pyda* savaime gali reikšti ne tik rūdą, bet ir kraują. *Red. past.*

Mūšos tyrelio akmuo (Joniškio r.). Pastaraisiais metais tyrėjų surasta šventvietė prie Mūšos ištakų. Ant akmens šono iškalto duobutės, viršuje – paslaptingi ženklai. Pirmasis šią vietą dar XX a. pradžioje aprašė Matas Slančiauskas. 2015 m. Vykinto Vaitkevičiaus nuotrauka.

menį, griebk akmenį! Aš tave padėsiu ant akmens, sudaužysiu į trejus devynerius gabalus!“ (Трейланд 1881: Nr. 303, „nuo traukulių“)

Įdomi palyginti senovės germanų vadina-mojo „Paryžietiškojo užkalbėjimo nuo epilepsijos“ pradžia (remiantis Tatjanos Toporovos vertimu į rusų kalbą):

*Pariser Spruch gegen Fallsucht:
Doner dutigo dietewigo!
Dô quam des tiufes sun uf Adames bruggon
unte scîteta einen stein ce wite.*

„Paryžietiškas užkalbėjimas nuo epilepsijos: Doneri maloningasis, amžinas tautai! Tada atėjo velnio sūnus ant Adomo tilto ir suskaldė akmenį į šipulius.“ (Топорова 1996: 135–136)

T. Toporova pabrėžia šio motyvo eschatologinį atspalvį, žymų, pavyzdžiui, ir rusų priežodyje *мир зинет, камень треснет* „pasaulis prasi-skirs (prasižios), akmuo skils“ (Даль 1989: 513). Prisiminkime ir aukščiau pateiktą latvių dainą, kurioje skyla akmuo su „užrakinta“ jame karan išvykusio kario širdimi. Prieiname išvadą, kad akmens skilimas yra susijęs su pasaulio pabaiga, mirtimi, tačiau užkalbėjimų pasaulyje tai vėlgi paradoksas: akmens „mirtis“ (skilimas, dužimas, sutrupėjimas) reiškia ligos ar kerų pabaigą (kaip aukščiau pateiktame senovės indų užkalbėjime), o kartu – atgautą sveikatą, išgyjimą, atgijimą.

9. IŠVADA

Iš pateiktos analizės matyti, kad akmens skilimas dažniau minimas užkalbėjimuose nuo rimtesnių ligų, o lengvesnės dažniau pačios sudūžta į akmenį, ir šiuo atveju išgijimas asocijuojasi su akmens tvirtumu. Žr. aukščiau pateiktus užkalbėjimus nuo priepuolių (traukulių, epilepsijos) su skylančio akmens vaizdiniu. Šių ligų (kaip ir nužiūrėjimo, išgąščio) kilmė liaudies buvo priskiriama nelabai dvasiai. Galbūt dėl to vienintelis būdas išsivaduoti nuo ligos buvo sunaikinti jos priežastį – akmenį.

Akmens ambivalentiškumas opozicijoje „gyvybė / mirtis“ („sveikata / liga“) gali būti susijęs su archetipiniu akmens kaip psichinės savasties simboliu. Pasak Karlo Gustavo Jungo, „nors žmogus neturi nieko bendra su akmeniu, giliausias žmogaus psichikos centras keistu ir savitu būdu yra į jį panašus (matyt, todėl, kad akmuo simbolizuoja gryną būtį, maksimaliai nutolusią nuo emocijų, jausmų, fantazijų ir nepaliaujamai naršančios savimonės). Šia prasme akmuo tarsi perteikia paprasčiausią ir tuo pat metu giliausią amžinybės pojūtį, būdingą toms akimirkoms, kai žmogus jaučiasi nemirtingas ir nekintamas“ (Юнг 1997: 206–207).

Gal kaip tik dėl to akmuo toks svarbus užkalbėjimuose: akmens skaldymas, siekiant atsikratyti liga, būtų analogiškas pastangai atskleisti jos šaknis žmogaus sielos gelmėse, taigi – psichikos

analizei, *psichoanalizei*, kuri irgi savotiškai „suskaldo“ sąmonę į jos funkcinius dėmenis, taip siekiant užčiuopti bei pašalinti atitinkamų sutrikimų priežastis.

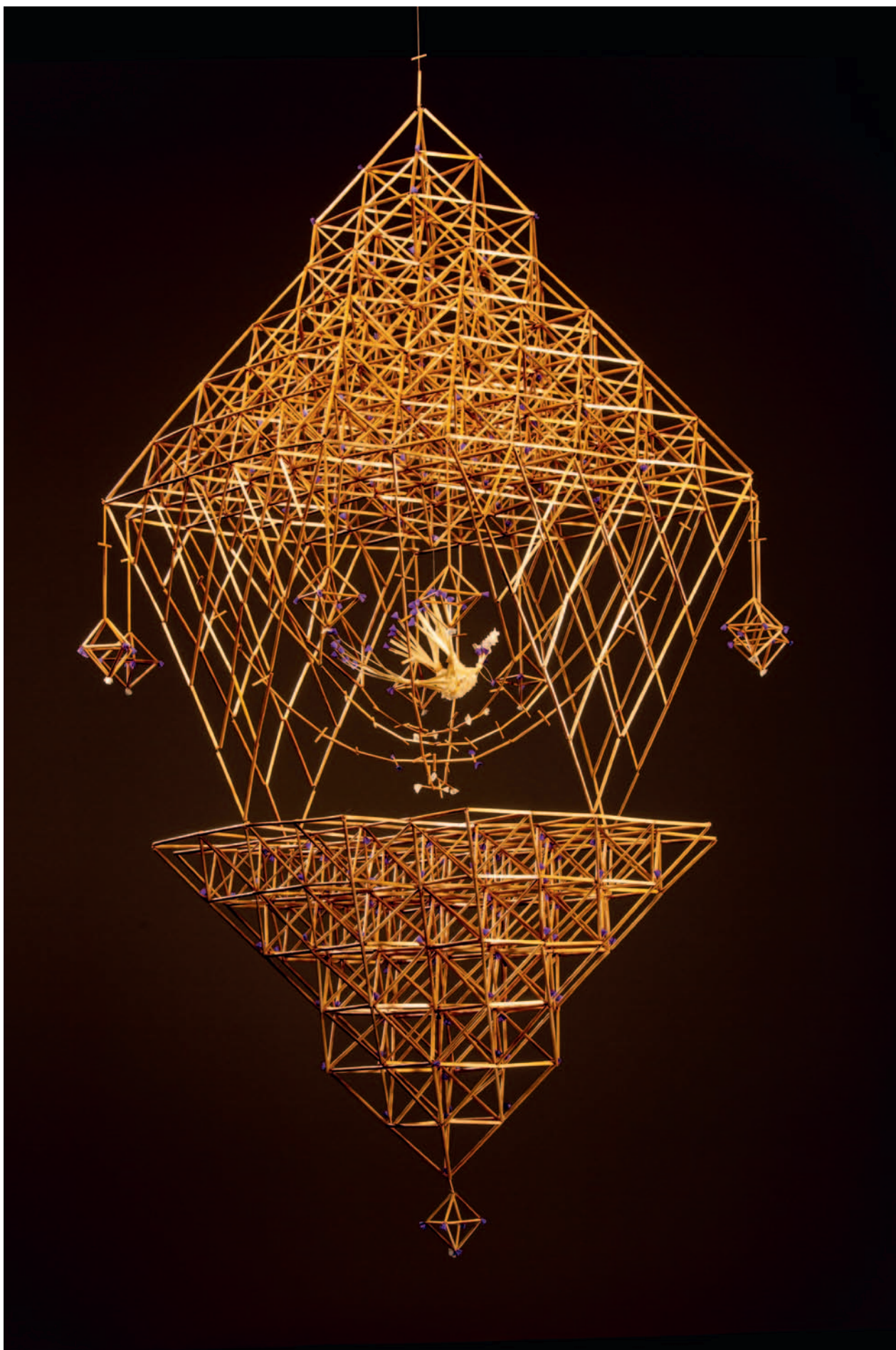
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- BDS = *Krišjāna Barona Dainu skapis*: <<http://www.dainu-skapis.lv>>.
- Biegeleisen 1929 – Biegeleisen H. *Lecznictwo ludu polskiego*. Kraków, 1929.
- Krėvė-Mickevičius 1926 = Burtai ir prietarai, Prof. Krėvės Mickevičiaus rinkti Marcinkonių, Ratnyčios, Merkinės, Perlojos ir Nedzingės parapijų įvairiose vietose. // *Tauta ir žodis*, IV. Kaunas, 1926.
- LTR = Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- LTs V = *Lietuvių tautosaka*, V: *Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*. Medžiagą paruošė K. Grigas. Vilnius: Mintis, 1968.
- Mansikka 1929 = Viljo Mansikka. *Litauische Zaubersprüche*. Helsinki, 1929.
- Schmitz 1958 = *Die Bussbücher und Bussdisziplin der Kirche*, II. Herausgeber H. J. Schmitz. Graz, 1958.
- Balys 1938 = Vilniaus krašto lietuvių tautosaka. Spaudai parengė Dr. J. Balys. // *Tautosakos darbai*, IV. Kaunas, 1938.
- Vaitkevičienė 2008 = *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Sudarė, parengė ir įvadą parašė Daiva Vaitkevičienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.
- Агапкина 2005 = Татьяна Алексеевна Агапкина. Сюжетный состав восточнославянских заговоров (мотив мифологического центра). // *Заговорный текст: генезис и структура*. Москва, 2005.
- Агапкина, Топорков 1990 = Татьяна Алексеевна Агапкина, Андрей Львович Топорков. К реконструкции праславянских заговоров. // *Фольклор и этнография: Проблемы реконструкции фактов традиционной культуры*. Ленинград, 1990.
- Арнаутова 2004 = Юлия Евгеньевна Арнаутова. *Колдуньи и святые. Антропология болезни в Средние века*. Санкт-Петербург, 2004.
- Атхарваведа = *Атхарваведа (Шаунака)*, I: *Книги I–VII*. Перевод с вед. яз., вступ. ст., комм. и прилож. Т. Я. Елизаренковой. Москва, 2005.
- Вельмезова 2004 = Екатерина Валерьевна Вельмезова. *Чешские заговоры: Исследования и тексты*. Москва, 2004.
- Даль 1989 = Владимир Даль. *Пословицы русского народа*. Москва, 1989.
- Живой камень = *Живой камень: От природы к культуре*. Москва, 2015.
- Завьялова 2009 = Мария Вячеславовна Завьялова. Kādas apofātiskas formulas refleksi baltu-slāvu telpā. Рефлексы одной апофатической формулы в балто-славянском пространстве. // *Baltu un slāvu kultūrkontakti. Rakstu krājums. Балто-славянские культурные связи*. Составитель и ответственный редактор Я. Курсите. Rīga, 2009.
- Завьялова 2018 = Мария Вячеславовна Завьялова. Танец маленького паука: между ритуалом и болезнью. // *Традиционная культура: Научный альманах*, том 19, № 3, 2018.
- Замовы 1992 = *Замовы*. Укладанне, сістэматызацыя тэкстаў, уступны артыкул і каментарыі Г. А. Барташэвіч. Мінск, 1992.
- Иванов, Топоров 1974 = Вячеслав Всеволодович Иванов, Владимир Николаевич Топоров. *Исследования в области славянских древностей*. Москва, 1974.
- Кляус 1997 = Владимир Леонидович Кляус. *Указатель сюжетов и сюжетных ситуаций заговорных текстов восточных и южных славян*. Москва, 1997.
- Коробка 1908 = Николай Иванович Коробка. «Камень на море» и камень алатырь. // *Живая старина*, 1908, № 4.
- Михайлов 2017 = Николай Александрович Михайлов. К возможности реконструкции фрагментов славянской космогонии / космологии на материале заговоров. // *Н. Михайлов. История славянской мифологии в XX веке*. Москва, 2017.
- ПЗ = *Полесские заговоры (в записях 1970–1990-х гг.)*. Сост., подгот. текстов и комм. Т. А. Агапкиной, Е. Л. Левкиевской, А. Л. Топоркова. Москва, 2003.
- РЗ = *Русские заговоры*. Сост., предисл, примеч. Н. И. Савушкиной. Москва, 1993.
- РЗЗ = *Русские заговоры и заклинания: Материалы фольклорных экспедиций 1953–1993 гг.* Под ред. профессора В. П. Аникина. Москва, 1998.
- Топоров 1993 = Владимир Николаевич Топоров. Об индоевропейской заговорной традиции (избранные главы). // *Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Заговор*. Москва, 1993.
- Топорова 1996 = Татьяна Владимировна Топорова. *Язык и стиль древнегерманских заговоров*. Москва, 1996.
- Трейланд 1881 = *Известия императорского общества любителей естествознания, антропологии и этнографии*, XL: *Труды этнографического отдела*, VI: *Материалы по этнографии латышского племени*. Под ред. О. Я. Трейланда (Бривземниекс). Москва, 1881.
- ТРМ = *Традиционная русская магия в записях конца XX века*. Санкт-Петербург, 1993.
- Шиндин 1993 = Сергей Геннадиевич Шиндин. Пространственная организация русского заговорного универсума: образ центра мира. // *Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Заговор*. Москва, 1993.
- Юнг 1997 = Карл Густав Юнг, Мария-Луиза фон Франс и др. *Человек и его символы*. Москва, 1997.

THE STONE AND THE DISEASE IN BALTIC AND SLAVIC SPELLS

Maria ZAVYALOVA

The article examines the motive associated with the identification of stone and disease in Balto-Slavic spells. The properties of the stone as an object of inanimate nature are emphasised in spells with the aim of curing the patient, and it is the lifelessness of the stone that paradoxically serves as an image of a healthy person, and the signs of the stones “life” are associated with the progression of the disease leading to death. This paradox, apparently, is reflected in the contradictory roles of the stone in the spells. The stones ambivalence, its opposite roles in spells, are considered in the context of semantic oppositions: *aid in healing* vs. *harmfulness*; *immobility* vs. *motion*; *immutability* vs. *variability*; *passivity* vs. *activity*; *absence* vs. *presence of attributes*; *dumbness* vs. *sounding*; *cleavage* vs. *integrity of the stone*. The last opposition refers to the eschatological motives of the “main myth”; however, in the picture of the world of spells, paradoxically, the death of a stone (its splitting) is associated with the cessation of the disease, deliverance from witchcraft, return to health and life.

Margaritos Macijauskienės vertas sodas. 2013 m.

NUO ŽVILGSNIŲ BEISISUKANTYS ŠIAUDINIAI SODAI

Į UNESCO globojamą Lietuvos nacionalinę nematerialiosios kultūros paveldo vertybių sąvadą viena pirmųjų buvo įtraukta šiaudinių sodų rišimo tradicija. Apie ją pasakoja sodų rišėja Marija LIUGIENĖ, Vilniaus etninės kultūros centro kultūrinių veiklų organizatorė ir koordinatorė. Kalbina Juozas Šorys.

■ *Kaip apibūdintumėte sodų rišimo tradicijos raidą – nuo ištakų iki dabartinių laikų?*

Istoriniuose šaltiniuose daugiausia žinių aptinkame apie vestuvinius sodus. Vestuvinio sodo genėžę nuodugniai ištyrinėjęs profesorius Rimantas Balsys pagrįstai įrodė, kad archajiškesnis jo pavidalas buvo amžinai žaliuojančio medžio viršūnė arba šaka, papuošta žalumynais ir spalvotais popierėliais. Jo manymu, šiaudinis sodas, savo pavidalu primenantis medžio viršūnę, vestuvėms pradėtas verti XIX a. pabaigoje. Iki pat XX a. I pusės vestuvėms puošta eglės viršūnė (kartais – kadagys) arba kabintas daugiakampis iš šiaudų. Sodų rišėja Vytenė Aleknaitė-Repšienė, g. 1936 m. Plundakų k. Kupiškio r., užsiminė apie dar vieną sodų tipą.¹ 1953 m. ją, ką tik grįžusią iš Sibiro, Mikalina Glemžaitė paprašė surinkti medžiagą apie kupiškėnų vestuves, davė ir klausimyną (nemažai klausimų buvo susiję su sodais), ir pavardes žmonių, kuriuos ji turėjo aplankyti (daugelis buvo gimę dar XIX a. pabaigoje). Tąkart ji apklausė apie 60 žmonių iš dešimties kaimų. V. Repšienė dalyvavo ir keliose vestuvėse, kuriose buvo vaduojamas sodas (sovietmečiu ši tradicija buvo prigesusi, bet dar nenutrūkusi), todėl jos liudijimais, manau, galima pasikliauti.

V. Repšienė prisiminė, kad kai kurie kunigai kalėdodami į tų parapijiečių namus, kuriuose kabodavo sodai, net neužeidavo, todėl XX a. pradžioje sodų tradicija labai sumenko, – jie kabodavo, jos žodžiais tariant, tik laisvamanių namuose. Šiaudinius sodus vestuvėse pakeitė vadinamieji katalikiški, arba rojaus, sodai. V. Repšienė prisiminė, kad viena iš aplankytų moterų jai pažadėjo parodyti savo katalikišką vestuvinį sodą, jeigu ši padės nuskinti serbentus. Kai darbas buvo atliktas, pakvietė vidun, ištraukė nedidelį lagaminėlį ir iš jo išėmė medinius Adomą ir obuolį – būtinus katalikiško sodo elementus. Kitame maišelyje buvo sudžiūvę eglės, ant kurios šakos per vestuves kabojo Adomas ir obuolys, spygliai ir pusė rankšluosčio, kuriuo buvo apgaubtas puodas su

įstatyta šaka. Tai, kas liko iš jos vestuvinio sodo, buvo pagarbiai saugoma.

Tad sodai, padaryti iš amžinai žaliuojančio medžio, būdavo pakabinami virš stalo viršūnė žemyn arba įstatomi į puodynę, pripildytą smėlio ir apgaubtą audiniu. Puošdavo jį žalumynais ir tuo, kas tuo metu augo darže ir sode, t. y. visokiomis daržovėmis ir vaisiais. Sodu vadintas ir dar vienos rūšies darinys – *krijeliai*. Tai kryžmė, ant kurios vejant siūlus uždėdavo giją. Ją apipindavo žalumynais, o vidury pakabindavo morką ir du svogūnus. Tokie „sodai“ atsirado vėlesniais laikais, o vaduojamas buvo tik šiaudinis sodas, prie kitų jokios apeigos nevykdavo.

XIX ir XX a. buvo sodų aukso amžius. Dabar sodų apeiginė prasmė yra pamiršta, vestuvėse retai atliekamos tradicinės apeigos ir ritualai, o jei jos ir švenčiamos pagal senąsias tradicijas, sodas geriausiu atveju naudojamas tik kaip dekoratyvinis elementas. Kartais pamergės jaunajai riša sodą per mergvakarį, pasikvietę patyrusią sodų rišėją arba pačios, kartu su būsima nuotaka. Atskirais atvejais jaunavedžiai nori papuošti sodais vestuvių puotos erdvę. Šiam tikslui galima sodą net išsinuomoti – teikiama ir tokia paslauga. Vestuvių planuotojai taip pat ima siūlyti sodus kaip tėvų dovaną jauniems arba tiesiog patalpos dekorą elementą.

Bet kartais žmonės, pasiskaitę ar išgirdę apie sodo prasmę, tiesiog užsimano jį įsigyti (dažniausiai, iniciatyvos imasi moterys, rečiau – vyrai). Sodą, kaip dovaną, per krikštynas krikštavaičiui įteikia kūmai, bet paprastai tai būna žmonės, besidomintys etnine kultūra, nujaučiantys apeiginę sodo prasmę. Stebėdama žmones nustačiau, kad vieni „atpažįsta“ sodą, t. y. turi savyje „sodo geną“, jų DNR ši informacija yra tarsi įrašyta, o kiti „neserga“ šia paveldima liga.

Istorikas Alfredas Bumbliauskas yra tvirtinęs, kad šiaudo kultūra – labai sena ir kad įvairių dirbinių gamyba iš augalinio pluošto ir vytelių buvo vienas iš seniausių žmonijos amatų. Bėda ta, kad dirbiniai iš šiaudo yra jautrūs aplinkos poveikiui, tad jie neišlieka (kaip mediniai, žalvariniai ar titnaginiai), todėl tikslus jų datavimas neįmanomas.

1 Pokalbių su V. Repšiene įrašai saugomi Vilniaus etninės kultūros centro archyve.

Vestuvių pyragas. 1938 m. Balio Buračo nuotrauka. Saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje.

Seniausias sodas, kuriam yra apie šimtas metų, saugomas Lietuvos nacionaliniame muziejuje – jis surištas iš storų, apie trisdešimties centimetrų ilgio šiaudelių.

Ką apie sodus žinome iš istorijos šaltinių, tautosakos, etnografinių aprašų? Kaip jie vadinti?

Daugiausia žinių aptinkame senuosiuose vestuvinių apeigų aprašuose. Sodo motyvas gana dažnas šiaurės rytų ir rytų Lietuvos vestuvinėse dainose. Sodo vadavimo dainose jis apdainuojamas kaip pasakiškas gamtinis sodas, kuris visa ko pilnas: čiulbančių paukščių, uogų, obuolių, net *vinogradų*. Sodą saugo sodininkas – *agradnykas*. Beje, sodų tradicijos tąsai labai pasitarnavo vaidinimas „Senovinės kupiškėnų vestuvės“, kurio viena iš 6 dalių („paveikslų“) ir buvo „Sodo pirkimas (vadavimas)“. Sodų rišėja V. Repšienė gražiai papasakojo šią apeigą: po *šliūbo* su visa palyda grįžę jaunieji randa jų garbingą vietą už stalo, virš kurio kabo vestuvinis sodas, užsėdusius persirengėlius. Prasideda derybos: atvykusieji pradeda derėti sodą, t. y. mėgina išsipirkti vietą už stalo. Už jo sėdintieji sodą visaip kaip giria: „Mūsų sodas labai brungus, kur tik žiūri – visur dungus...“, o atvykėliai sodą peikia, esą jis mažas: „*Kamaryta* – kaip kišenė, čia po vienų jie gulės ir vaikėlių neturės“, o *agradnykas* esąs iš ridiko ir t. t. Kai pagaliau sutaria dėl išpirkos („riešutėlių branduolių, raudonų obuolių, kvortų midaus“), stalas užleidžiamas jauniems su pulku. Atvykę jaunojo pusės kraitvežiai kartu su kraičiu išveža ir sodą: jeigu jis stiprus – pakabintą ant ilgos karties, o jeigu trapus, svočia vežasi pasidėjusi ant kelių. Atvežus į jaunojo pusę sodas pakabinamas virš jaunavedžių lovos. Pateikėja pridūrė, kad vestuvės su visais šešiais „paveikslais“ būdavo retos, tik pasiturinčių šeimų namuose.

Įvairiose etnografinėse srityse sodas vadinamas skirtingai: *liktorius, voras, pajonkas, pajonkėlis, dangus, pasaulis, rojus, sietynas, reketukas, rekėžis, krijelis, aitvaras, miestas, žarondėlis...* O pasvalietiškas variantas – *mosių dongus* (šis pavadinimas primena profanišką aiškinimą, kad sodas virš stalo ar vaiko lovelės kabinamas tam, kad baidytų muses...). Beje, dabar dažniausiai sodas gali būti suprantamas kaip nuoroda į vaismedžių sodą, kuris yra ne kas kita, kaip sukultūrinta laukinė gamta (o šiaudinis sodas – iš chaotiško šiaudų kūlio sukurta harmonija). Sodo pavadinimas kildintas ir iš būdvardžio *sodnus*. „Lietuvių kalbos žodyne“ nurodomos kelios jo reikšmės: 'lengvai susispaudžiantis; romus, nesmarkaujantis; skaidrus'. Jos

tinkamos apibūdinti ir šiaudiniam sodui (beje, tarmėse sodnu pavadinamas ir gamtinis sodas). Beje, mane nudžiugino atradimas, kad žodyne ketvirtoji žodžio *saulė* prasmė yra 'ties stalu kabinamas šiaudų papuošalas, sodas'.

Kol kas išsamiausiai sodai aptarti Vilniaus etninės kultūros centro išleistuose leidiniuose „Sodo rėda“ (2012 m., antras papildytas leidimas – 2016 m.), kuriuose skelbiami išsamūs straipsniai, aprašyta ir schematiškai pavaizduota sodo vėrimo technologija, gausu iliustracijų. Šie leidiniai buvo labai paklausūs, tiražai parduoti, dabar tiek iš užsieniečių, tiek iš savųjų sulaukiame prašymų leisti kai kuriuos jo puslapius persifotografuoti... Etninės veiklos centro iniciatyva sukurtas ir meninės dokumentikos filmas „Dangaus sodai“ (režisierius Algirdas Tarvydas), kuriame žymiausios Lietuvos rišėjos pasakoja apie sodus, kaip ir kodėl juos riša, rodomi jų darbai, pristatoma ir pirmoji respublikinė sodų paroda. Šis filmas atrandamas ir internete.

Paminėjote kelis apie sodus rašiusius autorius. Kokius šios srities tyrinėtojus ir studijas išskirtumėte?

Šios srities tyrinėtojų nėra daug. Bene vienas pirmųjų apie vestuvinio sodo prasmę parašė Juozas Baldžius. Daugiau ar mažiau apie tai rašė ir Balys Buračas, seserys kraštotyrininkės Stefanija, Mikalina ir Elvyra Glemžaitės, Vincas Krėvė, Pranė Dundulienė, Angelė Vyšniauskaitė, yra užsiminęs Norbertas Vėlius, Gintaras Beresnevičius ir kiti.

Iš šiuo metu dirbančių tyrinėtojų pirmiausiai minėtinas etnoastronomas muziejininkas Jonas Vaiškūnas, kurio straipsnis iškalbingu pavadinimu „Sodas ir visata“ žurnale „Liaudies kultūra“ buvo publikuotas dar 1992 m., o straipsnis „Sodo sakralumas“ paskelbtas „Sodo rėdoje“. Remdamasis N. Vėliumi, į sodą jis linkęs žvelgti kaip į pasaulio modelio idėją, sieja jį su kosminio medžio vaizdiniu. Kelis straipsnius yra paskelbęs menotyrininkas ir etnologas Vytautas Tumėnas. Etnologas Rimantas Balsys, kaip minėjau, išanalizavo vestuvinio sodo genezę. Sodų geometriją tautinių raštų kontekste nagrinėjo kaunietis dailininkas Virginijus Kašinskas. Įdomių samprotavimų apie sodus yra pateikęs Gintaras Ronkaitis. Pastarųjų trijų autorių straipsniai publikuoti antroje knygos „Sodo rėda“ leidime. Latvis kraštotyrininkas, baltų simbolių žinovas Valdis Celms knygelėje „Baltų raštai ir ženklai“ paskyrė keliolika puslapių latvių sodams. Entuziastingai sodų temą gvildena Rasa Ambraziejienė. Knygoje „Ženklai. Įvaizdiniai. Simboliai“, „Rasties

versmė“ ir „Laumakio raganos“ užsimenama apie sodus, kuriuos ji gretina su bičių kory. Senovės žmogus korį ir jo kūrėją bitę tapatinęs su tobula būtimi. Ir sodas esąs sunertas iš mažiausių šiaudinių dalelių tarsi korys, kurio struktūra primena mus supančio pasaulio komponavimo būdą. Kupiškėnai vieno tipo sodus net ir vadino *bitala*.

Kokiose Lietuvos etnografinėse srityse ši tradicija buvo gyvybingiausia, su kuo tai susiję? Ar apčiuopiami regioniniai sodų formos, rišimo būdo ar puošybos savitumai?

Sodai rišti visoje Lietuvoje. Ilgiausiai išsilaikė, kaip minėjau, Aukštaitijoje – šiaurės rytų ir rytų Lietuvoje. Tačiau yra žinoma, kad XX a. pradžioje ir Mažojoje Lietuvoje merginos gyvenamąsias patalpas puošė iš nendrių ar šiaudų pintais sodais. Juos darydavo švęsdamos sutvirtinimo šventę. Žiemgaloje, kur neabejotinai jaučiama Latvijos bei Skandinavijos įtaka, sodai taip pat gerai pažįstami. Išsiaiškinti keliose kultūrose gyvuojančio reiškinių kilmę itin sunku, kaip ir nustatyti, kas iš ko mokėsi. Šiaudinių sodų kilmė iki šiol yra menotyrininkų ir istorikų diskusijų objektas.

Kiek pasaulyje paplitusi šiaudinių sodų ar panašių dirbinių rišimo tradicija? Sodus rišo ir rusų sentikiai... Ar galėjo vykti kultūriniai mainai?

Sodų tradicija plačiai paplitusi Rusijoje (*fonarčik* – žibintas), Gudijoje (*solomennij pauk* – šiaudinis voras), Latvijoje (*puzurs, saulīte*), Skandinavijoje – pietų Suomijoje (*himmeli*, išvertus tai būtų *dangus*), Norvegijoje (*helmkrone* – šiaudinis vainikas), Ukrainoje, Estijoje, Bulgarijoje.

V. Repšienė įsitikinusi, kad šiaudiniai sodai buvo rišami nuo neatmenamų laikų, nuo tada, kai imti auginti javai. Kad jie į Lietuvą su šia kultūra atėjo „iš pietų“, kur jie seniai jau pamiršti, o pas mus išsilaikė. Antanas Mažiulis lietuvių diasporos leistame žurnale „Aidai“, oponuodamas Juozui Baldžiui, knygų „Pirktinės vestuvės“ ir „Vogtinės vestuvės“ autoriui, rašė: „Sodas“ <...> nėra visuotinai mūsų praplitęs ir tepažįstamas vien tik dūkams, o iš dalies – rytų aukštaičiams. Žemaičiams „sodas“ dar nežinomas; jis dar jų nepasiekė. Prieš 70 m. „sodo“ nepažino dar nei Rokiškio, nei Zarasų apylinkės. Tada buvo išperkamas tik rūtomis kaišytas stalas, šiose apylinkėse „sodas“ atsiradęs „tik su rusiais“, t. y. po 1863 m. kolonizavus šias apylinkes. Tą man tvirtino visi senieji vestuvių žinovai: senieji piršliai ir dieji dainininkai.“

J. Pavliukevičienė, užklausta, iš ko mokėsi rišti sodus, galbūt iš rusų sentikių, kurių Švenčionių r. buvo nemažai, atsakė, kad šito patvirtinti negalinti, esą mokėsi „vieni iš kitų“. Originalią versiją apie sodų kilmę Lietuvoje yra pateikęs etnologas ir religijotyrininkas G. Beresnevičius. Kino režisierius A. Tarvydas sakė, kad vieno pokalbio metu jis pareiškęs, jog šiaudiniai sodai pas mus greičiausiai bus atsiradę V a., o šio meno aisčius išmokę budistų vienuoliai. Rašytiniu žodžiu tai niekur jo nepatvirtinta, yra tik užuomina straipsnyje „Japonų šintoizmas ir baltų religijos“: „Aukos dievams, kartu ir shintai Japonijoje gali būti iš popieriaus ir medžio padarytos simbolinės figūrėlės, labai jau primenančios lietuviškus sodus, įvairias figūras, gaminamas iš šiaudų ir, po teisybei, taip ir nepaaiškintas iki šių dienų.“ Galima abejoti šiuo G. Beresnevičiaus teiginiu, tačiau teko pastebėti, kad japonų turistams, pamačiusiems lietuviškus sodus, net žadą atima. Jiems šie darbai iškart pasirodo artimi sielai, tarsi savi. Dabar jau sodus pradėjo rišti ir viena japonė, dirbanti Lietuvos ambasadoje Japonijoje.

Kiekvienoje šalyje rišami sodai yra šiek tiek kitokių formų, skiriasi ir rišimo būdas, pavyzdžiui, garsi Latvijos sodų rišėja Ausma Spalvinia riša atskirus *reketukus* ir paskui juos komponuoja į didelius sodus. Skandinaviškam sodų rišimo stiliui būdingas minimalizmas, puošyba – labai santūri arba jos visiškai nėra. Estų, taip pat ir ukrainiečių, sodai, kiek teko matyti, daugiausia yra rutulio formos.

Kol kas geometrinių konstrukcijų sudėtingumu bei puošyba, taip pat juos rišančių meistrų gausa išsiskiria lietuviški sodai. Vis kirba V. Repšienės mintis, kad šią archajišką tradiciją geriausiai išlaikė Lietuva. Tarkim, suomių rišėja Eija Koski sodo vaizdą į savo kraštą atsivežė iš Australijos, kurioje gyveno. Sodą buvo mačiusi vienoje fermoje (pagalvojau, kad jis galėjo būti surištas ir kokio nors lietuvio). O pas rašytoją Romą Sadauską atvykusi kolegė iš Čilės, pamačiusi sodą, labai nustebo ir tvirtino, kad ir pas juos buvo rišama kažkas panašaus. Vėlgi pagalvojau apie išėivius iš Lietuvos, pasklidusius po visą pasaulį, taip pat ir po Pietų Ameriką.

O kokiuose Lietuvos kaimuose ar vietovėse iki šiol natūraliai tęsiama sodų rišimo tradicija – juk dauguma sodų rišėjų ją jau yra atgaivinę, ne tiesiogiai perėmę iš vyresnės kartos. Dabar tai ir viena iš tautodailės šakų.

Malvina Kašėtaitytė-Česnulytė (1916–1998) iš Mančiagirės kaimo (Varėnos r.). Pasakorė, šiaudinių sodų meistrė. Pinti sodus išmoko vaikystėje iš tėvelio. Pynė sodus ir rišo paukštelius, širšių lizdus (širšinus) maždaug 1980– 1995 m. 1994 m. Nuotrauka Algimanto ir Mindaugo Černiauskų.

Malvina Kašėtaitytė-Česnulienė iš Mančiagirės kaimo (Varėnos r.). 1992 m. Brolių Černiauskų nuotrauka.

Man teko laimė pažinti natūralias tos tradicijos palaikytojas, pirmiausia Malviną Kašėtaitytę-Česnulienę (1916–1998), gimusią Žiūrų kaime ir nutekėjusią į kaimyninį Mančiagirės kaimą, netoli mano gimtojo Mardasavo. Prisimenu nuostabą, patirtą pirmą kartą peržengus jos namų slenkstį: tamsi žema trobelė mažais langeliais visa spindėjo nuo palubėje sukabintų sodų, žvaigždžių, saulūčių ir paukštelių. Nuo menkiausio judesio jie judėjo, sukiojosi į įvairias puses, tad įspūdis buvo nerealus. Beje, sodus Malvina vadino *širšuonais*. Malvinos sodus eilėraštyje, skirtame šiliniams dzūkams, paminėjo ir Vladas Braziūnas: *...Matau Malviną, pinančią Kalėdų žvaigždę / šiaudinę laivę, leidžias paukštės baikščios...*

Pasirodo, kad jos proanūkė Gabrielė Česnulevičiūtė (g. 1993 m.), gyvenanti Varėnoje, taip pat riša sodus! Manau, kad šią istoriją verta papasakoti. Pirmą *reketuką* Gabrielė surišo besimokydama profesinėje mokykloje, ją pamokė darbų mokytoja, sodų rišėja iš Merkinės, Laima Savišėvienė. Vėliau žurnale ji perskaitė straipsnį apie tai, kad sodai būdavo dovanojami per vestuves, ir kaip tik į vienas buvo pakviesta. Ir ką gi, važiuoja Gabrielė į Mančiagirę, į savo promočiutės Malvinos trobelę, kluone susiranda jos paliktą šiaudų

pėdą, nusivalo, ir, prieš akis turėdama du kabančius Malvinos sodus (jie ten tebekabo iki šiol), suriša savo pirmąjį sodą. Paukštukus Gabrielė taip pat riša kaip promočiutė. O pavardė iš Česnulių į Česnulevičius pasikeitė lenkmečiu: kai 1938 m. gimė Malvinos vyriausias sūnus Stepas, jis tapo Česnulevičiumi, ir visi jo vaikai turi šią pavardę, o vėlesni Malvinos vaikai jau buvo Česnuliai.

Tame pačiame Mančiagirės kaime ant Ūlos kranto gyvenanti Aldona Česnulevičiūtė-Ilickienė (g. 1941 m.) taip pat riša sodus ir žvaigždes, kuriomis nukabinėtos jos namų sienos. Tiesą sakant, viskas prasidėjo nuo paukštelių, sodus ji pradėjo rišti tik pastaraisiais metais – pramoko iš dukros Virginijos Ilickaitės-Pugačiauskienės, gyvenančios Marcinkonyse ir dirbančios Dzūkijos nacionaliniame parke. O Virginija mokėsi iš Malvinos. Tad Virginija ir jos motina yra rišėjos „iš tradicijos“, tik šiuo atveju mama mokėsi iš dukros.

Dar viena, dabar bene pati vyriausia sodų rišėja Janina Pavliukevičienė, g. 1930 m., šiuo metu gyvenanti Strūnaičio k., Švenčionių r., – labai spalvinga asmenybė. Geraširdė ir linkusi pajuokauti, ji sodus riša nuo vaikystės. Kai aštuoniasdešimtmečio proga ją kalbinę žurnalistai paklausė, ar nesunku jai rišti sodus, atsakė: *Sunku*

Malvinos Kašėtaitės-Česnulienės kambarėlis. Mančiagirės k. (Varėnos r.). 1994 m. Brolių Černiauskų nuotrauka.

cik su girtu suskalbėc. E visi kici darbai lingvi. 2008 m. jos rišamiems sodams buvo suteiktas Tautinio paveldo sertifikatas, o iki tol ji, nepriklausydama jokiai formaliai draugijai, rišo ne tik sodus, bet ir skrybėles, girliandas ir žvaigždes...

Kol kas netituluota ir mano bendraamžė giminaitė Marytė Zalanskaitė-Gilevičienė, gyvenanti Meškasio k., Alytaus r. Marytė pradėjo rišti juvelyrinius sodus iš kiškio ašarėlių – plo-nytėlaičių smilgelių. Jos sodai – tarsi bekūniai, besvoriai, ima suktis nuo mažiausio oro dvelk-telėjimo, kaip juokais sakau, net nuo įdėmesnio žvilgsnio. Sodų rišimo, kaip ir margučių dažymo, Marytė išmoko iš močiutės. Dabar jau riša abi jos dukros, viena jų – Lina – dalyvavo pradedančiųjų sodų rišėjų parodoje skambiu pavadinimu „Sodų virusas“, kurią 2019 m. vasarą Vilniaus etninės kultūros centras surengė Trakuose. Ruošiantis šiai parodai ir paaiškėjo, kad nežinomų rišėjų yra be galo daug. Paklaustos, kodėl jos tuo užsiima, dažna atsakė: „Nežinau kodėl, bet be sodų negaliu“ ar panašiai.

Prie sodų tradicijos gaivinimo daug prisidėjo minėtasis Vilniaus etninės kultūros centras (VEKC), kuriame dirbu, ir buvusi jo direktorė Milda Ričkutė. Aišku, be buvusio Kultūros

rėmimo fondo ir dabartinės Kultūros tarybos, visų sumanymų įgyvendinti nebūtume sugebėję. Fondai finansavo vienuolika iš dvylikos mano teiktų projektų, skirtų gaivinti sodų rišimo tradiciją: tai du knygos „Sodo rėda“ leidimai, filmas „Dangaus sodai“, pirmoji respublikinė sodų paroda „Sesė sodų sodina“ Lietuvos nacionaliniame muziejuje, taip pat dvi sodų rišimo stovyklos (viena iš jų – tarptautinė) ir 2019 m. vykęs tarptautinis festivalis „Šiaudo magija“. Daug dėmesio sulaukė ir Lietuvos šimtmečiui skirtas projektas „Šventaragio sodai“ – Šventaragio slėnyje pusę metų kabojo dešimt išdidintų metalinių sodų, nudažytų šiaudo ir trispalvės vėliavos spalvomis. VEKC išleido lavinamuosius rinkinius „Suverk ir pažink“ ir „Mano pirmasis sodas“, kuriuose įdėtos schemas ir aprašymai, kaip susirišti šiaudinius žaisliukus ar sodelį. Šiais metais įkūrėme ir sodų rišėjų asociaciją „Dangaus sodai“.

Kaip ši tradicija plėtojama ar galbūt perkuriama? Kokios šios srities naujovės jau nelaikytinos žanro plėtojimu ar perkūrimu?

Sodų tradicija Lietuvoje atgaivinta, jie tapo matomai, net tapo madingi. Sodai iš kaimo persikėlė į miestus, dažnas juos nori turėti savo namuose.

Menininkai sodus arba atskirus jų elementus naudoja savo instaliacijose, parodose, projektuose. Jie drąsiai eksperimentuoja: šiaudai kartais keičiami kitokiais tuščiaviduriais augalais, plastmasiniais ir metaliniais vamzdeliais ar kokteilių šiaudeliais. Ir restoranai, kavinės, biurai nori puošti sodais, architektai projektuoja šiaudinius pano ant sienų arba lubų. Tokiomis „šiaudinėmis“ lubomis pasipuošęs firmos „Investuok Lietuvoje“ koridorius. Ten baltišką ornamentą pagal architekto Kristijono Skirmanto projektą surišome su sodų rišėju Arvydu Baranausku.

2013 m. Lietuvai pirmininkaujant Europos Sąjungos Tarybai šios būstinę Briuselyje puošė net 28 sodai. Tiesa, pagal Briuselio reikalavimus jie buvo pagaminti iš nedegios medžiagos – aliuminio vamzdelių ir nudažyti ES spalvomis – mėlyna, pereinančia į sidabrinę. Įmonės „Ekspobalta“ komanda, vadovaujama dizainerio Sauliaus Valiaus, Lietuvos įvaizdžiui sukurti pasirinko būtent sodus. Beje, dizaineris prisiminė, kad Suomijos ambasadorė itin žavėjosi šia idėja ir apgailestavo, kad ši tema nebuvo pasirinkta pirmininkaujant Suomijai. Minint Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmetį iš nendrių surištas beveik trijų metrų aukščio eglutės pavidalo sodas buvo papuoštas 1000 šiaudinių paukšteliais. Bene garsiausiai pasaulyje nuskambėjo iš Lietuvos kilusio menininko Ray'aus Bartkaus „Sodai“. Taip pavadintą šešių metrų aukščio aliuminio ir šviesos instaliaciją jis sukūrė Lietuvos valstybinimo atkūrimo šimtmečiui paminėti ir ją papuošė centrinę Vašingtono stotį.

Lietuviškas sodas jau įtrauktas ir į Gineso rekordų knygą. 2016 m. mano mokinyš Raimundas Rotkevičius įregistravo didžiausią sodą – 1,64 kubinių metrų tūrio. Po dvejų metų vilniečio Arvydo Baranausko didžiausias sodas buvo įrašytas į Lietuvos rekordų knygą. Darbą jis skyrė Lietuvos šimtmečio jubiliejui ir papuošė šimtu paukšteliais, simbolizuojančių laisvę. Vyriškos varžybos peraugo į tarptautinį lygį: 2019 m. estas Urmas Veersalu surišo rekordinį sodą iš nendrių, ir tai kol kas yra didžiausias sodas pasaulyje. Urmas iš pradžių rišo apvalius sodus, o 2015 m. jis buvo pakviestas į Vilniuje VEKC surengtą tarptautinę konferenciją „Sodų tyrimai ir sklaida“ ir pasigavo piramidinių sodų „virusą“.

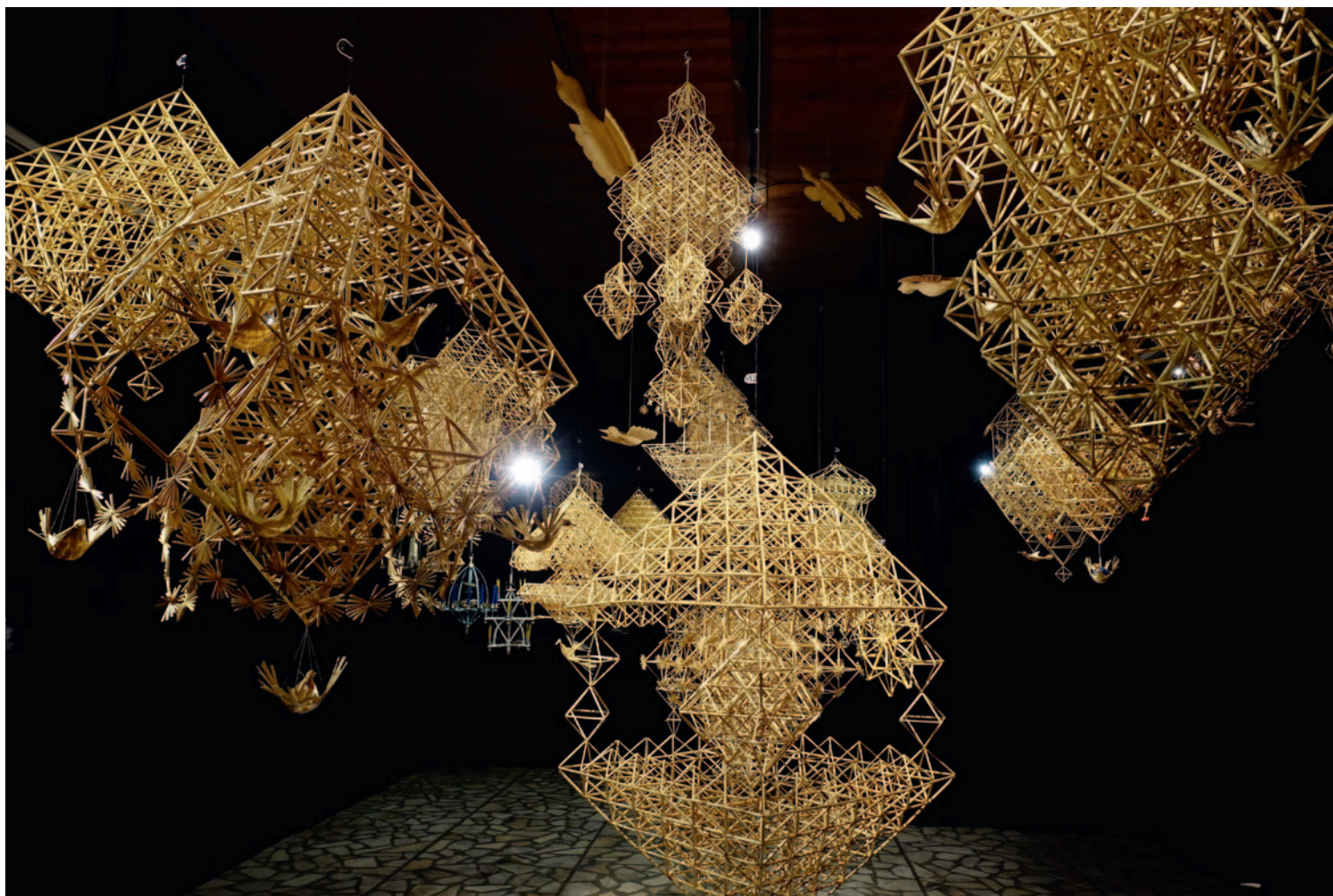
Seniau žiūrėdavo, kad sodas būtų ne tiek gražus, kiek tvirtas (vestuvių sodą stengėsi išsaugoti visą gyvenimą, laikydavo netgi jo likučius), todėl jis buvo rišamas iš apatinių, storųjų šiaudų. O šiuolaikinėms rišėjoms gražesnis sodai, surišti iš kuo plonesnių šiaudelių. Girdėjau, kad

Žemės ūkio ministerija neteikia tautinio paveldo sertifikato tokiems rišėjams – esą tai netradiciniai dirbiniai. Na, bet komisijai galima pateikti ir storesnių šiaudų dirbinį, o vėliau vėl patylikais rišti iš plono šiaudo. Ir man daug gražiau atrodo plonesnių šiaudų sodai, gražiau susidėsto jų mazgeliai, nemanau, kad taip nusižengiama tradicijai. Manau, kad leistina viskas, tik jeigu jau sukuriamas kas nors visiškai naujoviška, galima tai vadinti tiesiog improvizacija sodų tema. Man tik atrodo negerai, kuomet į sodą surišami atskiri *reketukai* – taip atsiranda dvigubos kraštinės, nelieta sodo idėjos (mačiau tokių ir baltarusiškų sodų). Manysčiau, kad sodas turėtų būti rišamas vientisas, pradedamas nuo vieno taško ir auginamas.

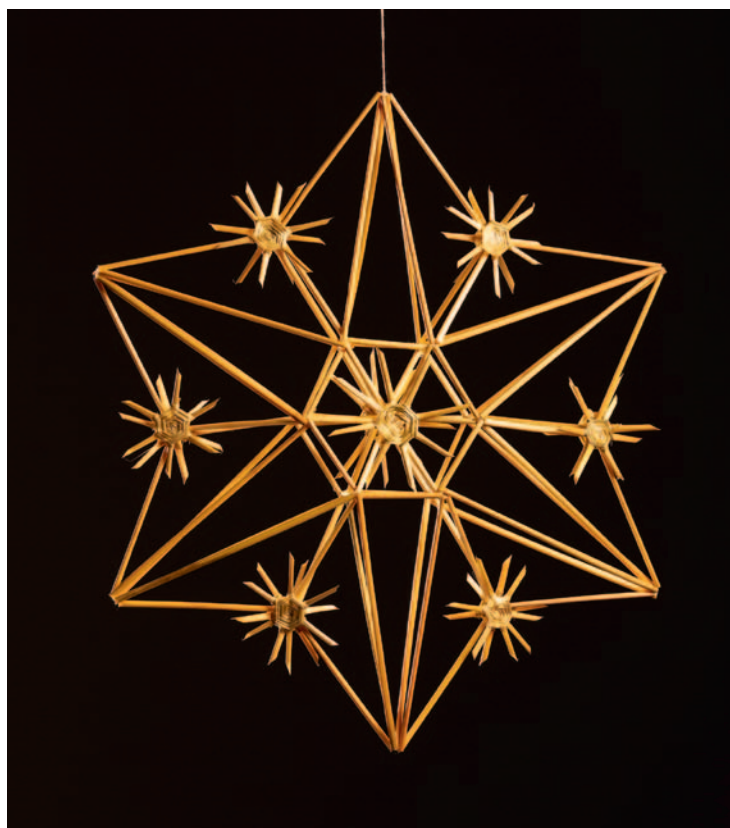
Be sodų, rišamos ir visokios žvaigždės, saulė, taip pat paukščiai, gyvūnai, žvėrys. Ar „dangiškosios temos“ susijusios su liaudies tikėjimais? Kaip soduose susiekia dangus ir žemė, ideali begalybė ir konkretybė?

Būdingas lietuvių tradicinės kultūros bruožas buvo aplinkos sušventinimas ir objektų, įtrauktų į kalendorinių, šeimos ir gamtos virsmų švenčių apeigas, pavertimas simboliais. Lietuviai tikėjo, kad gamtos pasaulio grožis ir darna veikia ir žmogų, tai priminė liaudies mene vyravę medžių, dangaus šviesulių ar paukščių simboliai. Beje, saulės, žvaigždžių, paukščių, medžio motyvais puošiami ir kasdien naudojami namų apyvokos daiktai – kultuvė, verpstės, spintelės, indai ir kt.

Soduose matome labai aiškiai išreikštą pasaulio modelį su dangaus ir žemės sferomis. Mūsų protėviai nuolatos stebėjo dangų, su juo buvo derinami darbai ir kiti reikšmingi gyvenimo įvykiai. Todėl suprantamos ir pastangos pavaizduoti ir taip priartinti tą „kitą pasaulį“, juk pagrindiniai šiaudiniai papuošalai – saulutės, žvaigždutės, paukšteliai, angeliukai – būtent iš dangaus sferos. Pastarieji dar suprantami kaip mediatoriai tarp dangaus ir žemės. Paukščiai neretai įkūnija ir sielas, skrajojančias padangėje. Buvo tikima, kad sielos Paukščių taku išeina į dausas, o per Vėlinės ir kitas kalendorines šventes sugrįžta ten, kur, anot Jono Basanavičiaus, „gyveno ir griebėsi“. Grįžusios jos mėgsta „pritūpti“ ant pirmapradžių medžiagų – šiaudo, lino ar medžio. Paukšteliais ypač mėgdavo puošti patalpas prieš Velykas. Neretai rišėja tvirtina, kad jų būdavo prikabinėjama visa palubė. Per adventą buvo rišamos šiaudinės saulės, žvaigždės, kurias kabindavo virš klėties, klojimo, arklidės durų, tam, kad išbaidytų piktašias dvasias (V. Repšienė).

Sodai 2014 m. Dainų šventės Liaudies meno parodoje „Pasaulis – namuose“

Žvaigždės Respublikinėje sodų parodoje „Sesė sodų sodina“. Lietuvos nacionalinis muziejus. 2013 m.

J. Vaiškūnas yra užrašęs M. Česnulienės atsiminimus apie jos tėvą Joną Kašėtą. Kiekvienoms Kalėdoms jis rišdavo dvylikos kampų (strėlių) žvaigždę, kuri tarnaudavo kaip savotiškas kalendorius, kadangi kiekviena „strėlė“ reiškė vieną iš mėnesių, metų pabaigoje žvaigždė būdavo sudeginama ir rišama nauja. J. Vaiškūno apklaustos Veronikos Lesnikauskienės iš Giedraičių (Molėtų r.) atmintyje išlikęs ir jos tėvo pasakojimas apie Kalėdų žvaigždę – po Kalėdų ji buvo nukabinama, peržegnojama, įdedama į specialų maišelį ir paliekama saugoti iki kitų Kalėdų. Galima numanyti, kad ši Kalėdų žvaigždė buvo ne vien dekoracija, o religinis simbolis, atlikęs svarbią sakralinę funkciją.

Būdavo rišami ir arkliukai, karvytės, šuniukai ar kt., tačiau jie būdavo skirti vaikams žaisti. V. Repšienė prisiminė, kad jos mama iš ruso Kondros, gyvenusio miške kaip atsiskyrėlis, nupirko labai gražų šiaudinį arkliuką, su kuriuo ji ir brolis ilgai žaidė.

Sakoma, kad kol tam tikroje vietoje pakabintas sodas natūraliai sukasi, juda, tol su jais susiję žmonės, jų ryšiai yra gyvi. Su kokiais archajiškais tikėjimais tai galėtų būti susiję?

Negaliu nepacituoti J. Vaiškūno:

Tai [sodai] ne tik Lietuvos tautodailės paveldas, bet ir labai svarbi baltų kultūros dalis, atspindinti senąją pasaulėžiūrą, tradicijas. Baltų kultūroje sodui skirta labai svarbi ir pagarbi vieta, jo struktūra ir simboliai tiesiogiai atspindi senąją baltų religinę pasaulėžiūrą. Vertikalioje ašyje sodas kuriamas naudojant „Dangus–žemė–požemis“ modelį, o horizontalioje ašyje atsispindi keturios pasaulio šalys. Be to, sodas – universalus, pasaulyje žinomas Gyvybės medžio, taigi ir tvarkingos Visatos visumos, simbolis, kuriame susikerta žemės, erdvės ir dangaus sferos, praeitis, dabartis ir ateitis.

Klasikinė sodo forma – tai pagrindais sujungtos dvi piramidės, vienas smaigalys nukreiptas į viršų (dangų), kitas – į apačią (požemį). Tokį sodą sudaro dvi geometrinių figūrų: trikampis ir kvadratas. Iš viršaus žiūrėdami į sodą matysime kvadratą, o iš šono – trikampį, tiksliau, du trikampius, su aukštyn ir žemyn nukreiptomis viršūnėmis. Trikampis yra dinamiška figūra ir įvairiuose kontekstuose simbolizuoja dvasią – Dievą, kalną,

Šventą trejybę; tris kosmines zonas – dangų, žemę, požemį; ciklus: gimimas – gyvenimas – mirtis; tėvas – motina – vaikas; kūnas – protas – dvasia; pradžia – vidurys – pabaiga. Ne veltui trikampyje įkurdinama visa reginti Apvaizdos akis, stebinti žemę iš aukštybių.

Trikampis į apačią nukreipta viršūne išreiškia moteriškumo principą, yra vandens simbolis (krentančių lašų kryptis), o į viršų – vyriškumo principą, yra ugnies simbolis (liepsnos kryptis). Kvadratas – tai žemės, materijos simbolis. Ši statiška figūra simbolizuoja stabilumą, darną, tvarką. Kvadratas atriboja mus nuo išorės, yra tarsi namai – saugi erdvė. Kvadratas – tai ir keturios paros dalys, keturi metų laikai, keturi elementai, keturi amžiaus tarpsniai. Jo vibracijos – ramybė. Matome, kad sodų dizainas – labai archajiškas, jo kilmė siejama su senosiose kultūrose puoselėta „šventosios geometrijos“ samprata ir jos poveikio galia.

Tokiu būdu sodas yra pasaulio, kur viskas tarpusavyje susiję, modelis, jungiantis priešingybes: materiją ir dvasią, žemę ir dangų, gyvenimą ir mirtį. Jungtis, anot Albinos Žiupsnytės, „tarp dvasinio ir žemiško, tarp aukštai ir žemai, tarp vidaus ir išorės, tarp makro ir mikro“.

Pastebėtina, kad sodas pradedamas rišti nuo vieno taško, pirmiausia suveriami keturi trikampiai, kurie paskui sudaro pirmąjį kvadratą. Toliau sodas auginamas iki tam tikro dydžio, kol pasiekia didžiausią perimetrą, po to atvirkštine tvarka ima mažėti ir pagaliau baigiasi tais pačiais keturiais trikampėliais, viršūnėmis sueinančiais į vieną tašką, o tai reiškia, kad išeities ir baigties taškas yra trikampis (dvasia). Visa tai atitinka natūralų gamtos ciklą, taip pat ir žmogaus gyvenimą. Prasidėjęs nuo mažutės dvasios užuomazgos (grūdo), žmogus (augalas) įgauna materialų kūną, ląstelėms dauginantis auga, pagaliau žmogus (augalas) gimsta, bręsta, suklesti, o paskui, po didžiausios kupos, ima pamažėle trauktis. Kūnas nyksta, kol pagaliau lieka dvasia (augale – sėkla), trikampėliai sueina į vieną tašką. Dvasia, atsiradusi iš nebūties, išnyksta toje pačioje erdvėje, iš kurios atsirado. Juk sakoma, kad „iš dulkės atėjęs, į dulkę pavirsi“. Tokiu būdu sodas atsako į dar vieną, amžiną klausimą: kas pirmiau – dvasia ar materija, nedviprasmiškai pasisakydamas ne materialistų naudai.

Sodas yra simetriškas: pusiausvyra tarp viršaus ir apačios, tarp Dangaus ir Žemės. Tai žinomos hermetinės aksiomos – kaip viršuje, taip ir

apačioje – iliustracija. Jėzus šią išmintį perduoda kiek kitokiais žodžiais: „Kaip danguje, taip ir žemėje.“ Viršutine piramide kaupiama kosminė, arba dieviška, energija, kitą, nukreiptą į apačią, energiją atiduoda esantiems jos lauke. Ne veltui ir maldos namai turi aukštus smailėjančius skliautus, kaupiančius Visatos galių krūvį.

Kad sodas geriau suktųsi, jį kabindavo ant išvaškuoto siūlo arba ašuto. Apskritai tikėta, kad bet koks judesys, o ypač sukimasis ratu, padeda kovoti su blogiu ir kad nustojęs suktis sodas – bloga lemiantis ženklas. Reikalavimas, kad sodas nuolat judėtų, ryškiai išreikštas ir tradicinėje latvių kultūroje. Kaip knygoje „Baltų raštai ir ženklai“ rašė V. Celms, latviai tikėjo, jog nesisukantis sodas reiškia, kad kažkur netoliese yra tamsiųjų, piktųjų jėgų (mirtis, nelaimė, chaosas). Vokietijoje panašūs dirbiniai vadinami *Unruh* (vok. nerimas, neramumas). Irgi buvo tikima, kad jis nejuda tada, jeigu arti yra ragana. Bulgarų išminčius Michaelis Aivangovas (Mikhaël Aïvanhov) rašė: „Kiekvienas elementas, daiktas ar situacija yra tarsi šaltinis, iš kurio trykšta energija. Tačiau kad jų energija pasireikštų, šaltinis turi prarasti pusiausvyrą...“

Besisukdamas sodas kiekvienu momentu akiai perduoda vis kitą grafinį piešinį. Įtariu, kad kiekvienas žmogus jį mato vis kitaip, kiekvieno protas suteikia dar kitas formas. Kupiškėnai sakytų, kad sodą judina jame esanti vėlė. M. Gilevičienės močiutė dzūkė sakė, kad tai angeliukai susėdę supasi. Kaip ten bebūtų, besisukantis sodas yra nepaprastas reginys. O ir pragmatiškai mąstant besisukantis sodas rodo, kad yra oro apykaita, o tai reiškia, kad oras patalpoje geresnis, švaresnis, kad žmogus ten jaučiasi geriau.

Ar kiekvienas panorėjęs galėjo išmokti rišti sodus?

Įsivaizduoju, kad senovėje susiverti sodą, kaip ir austi, siūti, megzti, mokėjo kiekviena moteris. Nes nemokėti buvo negarbė, be to, greitai nuogarų ir dūmų pajuostančius sodus kaskart reikėdavo pakeisti naujais. Aišku, kaip ir visose srityse – ar amato, ar dainavimo, buvo „vedančiųjų“. Jei šeimynoje nebūdavo galinčių jį surišti, paprašydavo kaimynės, kuriai atsilygindavo jei ne pinigais, tai gerais darbais. Ilgainiui tas žinojimas ir gebėjimas liko atskirų asmenų rankose. Kupiškėnė V. Repšienė pasakojo apie jų kaime buvusią senutę, kuriai sodų rišimas buvo pragyvenimo

šaltinis. Atsimokėdavo jai kiaušiniais, kuriuos ji vėliau pardavdavo žydams. Jei likdavo neparduotų, dėdavo į pelenus, kad nepasentų, o Velykų rytą ant šventoriaus juos žaidimams nupirkdavo vyrai. Tų žaidimų būdavo įvairiausių, bet tai jau kita tema...

Pacituosiu kelis pasakojimus, užrašytus Vidos Sniečkovienės: „Būdavo, sodai, kaip pina, būdavo specialiai tam parinktos moterys: burtininkės arba, kaip sakydavo, gerosios laumės, jos labai daug gali pasakyti iš sodo pynimo, jo figūrėlių. Net skaičiuodavo, iš kiek šiaudų padaryta, gali pasakyti ir vaikų skaičių; susiję su pinigais, ar bus turtingi. Jei mazgai lygūs, nedideli, tai gyvenimas – lengvas; jei susipynę, dideli, tai gyvenimas – sunkus.“ (Biržai).

Deja, dabar dažnai ši tautodailės šaka nurašoma kaip vyresnio amžiaus žmonių savotiškas hobis ilgais žiemos vakarais. Nors tiek pati šiaudų sodų rišimo technika, tiek ir medžiaga nėra taip lengvai įvaldoma. Tai kūrybos procesas, reikalaujantis kruopštumo, atsidavimo ir kantrybės.

Pradžia, pabaiga kitame numeryje.

STRAW SODAI SPINNING FROM A GLANCE

In 2017, the tradition of binding straw *sodai* was included in the List of The Inventory of Intangible Cultural Heritage of Lithuania under the auspices of UNESCO. Marija Liugienė, a member of the staff of the Vilnius Ethnic Culture Centre and binder of *sodai*, talks about the. It is believed that the forerunner of the wedding *sodai* a polygon shape made of straw at wedding ceremonies, was an evergreen tree or a branch decorated with coloured paper, hung above the table. In north-eastern and eastern Lithuania, it was described as a fabulous orchard, where rivers flow, birds speak, grapes fall, all protected by a gardener (*agradnykas*). In various ethnographic areas of Lithuania, these “*sodai*” are referred to differently: *liktorius*, *voras*, *pajonkas*, *dangus*, *pasaulis*, *rojus*, *sietynas*, *reketukas*, *rekėžis*, *krijelis*, *aitvaras*, *miestas*, *žarondėlis*. The Lithuanian National Museum keeps a straw *sodas*, which is more than a hundred years old. In the 20th century, the tradition of binding the straw *sodai* was stagnating, but it did not entirely stop, and master binders remained in the villages. For example, at the house of Malvina Kašėtaitė-Česnulienė (1916-1998) from Mančiagirė village (Varėna d.), the whole ceiling was hung with straw *sodai*, stars, suns and birds, which swung about from the slightest movement. Currently, the tradition of binding *sodai* has been revived, many artists use *sodai* (their symbolism) or individual elements in their projects and installations. In 2013, during the Lithuanian Presidency of the Council of the European Union, its headquarters in Brussels was decorated with 28 traditional and modified *sodai*.

NEGI JŪS PASIRENGĘ ŽUDYTI SAVO MOTINĄ?

Uladzimer ARLOU

Uladzimeras Arlovas gimė 1953 metais Polocke. Baltarusijos valstybiniame universitete Minske baigė istorijos studijas. Dirbo istorijos dėstytoju, žurnalistu, leidyklos „Mastackaja literatura“ redaktoriumi. Pirmieji kūriniai išspausdinti studentų savilaidos almanachuose. Nuo pirmosios prozos knygos 1986-aisiais išleido daugiau kaip dvidešimt prozos, poezijos, istorinių apybraižų ir esė knygų.

Kūrinių versta į daugiau kaip dvidešimtį pasaulio kalbų. Taip pat ir į lietuvių, daugiausia eilėraščių. Jų spausdinta „Magnus Ducatus Poesis“ ir kituose almanachuose bei kultūrinėje Lietuvos periodikoje.

Vertėjas

■ Mes gyvenam lyg kraupiame kruviname sapne.

Užmiegam, jei pavyksta, ir atsibundam, o akyse vaizdas vis tas pats: smurto bakchanija, begalė sumuštų, sužeistų, suluošintų, begalė nužudytųjų veidų (iki šiol nežinoma, kiek jų, nežinoma, kokios baisybės slapi kalėjimuose ir ligoninėse), kraujais apsipylusi penkerių metų mergytė, gydytojai į smilkinį įremtas pistoletas...

Kai buvau mažas, tokiu rugpjūčio metu padėdavau mamai mūsų sode rinkti obuolius. Vakare mama mane bučiuodavo ir klausdavo: „Ar nepavargo tavo rankelės, sūnyti?“

Kai užaugau ir parvežiau mamai iš studentų statybinio būrio savo pirmus didelius pinigus, ji paglostė man rankas, pritrintas šiurkščių nuospaudų, pabučiavo jas ir paklausė: „Ar, sūneli, jos nepavargo?“

Kai parašiau savo pirmą knygą, mama ir vėl pabučiavo man rankas: „Ar jos nepavargo, sūneli?“

Tokiomis akimirkomis man visada sugrįždavo jėgos.

Jūs, jauni, sužvėrėję, negailestingi, apdairiai už kaukių ir šalmų slepiamais veidais, jūs, jėgų pilnomis treniruotomis rankomis ir kojomis vykstantys nežmoniškas komandas, jūs taip pat turite motinas ir vis tiek kada nors pas jas ateisit ar atvažiuosit. Gali būti, kad jos, kaip ir mano mama, paglostys jums rankas ir paklaus: „Ar, sūneli, jos nepavargo?“

Ir tada jūs prisiminsit, kaip didvyriškai šaudėt į beginklius žmones, kaip pasiaukojamai daužėt paauglius veik iki mirties, kaip vyrus kankintot kaišiodami jiems į kelnes kovines granatas ir grasydami jas susprogdinti. Jūs prisiminsit, kaip tyčiojotės iš merginų grasydami (ar tik grasydami?) išprievartauti jas taip, kad jos jau niekad nebegalėtų gimdyti.

Ką jūs pasakysit toms, kurios pagimdė jus, kai pažiūrėsit joms į akis?

Bet jūsų motinos jau viską žino. Jūsų motinos atpažino jus, įsiutusius nuo kraujo, ir po

balaklavomis. Aš niekad nepatikėsiu, kad jūsų motinos plojo jums katučių.

Jūsų motinos pro ašaras paklaus: „Už ką jūs daužėt ir žalojot, už ką jūsų taikikliuose atsidūrė taikūs žmonės, tetroškę tik laisvės ir tiesos?“

Ką jūs darysit tada? Taip pat žvėriškai daužysit ir kankinsit savo motinas?

Ko gera, jūs tokiam žygiui pasirengę.

Jūs taip jau darote daužydami ir kankindami pačią Baltarusiją.

Ji neatleidžia.

2020-ųjų rugpjūtis

Iš baltarusių kalbos vertė ir portretą sukūrė
Vladas Braziūnas

Šiuo metu Niujorke dirbančios baltarusių dailininkės, animatorės Julijos Ruditskajos (Yulia Ruditskaya) piešinys „Baltarusiškas angelas“, 2020 m. Akrilas ant drobės. 76,2 x 76,2 cm

● ARE YOU READY TO KILL YOUR MOTHER?

Uladzimer ARLOU

An essay from Belarusian historian, journalist, writer, reflecting on the events in Minsk in August 2020 where violence was used against peaceful protesters.

Ruduo Punske krašte III. 2013 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

MARIJONA GAIDUSKIENĖ PASAKOJA. 2 D.

Vėly rudenį, kai baigdavosi visi lauko darbai, laikas ūmai sulėtėdavo, apstingdavo, kaip ir Ūkio vanduo pakalnėje. Šaltis mus greitai suvarydavo vidun prie kuknikės. Nusistovėdavo nauja rutina: buvo būtina rytais klausytis radijo, vakarais plėšyti žąsų plunksnas arba aižyti pupikes, sekmadieniais kalbėti poterius ir jokiū būdu šventą dieną nekirpti nagų, nes velnias po mirties iš jų pasiūdins tau ant galvos mučę.

Pasakoti močiutė mokėdavo ir mėgdavo. Jai patikdavo, kad jos kažkas klauso. O ir man smagu būdavo klausytis apie senus laikus, apie žmones, jų nepaprastus likimus, kartais linksmus, kartais baisius, bet pamokančius atsitikimus, kurie nutiko ne kažin kur tolybėse, o čia pat už kalniuko, vieškelio sansukas, o dažniausiai – netuolymais gretimuo kaimuo. Jos pasakojimai dažnai kartodavosi, būdavo persakomi naujais žodžiais, kita nuotaika ar ekspresija. Tik menką jų dalį man pavyko 1992 metais įrašyti į dvi garso kasetes. Kaip tik iš šių per visus persikraustymus išsaugotų balso įrašų ir skelbiami Batakių krašto nutikimai, kadais papasakoti mano amžiną atilsį močiutės Marijonos KAIREVIČIŪTĖS-GAIDUSKIENĖS (1913–1997) iš Gerviečių kaimo.¹

■ APLEI LINUS

Kai galvikes jau pradėd geltuonūti, reik rauti. Su ruovus dešim sauju jau yr pėds. Mandūli dara šitaip: pajem du pėdu, smarkei suplak kits i kita galvikiums, ka gerai susikabytu. Taip išein penkes puoras. Nu, paskui da vyna pėda an mandūle užviršūdava, užkabydava taip, ka neprilytu. Kai išdžiūdava, kriaudava i vežimus i veždava kultū. Ale turieji muokieti linus kriauti, je ne – viršūnikes sukibdava i paskui velni syluos reiki nuorentais išpešti. Tai vis kaitydavuom – vyna pėda galva i vyna puse, kita i kita. Nu jau, kai jaujuo, tūjaus an lygiuos kaladas muotriškas tus linus nukuldava. Kuldava su tuoke nedidele pupkike. Nukultus siemenis išarbūdava, uo likuses galvenas paisydava – su pupkikiams da syki parkuldava. Nukultus linus vieleis veždava ant laukū vargyti. Taip any sau tysuodava, tysuodava ant vuora par dynas, paskunais, kai kuočiukus tarp pirštu patrini, tepalikdava balts siūliuks vyns. Jau taip išvargytus, atkeldava i vieleis i pėdus rišdava. Vuo surištus tūjaus i kluojima garbydava. Ten buva špecelei tuoky iš karčiu griedai padirbdyti linams. Pakuroo an tū griedu sustatydava pėdus statei vyns pri kita, tankei taip, taip i džiuvydava. Nu, pakura laikydava uždaryta, šilima i jauje neišėidava, pečius tuoks didelis muolinis būdava. Kai linai išdžiūdava, prasidiedava mynėms. Vyrai su mintuvais smarkei, jau puo prakaitu šiūrūdava, vuo muotreškas su plaktuvais braukdava. Vyrš pajiemes sauje parskirdava jen pusiau, i abidvi puses laikydams vynu rankuo su mintuvu vyna

apdauža, tūjaus kita, pasku pajem už kita gala, vieleis apdauža, susuk i grenžti i met muotreškai. Ta tūjaus kapt nutvaty j su plaktuve, i an gembes synuo šmakšt pakabin. Linamynis smagiausei aidavuos, ka lygei vyru i muotrešku būdava. Tada vyni su kitais suspiedava i gerai sutardava. Seniau būdava papratims linus aiti myti vakare. Vieliau linamynei visada būdava puo pytu, ka ligi nuots pusnakče pabaigti suspietu, uo paskui da pašuokti jauni galietu. Bemėnant linus, kai vyrai naidava pypkines, muotreškas nuplaktus linus paspiedava i ryšiukus surišti. Vyns ryšiuks – dvidešimt vyna sauji. Nu, tai tuoks ryšiuks tankei būdava talkininkui atlygis už darba nu pytu lig vakara. Ale paskui gaspadines, čiesa turiedamas, antru sykiu tus linus parbraukdava, ka jau geriau būtu, matai. Tai puo tuos mynies linus reiki iššukūti. Tuokes medines a vylynes šukas būdava padirbdytas. Nu, tai kas bešukūjent šukūs lykt, tai jau pakulas yr, uo kas saujuo, tai linū siūlai. Iš suverptū pakulū ausdava vyrams apatines kelnes. Iš linū aidava rankšlūstei, staltieses, pakluodes, baltinei. Medžega baltinems vadydava sampliešini. Iš kelissyk paršukūtu pakulū būdava marginis. Tai iš juoje vyrams kelnes, kuostymus, apsiaustus, kailinems aptraukus siūdava. Marginis nebūdava di-dei stipras, tankei praplyšdava. Dirbant margini pirmiau an manstuvu reikdava apsimesti, uo tik pasku jau austi. Vuo maišus ausdava iš nūbrauku. Jau par myne, kai nubrauk tus linus, da nešukūtus, tai iš tū nūbrauku i ausdava pakulinius maišus. Duoram drabužiui anuos netika, vuo buva priklei aštres.

Ale, ve, da ne viskas. Antra syki paršukavus par tankes šukas likdava pašukas. Iš jųju ausdava apatinius, virves vydava, iš tū pašukū jau. Nu, i

1 Pirmasis pluoštas Marijonos Gaidauskienės pasakojimų paskelbtas 2017 m. trečiajame „Liaudies kultūros“ numeryje.

Senelių Marijonos Kairevičiūtės ir Juozo Gaidausko vestuvinė nuotrauka. Apie ją žinau tiek: pora susituokė per pačią velniavą 1940-ųjų birželį. Jaunikis, kaip ir pridera, netrukus nusivežė jaunąją pačią Tauragėn ant Jūros kranto pas *paveiksluotoji*. Bet prieš tai dar abudu nuvyko pas kirpėją, kad šis nuręžtų kasas, kurias jaunystėje Marijona pasėsdavusi – tokios ilgos buvo. Tada kirpėjas *jan supryzava*. Tai tokia, jau madinga, ir pateko ji į vienintelę portretinę jūdviejų nuotrauką, kuri paskui visą laiką kabėjo didžiojoje stuboje už fikuso. O kasas ji atidavė savo netekėjusiai draugei, kad ši, eidama į šokius, galėtų jas prisitaisyti ant galvos kaip savo.

verpti reikdava – par žymas kaukdava ty ratelei. I aš verpdavau, i muna mameli verpdava, i ūšvieni, i diedyna, i mergeles – visas verpdava. Ale suverptus siūlus nieks i špūles nesukdava kaip daba. Būdava tuoks i vieje malūna panašus ykabuoklis – lankčiu vadydavuom. Tai an tuo lankče tus siūlus lenkdavauom. Dvidešimt puosmu puo keturesdešimt giju – jau i tuolka. Tas tuolkas paskui nu lankče nuijemus i gryžtes mandagei susukdavuom. Nu, i ausdava taip muotriškas par žymū žymas. Aš didei gerai muokiejau austi. Ale muna visi audimai sudegi trisdešim trečiais, kai mūsų gyvenims visas supleškije – visi an plika lauka žymuos laike su vynums pančekums palikuom. Mameles muna aštūnnyčiu rankšlūsčiu i divuonu, i pakluodžiu, i užvalku visuokiu da lig daba šiepuo tebturu, išsirudulenu retsykeis, palaikau saujuo taip, ve.

I da, mažel', ne viskas. Tai ve, pamislyk, tus druobinius paskui da balydava. Išnešdava, kai graži, an pyvas, patysdava, kampus ištansydava i laikydava taip keles dynas saulie, laikydava. Kai vyna pusi nubaldava, apversdava an kituos, kuol čyst balti, perkeliniai palikdava. Vuo iš tū linū siemenū spausdava alieju. Su bulbiums i druska dažydavauom mas. Mama kugeli su linū aliejum kepdava, repečkiu vadydavuom – lyžuvi galiedavai nuryti, kuoks smuoks juoje būdava.

ŽMUOGUS ŠŪ

Tai vieleis tas strujus. Nu, pasakuo strujus muna, ka senuovie kuoks ten puons buves. A Batakiūs, ar Adakave, a da kuokiuo padalijuo, nežinau, ka tu pagestum. Ale didei priklas, velniaragis tuoks, pamislyk, tus žmuonis paprastus kai kuoks kuots vis mūčydaves, vis angdaves. Kai biasas kuoks uokyte krūtine zulydaves i dyna, i nakti nesisiedams, angdaves, pamislyk. Tai ve, vyna syki pestivali užtaisi jau ten tam dvare – suseja, suvaževa su kariatums, su puriums, purmuonais, diližanais, arkleis bajevais – užtaisi any. Visi pasirieden, batūti, štančkūti, su kukardums, branzalietais, kepalušais, žinai jau, puonai vyni, i gana. Nu, suvaževa, jūkes, dainiū sau, grajy, tancevuo. Uo ty pasubinuotai, ty baudžiaunikai anims šlūžyti tur: i jiedesi visuoki čirškyti, i mazgini plauti, i siūlus, i stalus šlūstyti. Tū tuorielkū, videlčiu, tū pūdu, bliūdu jau gyva velni ten, pamislyk. Tai jau kai visi any ten prisidaineva i prisišuoka, tai vyns kuoks didelis svetys isidygi i saka, matai, negalema, ka paprasti su puonais sykiu būtu. Baudžiaunėns gal' tik pruo būduos gala tiemyti i vamparyti. Nu, tas puons klausu. Tūjaus velyj vyna baudžiaunėka pri būduos vytuo šuns pririšti, uo tam lyp, je kas ais a važiuos ruodyses, luoti. I kan daba, tas žmuogiuks sied pri lenciūga i vampary vis, vampary, ka jau puons lypi. Dyna praja, kita – vis sied i vampary. Jau i ty svetei iš tuo dvara išsidangena, i viskan puo

visam. Tai ve, ain tuo šuns jau kaimyns Tauruks a Bendiks kuoks ten, saka: „A tau jau visai parikt“, a tu, daba, ne žmuogus asi, kiuldyk nu tuos būduos sau – i buoba, i vaikai, i gyvuolei numy lauk.“ – „Nevalna, – sprečijas tas šū, ve. – Puons lypi luoti i juoje budinkus dabuoti.“ Ale tas jau kaimyns nu juoje neatstuoje, vis kusi i kusi anam nepasidūti. Nu, i anydu sutari tan puona jau gerai pašidyti, jau ka anas an puomietys gerai isidietu. Nakti tas kaimyns atein, iš staldū gyvuolius išsived, iš klietys visuokius ten rakibaldus išsivelk, iš jaujes griūdus išsipil, iš daržinies šlajes, tekinius, plieškes i da visuokiu ykabuoekliu keles gūnes išsitarabanyj. Vuo tas šū pri būduos luo, lermavuojes, jau kai anas garbin: „Vag, vag, vag, jem, jem, jem, vag, vag, vag, jem, jem, jem.“ Puons praplieš akis, saka buobai: „Ve, matai, muna šū kaip smagei luo.“ Pasijūk dvyjuo anydu, pasijūk, nu i tuoliaus myguoti! Vuo rykmeti lerm! Laksta visi puo kyma, kai susitryden, – i tuo nier, i anuo trūkst. Jau tas puons ledva gyvs: „Tu, rupki, kудie tu nešaukei, kai vagis muna turta neši?“ Vuo tas žmuogus ginas: „Puonuli, luojau, kyk tik sylas leida: vag, vag, vag, jem, jem, jem; vag, vag, vag, jem, jem, jem.“ „Tau ne luoti, tau šaukti rieki,“ – saka puons. „Tai, ka aš šū, kaip aš galiu šaukti, – saka tas žmuogus. – Aš tik luoti galiu, daugiaus nieka.“ Tai tas puons suprata negerai padares. Jau negalieje nieka sakyti, tik tan žmuogu paleida i daugiaus jau nelypi pri būduos styruoti.

ŽYDA RAUDA

Nu, padviesi žyda vuoška. Tai tas žyds riek: „Vuoj Leibuk, Leibuk, pribūk šien. Muna vuoški su kuoje muoje, i žeme pluoje, muna varda žinuoj! Kuokia prutlyva muna vuoški buva! Nier an svieta kituos tuokiuos. Atguli an pamata, an paskutine sava patala, su kuoje muoje, i žeme pluoje, muna varda žinuoj! Vuoj Leibuk, Leibuk, pribūk šien! Vuoj Leibuk, Leibuk, pribūk šien!“

SKŪPS GASPADUORIOUS

Tai daba aplei Kūčes papasakuosiu. Matai, par Kūčes gyvuolei, saka, šnekan. Jau any šnek viskan, ruokūjas jeu kan ten sau. Tai netuolimais tuoks kaimyns buvens. Nu, strujus saki, tuoks puoskūpis, viskan. Tai tan Kūčiu vakara nainans jisai jau pri tuo stalda duriu i klausansys, kan

ty gyvuolei šnekan ten. Nu, i girdens, ka arklys sakans kitims: „Pavasaris da tuoli, vuo šyns jau besibaigens, tai daba šiaudus turiesma įesti. Ale gerai da, ka kūlikai tinginei buva, nečystai jėvus iškūli i daug griūdū varpūs palika. Tai išlypuosma kaip nuots, tus šiaudus beįiesdami.“ Tai tas žmuogus pasiklausi, pasiklausi i nupūli tumžyg i daržine tū šiaudū miegyti. I teisybi, ve – žiūr, ka vyni griūdai palikti varpūs. Tai lerma didžiausi pakieli, kūlikus vieleis susivadina i parkūli tus šiaudus čystai.

Nu, i paskui a mienu, a du praje i išdviesi juoje ty gyvuolei, jau pavasare nesulauki. Tai, matai, nereiki jem klausytys, kan ty gyvuolei šnek, i būtu sau, musie, visi išlypuojen ligi šilimuos.

KAIP GAIDYS ŽMUOGU NU SMERČE IŠDABUOJE

Vyns žmuogus par Kūčes klausies, kan gyvuolei šnek. Nu, i gird, ka gaidys saka: „Je mūsų kas daba klausuos, tas galies visus metus žinuoti, kan mas šnekiesma. Ale je kitam žmuogui parsakys mūsų šnekta, turies sudviesi.“ I tas žmuogus paskui jau viskan suprata, kan ty gyvuolei sakydava. Vyna syki ain anydu su buoba pruo stalda kerče, vuo kuilyš aplei kiaules šuonus trainiuojes. Ta kiauli jam i saka: „Atstuok nu munes, parše, gaspaduorius mata.“ Nu, tas žmuogus nesusilaiki i kva kva kva užsivertes nusijūki. Tai buoba tūjaus juoje klaus: „Pasakyk, kудie jūkeis?“ – „Ai, taip sau pamislinau kan“, – saka tas. „Tai kan tu pamislinau, pasakyk i mun.“ – „Negaliu pasakyti, i gana“, – ginas tas jau žmuogus. Nu, uo ta buoba neatstuo, sekiuo kai ūdega iš paskas i vis zirzen, zirzen, ka jei pasakytu, kудie daba įisai jūkensys. „Jegu aš tau pasakysiu, tai mirsiu“, – saka tas vyrs. „Mirk, – ruokū, – ale pasakyk“. Vistyk negal' jau įyje nedasižinuoti. Nu kan, tas žmuogus mata, ka daba gyvenima jem jau nier su ta buoba, tai pasitaisa lenta, pasidirbdin graba i gulas – jau pasakys i numirs. Vuo duris praviras buva – gaidys su vištu pulku i beieinans sau par slenksti. Tuos vištas pradieje tūjaus karkti, dejūti, riekti, gailietys, ka jūju gaspaduorius daba jau, ve, smerteln besans. Ale gaidys i saka: „Taip jem i reik, temiršty sau, ka tuoks durns yr. Aš, ve, kuoki pulka vištu turu i visas sudabuoju, vuo jis vyna buoba tetur i negal' sutūrieti.“ Tas žmuogus grabe pasiklausi, pasiklausi i susyk ka šuoks nu tuos lentuos, ka grybs kuoke ten kluoti, a kliūba, ka pradies tan buoba

tvatyti! Nu, i daugiau jau nereiki tai buobai klausiti, kудie jisai jūkensys. Tai, matai, je ne tas gaidys, i būtu kuojes pastates jisai, tas gaspaduorius.

UREDNIKAI

Senuovie ty uredninkai būdava. I desietninkai būdava, i da kuoky ten, rauduonkepures vadydava. Muna tuo strujaus bruolis i Uokytije par rubežiu aidava, visuokiu tavuoru parsineši. Tai vyna syki, saka, beparvažiūjes jisai su kumele i kripiūs maišgali arbatas sau beparsivežans jau. Nespie i kyma ivažiūti, kai ty uredninkai jau par kalna i beatbiegan briaunėnkus atstaten, viskas daba. Jezusmarije! Tas žmuogus tūjaus grybi tan maiša, nupūli i jauje. Vuo buven kan tik šiaudai iškulti suversti i kupeti. Susyk atriša leici, tan maiša ap-suka aplei galva i visa tan arbata i tus šiaudus suverti, su šake pakrati, pakrati, i baigta – sied sau. Tai ty uredninkai kuone nagus susišūdindami yška puo tan juoje jauje bildin, bada, bada visur. Ve, matai, užūd, ka arbata kvep, ale niekaip negal rasti. Tai yškuoje, yškuoje, badi, badi i vistryk nerada. Nu, i pradieje triuobas, staldus, visus bu-dinkus griuožti, visus babakus iškilnuoje, ant višku lipa, kamarūs, butuke narši – nier. Babūni da buvusi jūju. Saka, sied jije pri ratele, verp sau – i baigta. Ty kareivei nerš, nerš aplinkui visur, vuo juoses nekušin. Nu, i tuo strujaus bruole vaiks da mažas buves. Puo tan asla ruopinie tas vaiks i vabala saujuo tur nusitvieres. Žinai, juk maži vaikai visuokiu zabuovu prisimisly. Tai, saka, tas vyns uredninks pasilenk pri tuo vaika i klaus, ruokū, gal tu matei, vaikeli, kur tetis tan arbata pasliepi. Anas i saka: „Mačiau!“ – „Nu, tai paruodyk!“ – jau tas praša didei. Tas vaiks tan delniuka ištys: „Ve, ve, i tuo vabalele subinike sukiša.“ Tai tas rusas nusispjuovi, da nusikeiki gerai i jau any visi išsidangėna neilg trukus nieka pešen. Uo ta babūni, saka, nei gyva, nei mirusi. Matai, muotriškas anksčiau tuokes dideles, ilgas lig žemes šlebes su kvartūkais dieviedava. Tai ty numiškei, jau kai tus uredninkus pajuta, puo tais juoses sijuonais sukiša visuokes maldaknyges, kantičkas i samaguona bankieri, i da kan ten, kan ta valdže drausdava. Vuo jije gava siediet i verpti sau, verpti kaip niekur nieka. Ale jau je jen būtu pakušinen, tai būtu visus i kaliejėma pasvadinen. Ale nerada, i baigta. Nei tuos arbatas rada, nei tū knygu, nei tuo samaguona, nieka.

DIEDIS BELAISVIE

Žmuonis daba netikentis yr. Muna augime žmuonis tikiedava. Nu, tai i Dievs stuoruodavuos, ka žmuonis i gyvuolei sveiki būtu, i nu nuogla smertys dabuodava. Je jau kuoke dideli bieda, tai žmuonis tūjaus Dieva šaukdavuos, mišes užpirkdava, prašydava pagelbas. Par Didenji kara, kai aš da mažiki buvau, muna diedi Kasputi i pruenta pajiemi. Tū Kaspučiū tievyni skaities Palteniški. Nu, pasku jūju vaikai jau pasklida: Girdiškie gyvena i Eržvilke, i Adakave buva, i Batakiūs, kiti i Amerika išvaževa. Tai mammas bruolis Antans, jau tas Kasputis, buves didei dailiuos lytys – kai lendri aukšts, tysus kai žvaki, mielynakis, švysus. Tai, kai jyji pajiemi i karuomene, tūjaus pristati i karalienes gvardije. Tuo gvardijuo vyrai visi kai lieles, pariedyti gražiausei, puikiausei, viskan. Saki, ta karalieni atvažiūdava anū pažiūrieti, su karieta, arkleis bajevais, viskan.

Tai buva jisai, buva, kyk ten, a Šiauliūs, a Peterburke, a kur ten, kuol kars neprasidieje. Nu, i pakliuva jis i belaisve. Išmuši jau tus juoje draugus, tan visa gvardije, vuo jyji i belaisve pajiemi. I uždari Lauksargiūs, jau Uokytijuo, saka, vylas spygliūtas aplinkui, uo gulieti an plikuos žemes reik. I jiesti nieka nier, anei agūnas griūda juoke. Ty kareivei, daugiau rusai, ale i lietuviū buven daug. Tai tan žuole visa nuglemži, kyk tik su ranka pasyki par tas vylas. Jau je kuoke varlie a pelie pakliuva, tūjaus žale sujiesdava. Rykmetys atein i, saka, išneš puo kelis nebašninkus lauku. Nu, tai tas diedis pasakuo: „Prisein vyna dyna jau muna aila. AINU vytūdams, i tuora isikibdams i vistryk kelei linkst. Saka, atsiguliau pri pat štikiet, užsimerkiau i lauku smertys. Jau nevaliuoju nei atsistuoti, nei atsiesieti. Tik aplei numus mislinu, mislinu, ruožančiu saujuo turu, i gana.“ I, matai, kas yr Dieva galybi. Jau, kai jis paskui pargryža, visi tan dyna i tan čiesa atseki, kai už jyji mišes buva užpirktas pri Švenčiauses Paneles, i kunigs tum sykiu jenses laiki Batakiū bažnyčiuo. Matai, kai ten pri tuos vyluos jau jisai gulieje, saka, priein pri munes tuoke vuokytka, tuoke didei graži, pasiriedžiusi, pasilenk i dūd mun iš gupšiuoka išiemusi dūnas apsukini su svystu. Nu, saka, suvalgau i jau galiu atsistiesiti, dūd da vyna – jau galiu atsistuoti. Ta vuokytka jau paskui najusi pri načelninka i pradiejusi prašyti, ka muni dūtu jei pri juoses ūke padieti. Nu, tas uokytis i sutika muni paliūsavuoti nu smertys patys. Tai dirbau, saka, kyk tik syluos

turiejau, džiaugiaus, ka tik išlypuojau. Ale ne ta vuokytka ištrauki, uo Dievs taip padari. Tikrai Dievs.

KAS AŠ ASU?

Pasakuoje vieleis ty muna strujei, tuos buobutes, ka vyns žmuogus mires, kaimyns jūju, ir any nąjen juoje maryti. Tai mirštans tas žmuogus. Pamerdie, pamerdie i vis klaus: „Kas aš asu?“ Pasaka juoje pravarde. Jis susirauk: „Kudie jūs nežinuot mun pasakyti, kas aš asu?“ Tas žmuogus viel merdie i vieleis klaus: „Kas aš tuoks asu?“ Viel juoje varda, pravarde pasaka. I paskui jis treti syki paklauses i numires tuoks susiraukes, viskan. Uo reiki taip sakyti, ka jis klaus: „Asi dūše krikščiuoniška. Kur aini? I gyvenima amžina!“ Taip reikieje pasakyti, tai būtu jisai laimings buves. Uo tai iš keliū sykiu klaus, i nieks nepasaki.

ŽUDI KI MYLEMUOJI

Nu, i Batakiūs tuoke mergeli draugava su tuokiu vaikiūzu jau. Da ka aš buvau paaugusi, da aš jen pažinuoju, tan muotriška. Draugava sau, tas vyrs žadieje jen ženyty, ale paskui susyk jen meti i pradieje su kita briužūtys, matai. Tai ta pirmuoji juoje, ta mylemuoji, briauninka turieje – kita syki, matai, turieje tus ginklus, ka i muotriška. Tai jyje naje an lypta pri Pilates. Naje tan briauninka pasijiemusi. Uo tas vyrs pareje nu kalna – dvars ten tuoks Kūba – sau nu tuo dvara pareje. I nušuvoni jije tan vyra, nušuvoni i parlieki nu tuo lypta i Batakūs. Jau ten nei puse kiluometra nier – parbiega. Ale biški pasnigusi buva, tai vyryns vilnuoniums pančekums apsevusi parbiega, jau ne su bačiukais, ka nepasektu, matai. Nu, tūjaus i užpečki tas pančekas sumeti, atsiguli sau ramiausei i gul. Nu, ale paskui vistryk, kai jau tan vyra rada, jau jen nutvieri. Uo jije neprisipažina, i baigta. Ale, matai, a teisybi, a neteisybi, ka taip pasakuodava ty muna strujei, kai jen isivari nutvieren i tan stuba, kur tas nebaštninks juoses berns pašarvuots gulieje, tūjaus iš žaizduos jem kraujes užt! Tada ty uredninkai pasaki: „Jau daba asi kalta. Daba jau paruodi, ka tu tan padirbai.“ Tai jen raštava. Raštava, i kaliejema pasvadina. Nu, buva tuo turmuo, buva kyk ten metu, ale paskui i pareje, pasenusi, sukuprusi.

BUOBA TINGINIE

Daba, žinuok, buoba vyrs vadinas kulti jau: „Ainam, buoba, myžiu kulti.“ „Myžt, myžt, negalu, sveikateles, neturu.“ Nu, paskui tas vyrs vieleis saka: „Nu, ainam, buoba, rugiū kulti.“ „Rukt, rukt negalu, sveikateles neturu.“ Tas vyrs viel vyns naje ten, plumpin, plumpin tus jevus. Plumpin, vuo paskui jau: „Ainam, buoba, pupu kulti.“ „Pupt, pupt negalu, sveikateles neturu.“ Nu, paskui jau tas vyrs viel tas pupas sau iškul. Paskui jau žirnius kulti: „Nu, ainam, buoba, žirniu kulti.“ „Žyrkt, žyrkt negalu, sveikateles neturu.“ Nu, uo paskui jau i vesele reik važiūti: „Ainam, buoba, i vesele. Aš važiūju i tu taisykes.“ Ta buoba ka pašuoka: „Kur šliuri, kur kita, aš jau, puoder, gatava!“ I vesele jau pasveika, jau „puoder, gatava“, uo ka dirbti, tai „sveikateles neturu“.

NEDUORA MARTI

Didei bjeuriū buobu būn an svieta. Jau tuos, kur su velne galvums tuokes. Jau kan juoses padirb, tai nei pats velns neprimislys geriau. Tai, ve, ūšvis pri marčiuos atein. Pavyšie, pabūn kyk i jau vakars. Nu, kan daba, jau numuo tam tievui laiks aiti. Uo bjauri tuoke, lytuota. Tai kan daba? Tas stuojos – jau ais numy. Uo marti pašuokusi: „Te, tievel, lazele, te kepurele, nakuok, nakuok.“ Tas ūšvis siedas jau, būk tai, i pasiliktu, ale kyk sukrut, marti tūjaus: „Te lazele, te kepurele, nakuok, nakuok, tievel.“ Tai suprata isai, ka marti juoje nenuorenti, i išeje par tan lytu.

Nu, kyk metu praje, jau tas tievus čyst pasena, sukupra, dantis iškrita, jau pri tuos marčiuos pareje an patala. Pabuva, pabuva kyk i, žinai, isipriklie jei tas karšinčius, jau jije nuor didei, ka tas senis greičiau nusibaigtu. Tai iškepi jem dūnas tuokiuos, didei sudeguses, sukepuses – kauls vyns. Dūd tam senukui, ka valgytu. Misly sau: „Senis be dantu, neikans i nusispardys neilg trukus.“ Uo tas žmuogiuks kan – pasimirka tan pluta i vandeni i čiulp sau puo biški. Nu, mienu prain, kits – tas sau an patala sied, žandai rauduonū, žyd. Sveikiausis, dikčiausis! Jau tan buoba zlastis jem, jau nežina, kan daryti, kaip tan seni nuganūbyti. Tai nain pri kaimynkas i pasigūd, ka daba taip yr. Saka ta kaimynka: „Iškepk jem ne kytuos, vuo minkštuos dūnas, pamatysi, puo nedieles kuojas pastatys.“ Tai ta paklausa. Iškep tuoke visai pusžale dūna, nuneš i saka: „Te, valgyk, tievel. Daba

jau kaimynka išmuokina muni minkšta dūnike kepti, jau nereiks tau vargti, jau galiesi ikansti.“ Nu, kan tu misliji. Praje dyna, kita, tas žmuogus nuslaba visai, jau nepasied. Da kyk laika – sudžiūva kai skyts, vyni griedai telika. Nu, i taip jau neilg trukus jem nūgalūni priseje. I numiri jau. Jau ta marti su velne galva didei patenkyta buva.

BUOBA KŪLIE

Kita syki žmuonis dirbdava. Sauliki spykt, i jau puo laukus visi krūvums kiuž, dūdas sau puo sava barus. Aš, ka pri Valantiejaus tarnavau, karves milždavau, vežimus kriaudavau, bulbes svadydavau, linus raudavau, rugius rišdavau. Uo kur da linamynes, mašinavimai, kūlimai, viedymai. Tas Valantiejus senuks gers didei buva. Mudvi su da kita mergele ne stubuo, uo kletie myguodavuum. Tai ijeis jis rykmetie ankstelnais i taip patykiukais sakys: „Nu, peles muna, nu, kates, nu, lapes, nemyguoket, kelketies, kelketies.“ Tuoks buva žmuogus, didele žuode niekada nier pasakes. Tai mas pakelam galvas, uo kai tik išein, sau tuoliaus mygtam. Tai netrukus gaspadini jau beatlekenti – i slenksti spykt, duriums i muna luova žybt, aš kiūst patalus nu saves i dui lauku, uo je ne, tai da su mazguote a su kliūbu gausi. Visi mygai tūjaus iškrisdava. Nu, dirbti reiki. Juk i Dievs saka: „Pruocevuok, žmuogau, tai i aš padiesiu.“ Ale ne visi, matai, nuor dirbti. I daba taip yr, i anksčiau buva.

Tai klausykes daba, kan mun diedyna pasakuoje. Jūju kaimuo jauni žmuonis apsiženijen. Jau tas vyrs dūdas, dirbas, stuoruojensys, kyk galens, uo juoje buoba sau vis gul, tekša par dynas migie, vis slabna, vis nepasiselsijusi. Žmuonis ain parpytes, jije kelas, valga večere – jije gulas. Jau nei verp, nei aud, nieka. Tai paskui taip priseja, ka visa nuplyša, nudriska, ale vis tyk nei adatas, nei siūla puonevale i rankas neidūsi. Ale kaip yr sakuoma: „Augyla nebrindyla, juoke darba nemuokyla.“ Nu kan, vyna syki anūdu i krikštynas kituo kaimuo pavadin – jau kūminais būti. Tas vyrs taisuos, arklus kinka, pats rieduos, uo ta buoba netur kum apsiriedyti. Jau jije verven tam vyrui, ka jen sykiu pasijimtu. Pamislije, pamislije tas i saka: „Tai, ka tu daba neturi kum apsiriedyti, tai aš tavi i šiaudū kūli isuksi, kanapiniams virviums aprišiu, i taip būsi sau. Kan darysi, sutink ta buoba, plika stuojes, aptaisa, aptaisa jen tais šiaudais, nu, i važiū anydu su šlajums. Atvažiū, priřiš arkli, i vyrs

vadinas tan buoba: „Ainam sykiu i stuba.“ Ale tai sarmata, nein. Kaip daba jije šiaudū kūlie ais. Nu, tai tas vyrs vyns ain. Jau visa pamilije susirinkusi i kaimynai, viskan. Jau i bažnyče važiūti reik. Tai kur daba kūma yr? Saka tas vyrs: „Kūma šlajūs sied, nelip kaži kuo, aiket atsivesti.“ Ty žmuonis nain, nesuprant, žiūr, būk tai, meška, būk tai, žmuogus tam vežime besiedens. Tai pajiemi vyrai jen, su visu šiaudū kūliu i stuba ineši. Tam kūlie jije dreb, sušalusi visa, sustyrusi. Nu, paskenais jau buobas jei davi kuokius ten drabužius, aptaisi, pakrikštije tan vaika, viskan. I nu tuo syke jau jije pradieje dirbti. Jau i verpi, i audi, i mezgi, ka tik nereiktu plikai šiaudū kūlie kiurksuoti. I tas vyrs, i vaikai paskui jau apriedyti buva, i pati gražiausei pasiriedi, viskan. Matai, be darba nieka nier. Jegu Aduoms su Yva nebūtu nusidiejen, būtu galiejen pliki vaikščiuoti, uo ka nusidieje, tur' dirbti, ka apsiriedytu, i gana.

GIRI

Mas pri gires gyvenuom. Gevyčiu pusie Karališks buva, tuoky stamantri, aukšti medei, vuo Akstinu pusie vadydavuom Degimukai, už jūju Bijuots, atkrantei didei stati, žmuonis sakydava, razbainiks Rauduonkrūtinis ten laikies, rubavuoje sau, auksa i visuokiu branzalietu tūs lenkiūs i atkrančiūs prisikaišes turieje. Nu, už tuo Karališka buva Skirpstyni, paskui Šlapiki, karves ten ganydavuom, uo kituo kele pusie jau Pirmuoji dilenka. Už juoses tūjaus Antruoji, Trečiuoji, paskui Žydini, Barbini, nu, paskui jau Vilkdūbi i gelžkelis aje, vuokyte padirbdints, tūjaus. Mūsu strujus turieje muškieta, šautuva tuoki, matai, ne briauninka, ale muškieta. Tai, ve, kelses rykmetie ankstelnais, nais i tan Karališka saulei tekant, i jau, žiūriek, pašliūžt pašliūžt i parein tētervina ant spranda apsižabines. Uo tū tētervinu buva pilnas gires – burbuliūs sau, dūses, vartyses puo tas pyvas. Dideli tuoky, kai kalakutai. I meletu, i putpeliu, i vanagū, i visuokiu gires paukščiū buva.

Jauji stuovieja pri pat gires. Tai vilki, ve, urva puo kerplieša isikasi i vaikū atsivedi. Tai jau daba baigta, parsiganda strujus – išpjaus avis, veršius, i da vaika katran tas velne iruks nusineš. Nu, i pradieje tas muna strujus jen tiemyti, tan vilke, matai, tiemyti. I patiemi, ka jije vis tims vilkiukams kan atnešanti i pati vis išbieganti sau. Tai jis iš palengvas sau prisiskabi agles mentūriuku, i kai juoses nebuva, tims vilkiukams i subinikes ikiša

jau tus mentūriukus, ale taip, ka gals būtu lauke. Vuo pats tum žygiu, saki, pasikavuojs i laukens, kada ta jūju muotyneli parsibiegsenti. Nu, žiūr, beparbieganti ta vilki, vizgi vizgi ūsta, mata, ka tims juoses vaikams ty mentūriukai bekyšan sau. Tai jem jije traukti, vuo ty praded cypti – skaust didei. Tai kita dyna jau ta vilki tus vaikus puo vyna pradieje neštys. I išsineši visus taip neilg trukus, ka tū vilkū čyst nelika. Vuo daba tū vilkū jau musie visai nier, jau gires didei iškasavuotas, išparceliūtas. I tū tētervinu jau negirdietys.

KARS

Par žyma mas, vaikai, visi an pečiaus kiurksuodavuum. Ale vis nuorem kyme pasilakstyti, uo batu neturem, nei naginiu, nei klumbiu, nieka. Tai išbiegsma basi, puo snygus dūsmuos, vartysmuos, mangysmuos i vieleis i triuoba an pečiaus šildytys. Kars ka užėje, atmenu, tievelis mus visus lauku pasivadina, saka, vaikai, žiūrieket, kas an dangaus yr, kyk daug grabū plauk. Nu, mas išbiegam pusplikei, žiūrem – tuoky jūdi debesai ain, ale ne debesai, uo gryni grabai. I taip ain, ain vis par dangu ligi pat priūdū gala. I da kryžius tuoks jūds, didelis pasiruodi vyna syki par viduri. Kai daba atmenu. Tievelis saka, grabai par dangu plauk, smertis par žeme ain, daug nekaltū dūšiu prapuls. Muna Tievelis kan tik Lietuvuos sulauki. Dvidešimt pirmais, ka numiri, aš devintus ajau. Kantička juoje tebturu.

Mas arkli turiejuom, tai jyji uokytei i pruenta pajiem. Vytuo juoje davi tuoki visai akla, Blisium vadydavuom, ale pruoptyvs buva, kariška muštra muokieje – je jau kuoki šūvi išgirs, a kas sutrenks smarkei, tūjaus blinkt i gul'. Nesvarbu, vaguo a an kele – gul' sau, būk tai, pavieses, i gana. Uokytis dūna atiem, griūdus atiem, girnas atiem. Jiesti nier kan, uo mas da maži visai, Praniuks da žinduoms – muotyneli prisivarga. Armuonieni girnas pasikavuoje, ale vis tyk malti nier kan. Tai pasisieje muna mameli sykiu su Armuoniene iš paskutiniuosies sieklas rugiū i vis lauki, kada sudygs, paskui – kada paaugs, paskui – kada varpas pasiruodys. Jau liepa, mas visi paralken, giriuo kuoke ūgike randam, kuoki gryba, ale dūnas vis tyk didei nuoram. Mama mūsu nakti, ka kaimynai nematytu, nepadyvytu, naje, tū da nepriajusiu rugiū prikirta, prikirta, paskui iškūli, sumali i iškepi. Ta dūna išėje tuoke žale, kai žuolie kuoke, ale vis tyk dūnas smuoks – valguom patenkyti.

SAMTUOM DUOBRUOM

Tai syki berns tarnava pri puona. Nu, i pasiluo-kamije samti padirbdinti. Nusitvieri kuoke ten sausa palka i valy jen druožti, i valy šiūrūti visaip. Ain puons par kyma: „Nu, berne, kan dirbi?“ – „Samtuom duobruom, puons.“ – „Nu, gerai dirbk sau.“ Prain kyk laika, tas puons vieleis ain pruo šali: „Nu, berne, kan tu če vis knypūji susirytes, kan dirbi vis?“ – „Šaukštuom duobruom, puons!“ Kan sakys tas? Vieleis ain šalin sau. Nu, pabūn sau, pabūn, pakiurksa numūs i vieleis atein skrebučyti tan berna: „Nu, ka tavi biedelis, berne, kan tu če dirbi visa dyna?“ Tas berns jau galva nunieres saka: „Virbalykšt, puons, virbalykšt!“ Tai, matai, smarkus amatninks kuoks, buva „samtuom duobruom“, uo tepalika „virbalykšt“.

KERŠTS MYLEMANJEI

Būdava visuokiu nutikimu i muna laike. Nu, vyns tuoks vaikin su mergele če Batakiūs draugava. Jau, būk tai, ženyty žadieje anydu, ale jije jiemi i už baguotesne išėje. Jau, matai, taip tievai lypi, uo tievū nevalna neklausyti. Tai tas juoses mylemasis jei tuoki špuosa ištaisi – nereik taip daryti, ale jis padari – pavadina kuokius ten dūduorius iš kituos kaimas, atsivedi nupenieta buliu i lauki visi kur ten patuorie pasikavuojs, jau tū jaunūju. Nu, i ve, jau jaunyje šliūba prijiemen pruo šventuoriu išein. Susyk ty dūduorei ka užgrajys! Tas bulius kuoke ten pymene vedams ka užbaubs, uo any juoje iš paskuos ain i su triūbums grajy, dūd! I da tas vyrs dešrū nu žydu pripirka i tas, nu, žinai, rinkes šunims, kyk tik kuoki rada užžabina, užžabina ant sprandū taip gerai. Tai, jerguleliau, lermis kuoks! Ty šunis luo, pruojuojes, tas dešras gauda nu vyns kita, draskuos, uo ty dūduorei i puolkas, i pastruotus dūd sau, grajy. Nu, i tas bulius ain pryšakie visū. Tai ta jaunuoji kuo nesudegi iš sarmatas. Ale, ka taip jau padari, baguota nuorieje būti, tai i turieje kensti, už tan, kan padariusi. Uo tas juoses mylemasis jau daugiau nei i tan puse nežiūriuje, kur jije laikies ten.

BIEDNYSTI

Didei biednū žmuoniū būdava. I ubagū būdava. Žiūriek, nuplyšes, nuskures, ne visa pruota žmuogus. Ineš tuoki i stuba, i žinuokes – i maudyti, i

valgydyti, i migdyti turi. Puo nedieles jau pri kaimyna veždavom. I taip vis pri kita, i pri kita, nu, paskui i vieleis pri mūsų. Vargdava žmuogus. Ale i ty pymentis vargdava. Par dynas puo skirpstynes lig dvišakas. Matai, giriūs anksčiau ganydava. Žliejuo pargen jau, blauzas suskirduses, sarvaliū. Tai muna mama jūju gailiedava: tuopelynium, žanstaukeis aptepdava, skruleis apsukdava, ka par nakti nuots biški kyk apgytu. Pri mūsų tuoks Praniuks už pymenti tarnava. Jau mas nesiskaitiem baguoti, nuots i ūki turiejuom. Muna tievelis numiri, ka aš tik devintus ajau. Mama, vyna palikusi, mus keturis augina. Ale jau tas Praniuks iš kampininku buva. „Diedynik“,– sakydava muna mamai, – tik tu kiuruku nevir. Uo, kai kiurukai verd, muna širdiki dreb.“ Matai, any nieka daugiau neturieje, tik statmaliniu miltu i vandens, tai ta muotriška vis kiurukus i tevirdava. Nu ty kiurukai jau tam vaikui didei atsipriklijen buva.

Nu, i da Gervyčiūs tuoks Pakutinskis buva. Tuoks unuoravs didei, nuots i biednas. Vaikū ten gyva velni tuo triubuo jūju. Ta Pakutinskieni, kuoke ruopute sugavusi a kuoki cvikli, lakalyne išverd tims vaikams tam sykiui, i baikta – nei kum pablensti, nei užžilyti netur, nieka. Uo tas tievus, tas Pakutinskis, kur ten! Jem ne unuors nebalyta zupe įiesti. Nejied! Pajem druskas sauje, šmakš i švape i ain sau par kaima. Atein pri kaimyna, atsisied an siūla i praša: „Šlakati, vandens dūk!“ Tas žmuogus dūd. Nu, i tas jau ger, ger, ger. „Tai, – saka tas žmuogus, – Pakutinski, kan tu šendy valgei, ka taip ukvatnai tan vandeni geri?“ „Miesuos, kaimynel, miesuos!“ Paskui jau nain pri kita žmuogaus i vieleis vandens praša: „Armuon, vandens dūk!“ I taip, kuoleis par visa kaima pareidava, tai vis gerdava tan vandeni i gerdava. I vis sakydava, ka daug miesuos, būk tai, jiedes. Nu, žinai, muna ūšvieni tuoke daina dainiūdava: „Kepu, kepu mensa, muna svetei vamsa, kepu, kepu miesa, muna svetei viepsa“. Tai i jisai paviepsuodava, i gana.

DRISKUTIS

I da ten tuoky žmuonis netuolimais gyvena. Uoželei a kas ten, neatmenu... Su buoba dvjyju anydu buva. Tai jisai vis su tuokiu driskučiu apsisiautes aidava. Jei ten luopyts parluopyts, ale vis tyk vis su tum pačiu, i gana. Daugiaus nieka, musie, i neturieje. Tai i numiri jau jis vyna dyna. Kaimynai suseje – an lentuos reik dieti nebaštika.

Krikščiuoniškai jau. Tai kum daba riedysma? Jau tur gražei pataisyts žmuogus būti, matai. Nu, ta buoba, žinai, iš kur pajims – netur nieka. Nei kuostyma, nei šlipsa, nieka. Biedna jau. Saka jije, kam daba tuo raškažiaus, tebūny pariedyts jisai su tum sava driskučiu. Jau gyvs būdams taip buva didei jyji isimyliejes, tai kaip mas daba atskirsem anūdu? Nu, i pakavuoje taip su tum palaičiu driskučiu tan žmuogu, i viskas. Ale Dievui juk vis tyk kaip žmuogus apsiriedes. Juk i Kristus stalde užgimi, ne šilkūs i ne perkeliūs.

INDIUKS

Kaimuo buva – pri pat vyškele jūju budinkai – Geršelis tuoks. Nu, šale gyvena Maruoščiks, Lemkis, Vencelis – jau netuoli mūsų an tuos vyškele sansukas. Tai tas Geršeliuks su kitais vaikais, jau katalikais, vis būdava, žaisdava, tais pakranteis, paūkeis karstydavuos. Vyna syki ty vaikai jem davi miesuos valgyti, ale pasaki, ka, būk tai, ne kiauuli, uo kalakuts asans. Nu, i ty tievai dasižinuoje. Jau, musie, ty vaikai tyče anims pasaki, ka jem kiauulienas daven kaštavuoti. I pradije jyji skrebučyti, tardyti ty tievai. Tas vaiks ginas, šauk: „Indiuka, teti, valgiau, indiuka, ne kiauule.“ Ale ty nevierije. Pajiami užvirina pyna, pasiguldi jyji ant aslas, išžiudina i karšta pyna pyli tam vaikui. Tai tam žydukui visa gerkliki i lyžuviuks išplika. Žmuonis, jau ty katalikai, paskui irgi sava vaikus tvatije, kam any taip padari. Matai, je jau navalna tims žydamis kiauulienas įiesti, tai i nereik dūti i melūti, ka indiuks, būk tai.

Marijona Kairevičiūtė–Gaidauskienė g. 1913 m. Gerviečiuose, gyveno Batakų k. Tauragės r. Užrašė ir transkribavo Egidijus Gaidauskas. Pietų žemaičių raseiniškių patarmės rašybą tikslino Daiva Vaišnienė.

FROM THE STORIES OF MARIJONA GAIDAUŠKIENĖ. PART 2.

The reminiscences and mythological stories of M. Kairevičiūtė–Gaidauskienė (1913–1997) from Batakiai village (Tauragė d.), recorded in 1992, recall unique events experienced by her neighbours and family from the end of the 19th century (the period of banning the Lithuanian press) until the first part of the 20th century; these narratives combine historical realities, customs and beliefs, as well as plots of traditional community life, family stories and legends remembered by talented narrators. Taip pat prisimenami visi lino darbai.

DAINŲ KULTŪRA – NE TIK VIEŠA

APIE AUŠROS ŽIČKIENĖS KNYGĄ „SAVAIMINĖ DAINA“

Austė NAKIENĖ

■ Dr. Aušros Žičkienės knyga „Savaiminė daina: nežymus būvis, tradicinės struktūros, vietinės reikšmės, globali raiška“ (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019) pasirodė tuo metu, kai esame labai pasiilgę laisvo, nesuvaržyto gyvenimo. Kai daugeliui norisi savo laiką skirti ramiam darbui ir poilsiui, o ne savo pasiekimų ar socialinio statuso demonstravimui, norisi būti, o ne atrodyti.

Šių dienų miestietis darbe, gatvėje, parduotuvėje, netgi parke jaučiasi tarsi vitrinoje. Deja, šiuolaikinės aikštės ir parkai projektuojami taip pat, kaip prekybos centrų laisvalaikio erdvės, kuriose lyg dekoracijos sudėlioti vazonuose susodinti augalai, suoliukai, staliukai. Tokios viešosios erdvės neprimena gamtovaizdžių, jose nėra pavėsio, nebegalima šiek tiek nuošaliau įsitaisyti ir su kuo nors pasikalbėti. Jos neprimena netgi anksčiau miestuose buvusių kiemų ar skverų, kuriuose atsirasdavo koks žmonių išmintas takelis, imdavo ir išdygdavo niekieno nesodintas medelis. Jose niekas negali atsitikti šiaip sau, savaime.

Toks miestietiškas gyvenimas kelia įtampą, todėl nuolatinio viešumo išvargintiems žmonėms gražu ir miela ima atrodyti viskas, kas šiek tiek apleista, nesutvarkyta. Socialiniuose tinkluose kuriasi medžių gynėjų grupės, dalinamasi mintimis apie pirmąją gamtos grožį. Juk miške auga daugybė įvairiausių medžių: tiesių, kreivų, kuplių, išdygusių saulėtoje vietoje ir liaunų, užaugusių pavėsyje, ir žmonės jais grožisi – kas gali būti gražiau už savaiminę medžių ir krūmų kompoziciją! Tačiau savaiminiams miesto medžiams ir krūmams neleidžiama augti, vos jie iškelia galvas, tuoj be gailesčio puolama kirsti „šabakštynus“.

Panašiai nepalankiai žiūrime ir į savaiminę kūrybinę raišką. Aplink mus skamba daugybė nežymių autorių sukurtų dainų, tačiau, pasak Aušros Žičkienės, „institucinių balsų choras nuolat garsiai prikaišioja dėl jų nerefleksyvumo, abejotinos kokybės, siūlo įvairias selekcijos procedūras ir net abejoja jų teise būti“. Knygos autorė gina negražiomis, neskoningomis laikomas šiuolaikines liaudies dainas ir jų kūrėjus, pasak jos, „nežymioji savaiminė daina ir tie, kieno patirtį ji perteikia, neprivalo tenkinti jokio prašalaičio

lūkesčių, nepaisant to, kaip Mes (Kiti) juos analizuojame, įvertiname ir kokias rekomendacijas jiems teikiame“. Į niekam netrukdančias, vietinėms bendruomenėms reikalingas dainas ji kviečia pažvelgti geranoriškai (kaip į paupyje kur ne kur išlikusius šėivamedžius ar prie namo prisiglaudusias alyvas).

Knygą galime pradėti skaityti nuo pratarinės ir įvadinės dalies, kuriose viskas nuosekliai išdėstoma, lyg klausytumės etnomuzikologės pranešimo. „Naujųjų laikų, arba naujoviška, liaudies daina, miesto „liaudies“ muzika paprastai nuo paveldo atidalijama, ji nėra kaip nors puoselėjama, palaikoma ir nedalyvauja simbolinėje tautos kultūros paveldo atminties programoje, nors kai kurios šio palikimo dalys (pvz., romansai) šiandien mielai atkuriamos pramogai“ (p. 7)¹. Tačiau reikia pastebėti, kad „romansas taip pat išaugo ne tuščioje vietoje – dirvą jam ruošė senesnės, klasikinės raiškos meilės dainos ir baladės. Vadinasi, esama savaiminių, nepastebimų, neartikuliuojamų jungčių tarp senosios liaudies dainos ir tos,

1 Cituojant knygą „Savaiminė daina: nežymus būvis, tradicinės struktūros, vietinės reikšmės, globali raiška“, čia ir toliau nurodomas tik citatos puslapis.

kuri gyvuoja šiandien ir kurią sunku pavadinti tiesiog liaudies daina, nes ji netelpa į kanoninį tradicinės lietuvių kultūros vaizdą. Besikeičianti folkloro samprata ir folkloristikos paradigma leidžia, kviečia, gal net reikalauja <...> matyti žymiai platesnį objekto, kurį Lietuvoje įprasta laikyti folkloru, lauką“ (p. 8). Tačiau autorė ragina skaitytojus pradėti pažinti su šiuolaikiniu folkloru nebūtinai nuo knygos įvado. Galima pirma atsiųsti priedą, kuriame sudėti įvairūs vadinamųjų savaiminių dainų pavyzdžiai. Taip gal būtų netgi įdomiau, pamatytume, kad su jomis tikrai esame susidūrę, ne vieną iš jų žinome.

Jau XX a. pradžioje būta ne vien liaudies, bet ir savo pačių sukurtas dainas dainavusių atlikėjų. Priede rasime pavyzdžių – Prano Puskunigio ir V. Žilvičio slapyvardį pasirinkusio nežymaus autoriaus dainelių. Jose atpasakojami kokie nors iš žmonių girdėti linksmi nutikimai, o jų melodijos sudėstytos iš šokiams, rateliams ir liaudies bei chorinėms dainoms būdingų motyvų. Šalia pateikiami ir nenustatytų autorių kūriniai, kuriems įkvėpimo semtasi ne iš tradicinio valstietiško gyvenimo, bet iš anuometinės populiariosios kultūros. Tai galėjo būti pramoginių radijo laidų ar laikraščiuose spausdintų karikatūrų temos, gramofono plokštelėse įrašytų dainų, netgi anuomet rodytų filmų įspūdžiai. Vėlesnėse, XX a. antrosios pusės mėgėjiškose dainose išvelgsime kiek kitokias, bet taip pat atpažįstamas įtakas. Jose skamba Vytauto Kernagio ir kitų atlikėjų, „Hiperbolės“ ir kitų lietuviškų grupių, kiek senstelėjusių užsienio estrados „hitų“, įvairių studentiškų dainų motyvai.

Turbūt daug kam žinomas savaiminės dainos pavyzdys – Vincento Svitojaus sukurtas valsas „Vėl gegužio žiedai“, išpopuliarintas jo vadovaujamos Jungėnų kaimo kapelos:

*Vėl gegužio žiedai išpuošė pievas ir klonius,
Ir laukus, ir miškus, ir sodybas senas...
Gimtas sodžiau, sakyki, kodėl aš tavęs taip ilgiuosi
Ir kodėl aš tave taip myliu?*

Etnomuzikologės nuomone, jo „populiarumas aiškintinas tuo, kad tai kūrinys, visiškai atitinkantis vidutinio ir vyresnio amžiaus žmonių muzikos poreikius: melodija – skambus, ne itin įmantrus valsas, tekste atsigręžiama į nostalgiką tėviškės, gimtinės temą, nepamiršta ir jaunystės, meilės gaidelė“. Ši romantiška daina buvo daugybę kartų užsakyta per sveikinimų koncertus, ir ne tik – „dainos pavadinimas jau tapęs pilnateisiu kultūros tekstų ištekliumi, kuris plačiai

naudojamas spaudoje, internete, reklamoje, norint pritraukti dėmesį atpažįstama, tačiau vis naują prasmę įgyjančia asociatyvia nuoroda“ (p. 282).

Priedo pabaigoje – vadinamųjų „naujųjų ritualų“ pavyzdys. Tai provincijoje vykstantys renginiai: kraštiečių šventės, sukaččių minėjimai, kuriems padengiami puošnūs vaišių stalai, kuriuose skamba dainos, muzika, sakomi gražūs, eiliuoti palinkėjimai, teikiamos vertingos dovanos. Toks vietinius žmones suburiantis renginys dažniausiai būna kultūrinis hibridas, jis „kuriamas pagal besienės masinės kultūros pavyzdžius (televizijų koncertus, šou renginius), bet užpildomas tradiciniu ar „įtradintu“ vietiniu turiniu“ (p. 289).

Tikėtina, kad sklaidydami priedo puslapius, pamanytume, jog aprašytuosius dalykus teko girdėti, stebėti, tačiau jie nėra mums mieli, kažin ar vadintume juos tradicine kultūra. Bet gal kai muose ir miesteliuose gyvuojanti tradicinė kultūra būtent tokia ir yra? Gal minėtoji daina „Vėl gegužio žiedai“ tikrai labai būdinga? Juk migracija, atitrūkimas nuo gimtųjų vietų ir bandymas įsikurti kitokioje, labiau urbanistinėje, aplinkoje buvo bene dažniausia XX a. gyvenusių lietuvių patirtis, tad ar nebus žydinčio sodžiaus ilgesys, prarastos tėviškės prisiminimas – dažniausias poetinis motyvas? Ar nebus liaudies dainos, eilėraščiai, apsakymai apie vaikystę, per laukus vingiuojantį kelią, prie sodybos linguojantį berželį, prie lango rymančią motiną, pieno kvapą kaip tie „šabakštynai“, kuriuos vis kertame, o jie vis atželia?

Šių dienų inteligentai teigia esantys atviri, linkę išklausyti kitą nuomonę, pažinti Kitą, tačiau kažkodėl nemėgsta liaudies meno. Jie nepanašūs į XIX a. romantikus, kurie stengdavosi peržengti nusistovėjusias socialines ribas: kilmingieji bendraudavo su valstiečiais, išsilavinusieji – su neraštingais, neturtingais, bet kūrybingais žmonėmis padrausindavo, jų dainas užrašydavo. Dauguma XXI a. lietuvių inteligentų kritiškai žiūri į nežymius kūrėjus ir netoleruoja grafomanijos. Vilniaus knygų mugėje, kur pristatoma ir parduodama daugybė įvairiausių knygų, jie stebisi kalnais prastos literatūros: kas tas menkavertės knygas leidžia, kas jas skaito? Panašiai piktinasi ir Kažiuko mugėje išstatytomis vis tomis pačiomis, niekam nereikalingomis pintinėmis, puodynėmis, skundžiasi, koks nepakeliamas vilniečių gyvenimas pasidaro prasidėjus Dainų šventei, – gatvės užkimštos, visur pilna kažkokių tautiniais rūbais apsirėdžiusių provincialų!

Manoma, kad literatūros kritikų pareiga – padėti skaitytojams atskirti geras knygas nuo šlamšto,

o muzikologai turėtų pagelbėti atsijoti originalias melodijas nuo nusiklausytų, kažkur girdėtų. Žinoma, yra ir kitokių nuomonių. Panašius pastebėjimus, kaip Aušra Žičkienė, dėsto ir rašytoja Giedra Radvilavičiūtė; savo straipsnyje, skirtame iškiliam poetui, ji nepamiršta paminėti ir grafomanijos bei (nebūtinai smerktinų) grafomanų:

Neatsimenu, koks rašytojas gal prieš trisdešimt metų pasakė tada mane cinizmu nustebinusią mintį, kad kiekvienas filologas gali parašyti knygą. Dabar manęs nestebina ne tik galimybė, bet ir pats faktas. Iš tikrųjų kiekvienas humanitaras, moksleivis ne tik gali parašyti, bet ir išleisti knygą – vienąkart ar net porąkart per metus. Manau, tuoj išleis kas trys mėnesiai, o internete – kas savaitę. <...>

Norime mes to ar nenorime, amatu padaromų kūrinių daugės, nes niekas nebesustabdys pagreitėjusio laiko. Ir, kaip pasakytą Šv. Mato evangelijoje, nereikėtų jaudintis dėl to, ko pakeisti neįmanoma. Bet joje nieko nepasakytą, kad tų procesų negalima analizuoti.²

Ne, nei rašytoja, nei mokslininkė nesako, kad nebėra skirtumo tarp talentingos ir netalentingos kūrybos; ir demokratijos amžiuje menininkai „tebėra dviejų rūšių: nuo Dievo ir iš bendro išsilavinimo“ (pasak Radvilavičiūtės). Tačiau svarbu suvokti, kad rašantys prisiminimus, einantys ar muzikuojantys mėgėjai nesivaržo su profesionaliais menininkais, jų kūryba yra skirta saviems, paprastai ji skamba neformalioje aplinkoje ir yra nesusijusi su didžiąja scena:

Daugybė mėgėjiškų dainų, kurių stilistika siejasi su populiariąja, masine kultūra, turi savo vietą visuomeninio, bendruomeninio, giminės ar šeimos gyvenimo kalendoriuje, yra net labai svarbi gyvenimo ciklo dalis. Antai visoje Lietuvoje labai paplitusi savaiminga naujoviškų laidotuvių giesmių kūryba. <...> Klesti lyrinių patriotinių dainų, bendruomeninių himnų kūryba, mokyklose susiklosčiusi ištisa šimtadienių ir kitų švenčių, iškilnių, ritualų dainų tradicija. <...> Gyvuoja ir individuali, neafišuojama ir neviešinama ar minimaliai viešinama dainų kūryba, skambanti itin mažuose paauglių, jaunimo rateliuose. Tai tarsi mažesnio masto bardų pasekėjų neorganizuota, savaiminė atšaka (p. 38).

Daugelio nusistovėjusių folkloro apibrėžimų šiam kultūros sluoksniui taikyti jau nebegalima. Nebereikia manyti, kad profesionalioji kūryba – rašytinė, o liaudies kūryba – sakytinė (nes XXI a. gyvenantys žmonės išmoko rašyti), nebėra ir taip, kad profesionalioji kūryba – autorinė, o liaudies – anoniminė (nes daugelio dainų autoriai lengvai identifikuojami). Savaiminių dainų autoriai nėra ir vien tik gyvenantys kaime (prieš šimtą metų jie buvo kaimo šviesuoliai, o šiais laikais gali būti sostinėje gyvenantys ir valstybinėse įstaigose dirbantys asmenys (pvz., gitara skambinantis teisininkas ar dainuojanti redaktorė).

Tačiau kai kurie įprasti dainų kūrimo bei plitimo dėsniai išlieka. Nors mėgėjų kūrybai būdingas „gana deklaratyvus individualiojo prado išsiveržimas į pirmąjį planą“, pastebimas ir „savaimingas dainų folklorėjimas, jų gyvavimas folkloro dėsnių pasaulyje, pvz.: originalaus autorinio kūrinio virtimas anoniminių variantų visuma, išsiskaidymas fragmentais kituose anoniminiuose kūriniuose, dainų kūrimas pagal žinomą melodiją, kuri, savo ruožtu, varijuoja, dainų virtimas bendrųjų ritualų dalimi ir kt.“ (p. 259). Nežymių autorių kūriniai suvokiami kaip bendrasis gėris, kuris gali būti laisvai perkuriamas, platinamas. Panašiai bendru, visiems prieinamu turiniu laikomi socialinių tinklų įrašai; žmonės juos komentuoja, jeigu patinka, pridėję ką nors nuo savęs, pasidalina. Kartais kokia nors nuotrauka arba sentencija išplatinama tūkstančius kartų, o kas pirmasis jas įkėlė, nežinia, t. y. nors autorių būtų galima atsekti, tačiau autorystė pasidaro nebesvarbi.

Lietuvos radijas transliuoja Dariaus Užkuraičio vedamą laidą „Muzikos istorijos. Dainos DNR“. Taip galėtų vadintis ir Aušros Žičkienės tyrimai. Knygoje ji atskleidžia pastaruosius du šimtus metų vykusią populiarių melodijų migraciją; komentuoja vieno ar kito stiliaus melodijų atsiradimą, plitimą, pastebėtas mutacijas.

Cirkuliuojančių dainų melodijos, nuolat tarnaudamos kaip kūrybinė žaliava, įvairiais būdais migruoja, ir kartais galima atsekti išpūdingų, ilgai trunkančių „kelionių“ per epochas, šalis ir kultūros sluoksnius. Tokių kelionių metu įvairiais būdais kinta melodijų prasminiai kodai. Net britų saloninė dainelė ilgai gali tapti lietuvių laidotuvių ritualinio vyksmo dalimi (p. 261).

Ieškant savaiminių dainų šaltinių, paaiškėja, kad jų siužetai ar melodijų motyvai pasiskolinti

2 Giedra Radvilavičiūtė. „Kęstučio Navako ekspreso išimtys“. Publikuota www.15min.lt, 2020 m. vasario mėn. 17 d.

iš operų, miuziklų, pramoginės literatūros, filmų, muzikos industrijos produktų, medijų. Naujausio sluoksnio melodijos nebūtinai atsiranda uždaroje aplinkoje ir ne visuomet pasižymi lokaliniais bruožais, jose galima įžvelgti ir globaliajai kultūrai būdingų bruožų. XXI a. skambančių, daugelio pamėgtų dainų ar giesmių melodijos gali būti sukurtos ne tik Lietuvoje, bet ir kitose Europos šalyse, o neretai ir už Atlanto. Kaip rašo etnomuzikologė, „melodijos ilgai klajoja ne vien laiku, erdve, bet ir po įvairių socialinių sluoksnių dainų repertuarą, kol tampa kokioje nors bendruomenėje savos“ (p. 247).

Pastebimas ir dar vienas tradicinei dainų kultūrai būdingas dėsni: visiems tinkančios, priimtinausios poetinės ir muzikinės idėjos dažniausiai būna jau šiek tiek pasenusios. Pačios populiariausios, nuolat atkartojamos eilės ar gaidos būna ne naujausios mados, bet „išeinančios iš mados“. Taip atsitinka, nes jos nuolat perleidžiamos „per bendruomenės ir kartos „sankcionuotą“ verčių sistemos matą, kuris nusistovi pamažu ir tarsi „velkasi“, vėluoja, ilgai ataidi ankstesnių epochų ir laikotarpių atoskambomis“ (260 p.). Taip buvo visais laikais – kiekviena muzikinė kultūra turėjo šaknis. Taip yra ir dabar: „Dainos įgarsinamos žinomomis, įsigyvenusiomis, iš vyresnės kartos žmonių perimtomis, vietinės kultūros sunormintomis melodijomis“. Tačiau Romantizmo epochoje liaudies meno senoviškumas, jame išlikę praeities ženklai žavėdavo, kaip tik dėl to liaudies dainos ir buvo renkamos, užrašinėjamos, o šiais laikais, dėl pagreitėjusio gyvenimo kaitos tempo, senamadiškumas nevertinamas.

Jei įsiklausytume į dainas taip, kaip Aušra Žičkienė, ir būtume tokie geranoriški, kaip ji, pastebėtume visokiausių įdomybių. Juk vyresniosios kartos Lietuvos kaimų ar miestelių gyventojų atmintyje įsirašiusios prieškarinio meilės dainos ir pokario partizanų dainos, ne vieną dešimtmetį per radiją skambėjusios Jurgio Gaižausko, Algimanto Raudonikio, Mikalojaus Noviko melodijos, jų repertuare pinasi ir vietos kūrėjų sukurtos dainos. Į tą audinį gali įsipinti ir kiek kitokia gija, pavyzdžiui, latvių kompozitoriaus Raimundo Paulo kūrinys, lenkų dainininkės Martos Mirskos ar rusų estrados žvaigždės Alos Pugačiovos melodija, galbūt kažkam neišblėstantį įspūdį palikusi daina, kurią Eltonas Džonas sukūrė avarijoje žuvusios princesės Dianos atminimui... Tipiškas išsilavinęs, viduriniajai klasei save priskiriantis vilnietis sakytų, kad tai blogas skonis. O gal nereikėtų manyti, kad mes esame pranašesni už gyvenusius praeityje? Gal jų skonis nebuvo toks jau blogas?

Intelligentų įsivaizdavimas, esą jų niekaip nepaliečia folkloras, irgi nagrinėtinas pasitelkus tradicijos ir tęstinumo dėsnius, nes toks mąstymas yra inertiškas. Tad turbūt verta išsitiirti patiems ir pasižiūrėti, ar tikrai mūsų imuninė sistema tokia stipri, ar nenešiojame jokių folklorinių užkratų. (Neneikime, bent vieną savaiminį, mūsų paveldu tapusį kūrinių tikrai mokame: Vinco Kudirkos „Tautišką giesmę“, o gal ir krepšinio sirgalių himną – M. Mikutavičiaus „Tris milijonus“). Greičiausiai žinome ir daugiau savo kartai ar mums asmeniškai svarbių dainų, išmokytų tam tikrais gyvenimo etapais. Savo mokėtas dainas, kurias po truputį „išaugo“ ar kurių niekada neužmiršo, Aušra Žičkienė aprašė skyriuje „Autofolkloristika: kaip dainos manimi pasinaudojo“.

Recenzuojamoje knygoje galime rasti paaiškinimą, kuo gi vietinę kūrybą sutelkiantis ir išorinius kultūrinius impulsus sugeriantis dainų sluoksnis toks svarbus. Dėl jo muzikinėje kultūroje nėra pertrūkių, ji yra vientisa. Tarsi cementas būtų sulipdęs mažus akmenėlius į konglomeratą.

Šiandieniniame dainų repertuare <...> galima konstatuoti nemenką stilistinę maišalynę, bet ją visiškai atsveria vertybinė vienovė. Jokio vertybinio prieštaravimo čia neaptiksime. Naujos melodijos įsigyvena bendruomenėse, yra apauginamos vietinėmis prasmėmis, prijaukinamos. Jų neįmanoma įauginti dirbtinai, lieptinai. Jos yra tikri kultūriniai mišrūnai, ir kaip tik mišrūniškumas apibrėžia jų tapatybę – joje, kaip minėta, aptiktume ir transponuotų aukštojo meno idėjų atbalsių, ir folkloro, ir populiariosios muzikos ypatybių, ir dar kitokių dėmenų. <...> Nežymioji savaiminė daina ir susieja dainų kultūrą į vientisą visumą. Be jos nesusiriša kultūros sluoksniai, tarp jų žioji praraja (p. 264).

Jei iškilių autorių kūrinius įsivaizduotume kaip gerai matomus, miestovaizdyje išsiskiriančius puošnius fasadus, bokštus, tai savaiminė kūryba būtų tarsi mažos parduotuvėlės, restoranėliai, turgeliai, remonto dirbtuvės, kuriose lankosi tik vietiniai, o atvykėliai užsuka nebent netyčia. Tačiau miesto gyvenimui svarbios ne tik pagrindinės gatvės ir išskirtiniai pastatai, tuose skersgatviuose, „užkampiuose“ taip pat netrūksta įvairios veiklos, ten įsikūrusios įstaigėlės patenkina kasdieninius miestiečių poreikius. Vietinė infrastruktūra ir gerai pažįstama vietinė kultūra leidžia jiems jaustis saugiai, atsipalaiduoti. Giedra Radvilavičiūtė yra sakiusi:

Man yra išskirtinė ta vieta, kurioje susipažinau su pasauliu: ugnimi, vandeniu, dangumi, mirtimi, peizažu, kalba, liūdesiu, džiaugsmu. Visi kiti... špinatai ir reiškiniai buvo tarsi antriniai, jie jau turėjo prototipus. <...> Mano kūrybą maitino santykiai su žmonėmis, socialiniai ryšiai, rutininis gyvenimas. Fantazija ima veikti tada, kai nebereikia susipažinti su aplinka.³

Apie vis dar išliekantį ryšį su gimtosiomis vietomis ir gimtąja kultūra pastaruoju metu daug nekalbėta. Kur kas įdomesniu laikytas kultūrinis turizmas ir svetur įgytos patirtys. Tačiau gal tas kelionių alkis jau šiek tiek pasotintas? Gal nemenuka egzotika būtų ir pasivaikščiojimas su fotoaparatu ne kažin kur, o čia pat – Šnipiškėse? Tad tikėtina, kad, Aušros Žičkienės knygos paskatinti, pamažu atsigręšime ir į ilgokai ignoruotą savaiminę kūrybą. Galbūt net imsime palankiau vertinti mėgėjų meną (nereikalausime „aukščiausio

meninio lygio“), džiaugsimės jų kūrybine raiška: nors ne visuomet tobula, tačiau laisva ir savita.

SONG CULTURE NOT JUST PUBLIC ON AUŠRA ŽIČKIENĖS BOOK SPONTANEOUS SONG

Austė NAKIENĖ

The article reviews Aušra Žičkienės book *Savaiminė daina: nežymus būvis, tradicinės struktūros, vietinės reikšmės, globali raiška* [Spontaneous Song: Marginal State, Traditional Structures, Vernacular Meanings, Global Expression]. The author of the book writes about songs that many readers have heard, yet don't consider unique or special works of art. Culturalologists, ethnomusicologists and folklorists will find the most valuable feature of the book the described spread of songs, the peculiarities of the emergence of new meanings and functions, hybridisation of folk, classical and popular music, but it will probably be interesting for a wider audience of readers, revealing free creativity and the individual contributions of creators. A lot of attention is paid to this in the book, its pages contain numerous creative portraits of minor authors (in the early 20th century they were rural intellectuals, while nowadays people living in the capital city and working in public institutions, for example, a guitar-playing lawyer or singing editor).

3 G. Radvilavičiūtė: „Man išskirtinė vieta, kurioje susipažinau su pasauliu: dangumi, mirtimi, peizažu, kalba“. Kalbėjosi Silvija Stankevičiūtė. Publikuota www.bernardinai.lt, 2020 m. gegužės mėn. 18 d.

Nuoširdžiai kviečiame skaityti ir prenumeruoti
„BŪDA“ ir 2021 metais!

Paprasčiausia žurnalą prenumeruoti internetu:
<http://www.prenumeruok.lt>

Prenumeratą priima ir visi Lietuvos pašto skyriai.

LIETUVOS
NACIONALINIS
KULTŪROS
CENTRAS
PASAULIO LIETUVIŲ DAINŲ
ŠVENČIŲ FONDAS

Būdas. 2020 Nr. 5 (194)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Nuo 1989 m. iki 2019 m. Nr. 1 – žurnalas
„Liaudies kultūra“.

REDAKCIJOS ADRESAS:
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. saule.matuleviciene@gmail.com

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros
klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. budas@lnkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės
veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros
klausimai, istorija, tel. 261 31 61,
e. p. linute.arch@gmail.com

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Elena TREČIOKAITĖ

Kalbos redaktorė – Asta ŽŪKAITĖ

REDAKCIJINĖ KOLEGIJA:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus
universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų
institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių
kalbos institutas, P. Viliešio g. 5, LT-2055
Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos
istorijos institutas, Kražių g. 5,
LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyrininkė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-
VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro
akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis
kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8,
LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vyktas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos
universitetas, Baltijos regiono istorijos ir
archeologijos institutas, Tilžės g. 13,
LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект
32-а, Институт славяноведения, Российская
Академия Наук, Москва 117334, Россия

TURINYS:

Taikos kultūros kalvė: UNESCO veikla Lietuvoje ir pasaulyje.
Pokalbis su Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos
sekretoriato vadove Asta JUNEVIČIENE | 1

Moksliniai tyrimai

Dainius RAZAUSKAS.

Kelias – mirties ir pomirtinės būklės įvaizdis | 12

Šarūnė VALOTKIENĖ. *Ant lentelės paguldyta, baltoms
įkapėms rėdyta: Įkapių samprata kalbos, papročių,
tautosakos ir archeologijos duomenimis* | 28

Asta SKUJYTĖ. Ligų ir mirusiųjų ryšiai lietuvių folklоре | 40

Eugenijai Šimkūnaitei – 100

Gesė iš Tauragnų su žalčio intapu. Pokalbis apie mokslininkę,
vaistininę ir žolininkę Eugeniją ŠIMKŪNAITĘ | 48

Moksliniai tyrimai

Marija ZAVJALOVA. Akmuo ir liga
baltų ir slavų užkalbėjimuose | 60

Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadas

Nuo žvilgsnių besisukantys šiaudiniai sodai. Pokalbis su
sodų rišėja, etnologe Marija LIUGIENE | 68

Iš Gudijos

Uladzimer ARLOU.

Negi jūs pasirenge žudyti savo motiną? | 81

Žmonės pasakoja

Marijona GAIDAUŠKIENĖ pasakoja. 2 d. | 83

Knygos

Austė NAKIENĖ. Dainų kultūra – ne tik vieša.
Apie Aušros Žičkienės knygą „Savaiminė daina“ | 91

Viršelyje: Kiemento arba Giedraičių ežero (Molėtų r.) „žaltys“ – salą pylimu
sujungus su krantu, iš vakarų į rytus driekiasi siauras pusiasalis. 2019 m.
Gyčio GRIZO nuotrauka.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Projektą „Kultūros istorija, atmintis, tradicijos –
XXI amžiuje“ remia Spaudos rėmimo fondas.
Skirta 12 000 eurų.

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektą
„Etninės kultūros paveldas ir gyvoji tradicija:
problemos, tyrimai, interpretacijos V“.
Skirta 12 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© Būdas, 2020

Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2020 10 16

Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l. | Tiražas 900 egz.

Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondas.

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | <http://www.zurnalsbudas.lt>

Spausdino UAB „Standartų spaustuvė“, Dariaus ir Girėno g. 39, Vilnius